

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Bilim Dalı

Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar
ERMENİ-MOĞOL İLİŞKİLERİ
(1220-1447)

Yüksek Lisans Tezi

Özgür IŞIK

Sivas
Kasım 2015

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Bilim Dalı

Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar
ERMENİ-MOĞOL İLİŞKİLERİ
(1220-1447)

Yüksek Lisans Tezi

Özgür IŞIK

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Abdullah KAYA

Sivas
Kasım 2015

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Başlığı : Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına
Kadar Ermeni-Moğol İlişkileri (1220-1447)
Savunma Tarihi : 03.11.2015
Danışmanı : Doç.Dr. Abdullah KAYA

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Doç.Dr. Abdullah KAYA

Üye : Prof.Dr. Galip EKEN

Üye : Doç.Dr. Süleyman ÖZBEK

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Özgür IŞIK tarafından hazırlanan Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar Ermeni-Moğol İlişkileri (1220-1447) başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Özgür IŞIK

Sivas-2015

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Cengiz Han ile başlayıp selefleri döneminde devam eden Moğol-Ermeni ilişkileri ele alınmıştır. Moğollar Cengiz Han döneminde güçlü bir imparatorluk kurmuş ve kısa sürede sınırlarını genişletmişlerdir. Batıya seferler düzenleyen Moğollar burada Ermeniler ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Moğolların Güney Kafkasya, Anadolu ve Kilikya'daki Ermeniler ile münasebetlerinin başlaması Ermeniler açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Moğolların gelişiyle birlikte Ermenilerin, Anadolu Selçukluları, Memlûkler ve bölgedeki diğer beyliklerle olan münasebetleri de değişmeye başlamıştır. Ermenilerin izlediği politikadaki yaptığı bu değişiklik ilk başlarda Ermeniler açısından karlı sonuçlar doğurmuştur. Ancak eski komşuları ile aralarının açılması ve sonrasında da Moğolların bölgede eski güçlerini yitirmesi Ermeniler için beklemedikleri bir durum ile karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Kilikya Ermenileri Moğol gücü kırıldıktan sonra Memlûkler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Moğol-Ermeni ilişkilerini ele alan müstakil bir araştırma bu güne kadar ülkemizde yayınlanmamıştır. Konu hakkında yazılmış ana kaynakların sınırlı olması ve tetkik eserlerin yeterli düzeyde olmaması bunda etkili olmuştur. Yaptığımız çalışma ana kaynakları ve tetkik eserleri yeterli olmayan bir alanda yapılmış olup, Moğol-Ermeni ilişkilerini tüm boyutlarıyla inceleyen bir çalışma olmamıştır. Ancak konuya ışık tutacak ve bu konuda gerekli bilgileri verecek bir çalışma mahiyetinde olduğunu düşünmekteyiz.

Bu çalışma sırasında, tez konumuzu belirleyen ve büyük sabır örneği gösteren danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Abdullah Kaya'ya şükranlarımı sunarım.

Çalışma sürem boyunca maddi ve manevi desteklerini biran olsun eksiltmeyen annem Fadime Işık, Babam Bünyamin Işık ve kardeşlerime de şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. Ermeniler ve Tarih Sahnesine Çıkışı.....	1
2. Moğollar ve Tarih Sahnesine Çıkışı.....	5
3. Ermenilerin Moğollara Bakış Açısı ve Onlara Verdikleri İsimler.....	8
I.BÖLÜM.....	11
İLK DÖNEM MOĞOL-ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	11
1.1. Cengiz Han Dönemi İlişkiler.....	11
1.1.1. Moğolların Güney Kafkasya'ya İlk Gelişleri.....	11
1.1.2. İlk Moğol-Ermeni Savaşları.....	13
1.2. Tuluy ve Ögedey Han Dönemi İlişkiler.....	15
1.2.1. Moğolların Güney Kafkasya'ya İkinci Gelişleri.....	15
1.2.2. Vardan Vanakan ve Kiragos'un Moğollara Esir Düşmesi.....	18
1.2.3. Prens Avak ve Hasan Celal'in Moğol Hakimiyetine Girmesi.....	21
1.2.4. Moğolların Ani ve Kars'ı Alması.....	23
1.3. Töregene Hatun ve Göyük Han Dönemi İlişkiler.....	24
1.3.1. Moğolların Erzurum'u Alması.....	24
1.3.2. Köseadağ Savaşı ve Sonrasında Ermeniler.....	25
1.3.3. Moğolların Ahlat'ı Alması.....	29
1.3.5. Ermeni Simbat'ın Moğollara Elçi Olarak Gönderilmesi.....	31
1.4. Kaymış Hatun ve Mengü Han Dönemi İlişkiler.....	31
1.4.1. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un Mengü Han'ı Ziyareti.....	31
II. BÖLÜM.....	35
İLHANLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	35
2.1. Hülâgu Dönemi İlişkiler.....	35
2.1.1. Hülâgu'nün İl-Han Olarak Batıya Gönderilmesi.....	35

2.1.2. Hülâgu'nün Bağdat Seferi ve Ermeniler.....	36
2.1.3. Hülâgu'den Cesaret Alan Anadolu Ermenilerinin Durumu	37
2.1.4. Hülâgu'nün Suriye Seferi ve Ermeniler.....	38
2.1.5. Memlûk, Ermeni ve Moğol Savaşları	40
2.1.6. Hülâgu Döneminde Güney Kafkasya Ermenileri	42
2.1.7. Hülâgu Dönemi Anadolu Türkmenleri ve Ermeniler	43
2.1.8. Memlûkler ve Moğol-Ermeni İlişkileri.....	44
2.2. Abaka Han Dönemi İlişkiler.....	46
2.2.1. I. Hetum'un Oğlu Leon'un, Memlûklere Esir Düşmesi	46
2.2.2. İlhanlı-Çağatay Hanlığı Mücadelesi ve Ermeniler	48
2.2.3. Baybars'ın Kilikya Seferleri	48
2.2.4. Moğol-Memlûk Savaşlarında Ermenilerin Rolü.....	51
2.3. Ahmed Teküder Dönemi İlişkiler.....	53
2.4 Argun Han Dönemi İlişkiler	53
2.4.1. Karamanoğlu-Ermeni İlişkilerinde Moğollar	54
2.5. Gazan Han Dönemi İlişkiler	54
2.5.1. Gazan Han Dönemine Kadar İlhanlılarda ve Kilikya Ermeni Krallığında Meydana Gelen Saltanat Değişiklikleri	54
2.5.2. II. Hetum'un Gazan Han'ı Ziyareti.....	55
2.5.3. Anadolu Moğol Noyanlarının Gazan Han'a İsyanı ve Ermeniler	56
2.5.4. Gazan Han'ın Suriye Seferleri ve Ermeniler	57
2.6. Olcaytu Han Dönemi İlişkiler	60
2.6.1. Memlûklerin Kilikya Seferleri ve Moğollar	60
2.6.2. Moğol Noyanı Bulargu'nun Kilikya'daki Faaliyetleri	61
2.7. Ebû Sâid Bahâdır Han Dönemi İlişkiler	63
III. BÖLÜM.....	67
ALTIN ORDA ve TİMURLU DEVLETİ DÖNEMİ ERMENİ MÜNESEBETLERİ.....	67
3.1. Altın Orda-Ermeni Münasebetleri	67
3.2. Timurlu-Ermeni Münasebetleri.....	68
3.2.1. Timur ve Devletinin Kuruluşu	68
3.2.2. Timur'un Gürcistan Seferlerinde Ermenilerle Münasebetleri	70
3.2.3. Timur'un Anadolu Seferlerinde Ermenilerle Münasebetleri	72

3.2.4. Timur Sonrası Münasebetler	75
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	89

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

AÜSBETABD: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Çev : Çeviren

FÜSBD : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

İÜEFTED : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi

İÜEFY : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s : Sayfa

S : Sayı

SAD : Selçuklu Araştırmaları Dergisi

SÜİFD : Sakarya Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi,

TDA : Türk Dünyası Araştırmaları

TDVİA : Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi

TED : Tarih Enstitüsü Dergisi

TİD : Tarih İncelemeleri Dergisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

Vd. : ve devamı

vd. : Ve diğerleri

ÖZET

IŞIK, Özgür. Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar Ermeni-Moğol İlişkileri (1220-1447)

Yüksek Lisans Tezi

Sivas, 2015.

Moğollar, tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte kısa sürede büyük bir güç olmuşlardır. Hızla topraklarını genişleten bu millet kısa süre sonra Ermenilerle karşı karşıya gelmişler ve bu andan itibaren ilişkiler başlamıştır. Moğolların Ermeniler ile olan ilişkileri zaman içerisinde çeşitli değişiklikler göstererek seyrine devam etmiştir. Bu ilişkileri ilk dönem Moğol-Ermeni ilişkileri, İlhanlı-Ermeni ilişkileri, Altın Orda-Ermeni ilişkileri ve Timurlu-Ermeni ilişkileri olmak üzere dört ana başlık altında inceledik.

İlk Moğol-Ermeni ilişkileri Cengiz Han döneminde gerçekleşmiş ve bu dönemde Ermenilerle ilişkiler iyi yönde olmamıştır. Cengiz Han'ın ardılları döneminde ilişkiler düzelmeye başlamış, Ermeniler isteyerek veya istemeyerek Moğolların yanında yer almışlardır. Ermeniler, Moğollardan aldıkları cesaretle komşuları olan Müslüman ahaliye de saldırgan bir tutum sergilemişlerdir.

İlhanlılar döneminde Moğol-Ermeni münasebetlerinde değişiklik olmuştur. İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküder dönemine kadar Ermeniler ile Moğollar eski ilişkilerine devam etmişlerdir. Teküder'in İslamiyet'i kabul etmesiyle Ermenilerle olan ilişkilerde değişmeye başlamıştır. Teküder ile başlayan İslamlaşma süreci Gazan han döneminde devletin resmi dini haline gelmiş ve bu süreçle birlikte ilişkilerde kopma noktasına gelmiştir. Özellikle İlhanlıların son dönemlerinde Anadolu'daki Müslüman Moğol Noyanları Kilikya Ermenileri üzerine saldırılar düzenlemişlerdir.

Altın Orda-Ermeni ilişkileri Ermeni zanaatkârlar ve tüccarlar vesilesiyle gerçekleşmiştir. Karadeniz sahillerindeki Ermeni tüccarlar buraya gelen malları Altın Orda Devletinin en ucra köşelerine kadar ulaştırmışlardır.

Timurlu Devleti döneminde ise Ermeniler ile olan ilişkilerin iyi olduğu söylenemez. Özellikle Timur döneminde baskılara maruz kalan Ermeniler tekrar bölgedeki diğer Müslüman devletler ile yakınlaşma yoluna gitmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Moğollar, Ermeniler, İlhanlılar, Altın Orda, Timurlu, Memlûk, Anadolu Selçuklu.

ABSTRACT

İŞİK, Özgür. Cenghis Khan Term and Timur Government Between Armeian and Mongol Relations (1220-1447)

Master's Thesis.

Sivas, 2015.

Mongols became a great power as they had come into the Picture. They extended their lands and after a while they met with Armenians and the relations started. Their relations continued with some changes in time. In this research, these relations have been examined under four main titles as First period Mongol – Armenian relations, Ilkhanid – Armenian relations, Golden Horde – Armenian relations and Timurids – Armenian relations.

First relations between Mongols and Armenians had come true in the period of Cenghis Khan but they were not positive relations. The relations started to get better in the period of Cenghis Khan's successors. Armenians, willingly or unwillingly were on Mongols' side. Armenians had a negative attitude towards their muslim neighbours with the courage they got from Mongols.

In the period of Ilkhanids, Mongol-Armenian relations changed. Until the period of emperor Ahmed Tekuder, Armenians and Mongols had continued their old relationship. After Tekuder had accepted Islam, the relations started to change. The process of Islamisation which had started with Tekuder, became official religion of the state in the period of Gazan Khan and with this incident, the relations came to the end of the line. Muslim Mongol Noyans in Anatolia organized attacks towards Cilicia Armenians especially in the latest periods of Ilkhanids.

Golden Horde – Armenian relations came true by merchants and craftsmen. Armenian merchants in Black Sea coastline, delivered the goods came in there to every corner of Golden Horde state.

The relationship between Timurids and Armenians can't be said good, however. Armenians especially who had been under pressure in the period of Timurids, tried to become friendly with other Muslim nations in the region.

Keywords: Mongols, Armenians, Ilkhanids, Golden Horde, Timurids, Mameluk, Anatolian Seljuk Sultanate.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Aknerli Grigor'un yazdığı, Hrant D. Andreasyan'ın çevirisini yaptığı '*Okçu Milleti Tarihi*' adlı eser Moğolların hangi soydan geldiğini anlatmaya başlar ve İlhanlı hükümdarı Abaka Han dönemine kadar gerçekleşen olaylara kadar devam eder. Eserin ilk kısımlarının kim tarafından kaleme alındığı belli olmasa da 1265 yılından sonraki döneme ait anlatımlar Kilikyalı olan Grigor'a aittir.

Müverrih Kiragos, '*Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*' adlı eserinde, şahit olduğu Moğol istilasını anlatmıştır. Moğolların bölgeye ilk gelişlerinden 1267 yılına kadar yaşanan olayları içerir ve Moğol-Ermeni ilişkileriyle ilgili önemli bilgiler verir.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer bir Ermeni kaynağı Müverrih Vardan'ın eseridir. Müverrih Vardan'ın '*Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*' adı ile anılan ve Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilen eserde Moğol-Ermeni münasebetleriyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda yararlandığımız önemli kaynaklar arasındadır.

Çalışmamızda yararlandığımız bir diğer vekayiname de yine Ermeni müelliflerinden Sımbat'ın 951'den 1334 tarihine kadar yaşanan olayları içeren '*Vekayiname*'sidir. Eserin 1152 tarihine kadarki kısmı, Urfalı Mateos ile onun müzeyyili Papaz Grigor'un eserinden ufak farklılıklar ile verilen bilgilerin bir tekrarı gibidir. Eserin ikinci bölümündeki 1152'den 1274'e kadar olan kısmı, Sımbat'ın eseri sayılmaktadır. Meçhul bir müellif 1276'dan 1331 tarihine kadar geçmiş olan vakaları kayıt ve ilave etmekle Sımbat'ın eserine devam etmiştir. 1208 tarihinde doğan Sımbat, eserini 1265'te kaleme almıştır. Sımbat'ın eserinde araştırmamızla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Sımbat'ın eseri Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Toma Metsopski'nin, '*Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*' adlı vekayinamesi, Timurlu-Ermeni ilişkilerini içeren nadir bir eserdir.

Araştırmamızda yararlandığımız en önemli eser ise Ermeni Vekayinamelerini içeren A. G. Galstyan'ın "*Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*" adlı eseridir. Bu vekayinamelerden bazıları şunlardır; *Anonim Vekayiname, David Bagışetsi Vekayinamesi, Sebastatsi Vekayinamesi, II. Hetum Vekayinamesi, Mhitar Ayrivanetsi Vekayinamesi, Nerses Palients Vekayinamesi, Simbat Vekayinamesi, Stepanos Vekayinamesi ve Vahram Vekayinamesi*. Bu vekayinamelerde Moğolların bölgeye gelmeleri ile başlayan ilişkiler ve İlhanlı dönemindeki ilişkilere dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

Timur dönemi Moğol-Ermeni münasebetlerini içeren bir diğer önemli eser ise yine Harant D. Andreasyan'ın tercüme ettiği "*XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar*"dır. Bu eserde çeşitli manastırlarda yazılmış olan günlükler ve kronolojiler bir araya getirilmiştir.

Çalışmamızda yaralandığımız diğer bir kaymak da Süryani müellif Bar Hebraeus Abu'l Farac'ın tarihidir. Müellif, eserinde başlangıçtan 1286 tarihine kadar Anadolu ve Ön Asya'da meydana gelen olayları sıralamıştır.

Çalışmamızda Arapça Vekayinameler arasında İbnü'l-Esir tarafından yazılan El Kamil Fi't- Tarih adlı eserinden de azda olsa istifade ettik.

Çalışmamızda az da olsa yaralandığımız diğer bir kaymak Anadolu Selçuklularının en önemli yerli Vekayiname kaynağı, Farsça olarak ele alınan İbn Bibi'nin "*El Evamirü'l Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Alaiye*" adlı eseridir. İki cilt halinde Kültür Bakanlığı tarafından basılan eser Mürsel Öztürk tarafından yayına hazırlanmıştır. Özellikle Köseadağ Savaşı esnasında gerçekleşen Moğol-Ermeni münasebetleriyle ilgili bilgiler verir.

Çalışmamızda yararlandığımız araştırmaların başında Mehmet Ersan'ın "*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*" adlı çalışması gelir. Kilikya Ermenileri ile İlhanlılar arasındaki ilişkileri incelerken bu çalışmaya sıkça başvurduk.

Yararlandığımız araştırmaların en önemlilerinden birisi de Osman Turan'ın "*Selçuklular Zamanında Türkiye*" adlı eseridir. Moğol,Selçuklu,Ermeni üçgeninde gerçekleşen ilişkileri, Anadolu'da Moğol Noyanlarının ve beyliklerin faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin Ermeni-Moğol ilişkilerine etkisini bu çalışma sayesinde ortaya koymuş bulunmaktayız.

Faruk Sümer'in "*Anadolu'da Mogollar*" isimli hacimli makalesi, Moğolların Anadoludaki faaliyetlerini kapsamlı şekilde ele almıştır. Bu makaleye de sıkça başvuru yaptık.

Mehlika Aktok Kaşgarlı'nın "*Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*" Kilikya Ermenileri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu çalışmada geniş ölçüde istifade ettik.

Muammer Gül'ün "*Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*" isimli kitabı çalışmamızı aydınlatan önemli eserler arasında gelmektedir.

Bertold Spuler'in "*İran Moğolları, Siyaset, İdare Ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*", Rene Grousset'in, "*Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*", ve Abdülkadir Yuvalı'nın "*İlhanlılar Tarihi I.*" isimli çalışmaları da temel başvuru kaynaklarımız arasında yerini almaktadır.

GİRİŞ

1. Ermeniler ve Tarih Sahnesine Çıkışı

Ermeniler tarih boyunca güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kilikya örneğinde olduğu gibi dönemin şartlarına göre farklı bölgelerde yaşadılar. Ermeniler kendilerinin Hz. Nuh'un torunu Hay'ın neslinden geldiğini kabul etmektedir. Kendilerini Hayk, yaşadıkları toprakları ise Hayastan olarak adlandırmaktadır. Ancak bunun dışında Ermeniler ve Ermenilerin tarihi hakkında farklı iddialar da vardır. Bazı Yunan kaynaklarında Ermenistan'ı kuran ya da ona ismini veren kişi olarak İason'un Argonautlarından Tesalyalı Armenios'un adı geçmektedir. M.Ö I. yüzyılın sonunda yaşamış olan tarihçi ve coğrafyacı Strabon'a göre ise Ermeniler yaşadıkları bölgeye Frigya'dan ve güneyden Zagros bölgesinden gelmişlerdir. Bir başka iddia ise Ermenilerin, bölgeye İranlıların atalarıyla beraber Aral Denizi civarından geldikleridir¹.

Artaksias Krallığı zamanında (M.Ö. 183) Aramice'de 'yüksek-yukarı' manasına gelen Armenia tabiri, Muş ve Ahlat bölgesi için coğrafi bir terim olarak görülür. M.Ö. 518 tarihine ait Behistun yazıtında, Ergani-Elâzığ kesiminde ayaklanan bir kavim olarak Armina-Arminia zikredilmiştir. M.Ö. 521'de Daryüs kitabesinde ise Armeni, Yukarı Memleket² şeklinde görülmektedir. Bu isim bir ırk ismi değil bir bölge ismidir. Kısacası Ermeniler, isimlerini yaşadıkları bölgeden almışlardır.

¹ George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi Ermeni Halklarının Tarihine Kısa Bir Bakış*, Çev. Ender Abadoğlu ve Ohannes Kılıçdağı, İstanbul: Aras Yayınları, 2011. s.23-25; Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yayına Haz. Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005. s.30; Enver Konukçu, "Tarihi Coğrafyada Ermeniler" Edit. Ramazan Tosun, *Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu*, Konya: Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003. s.62.

² Mevlüt Oğuz, *Anadolu'nun Fethi Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise 1018-1923*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, 2004. s.34; Ali Güler ve Suat Akgün, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Berikan Yayınları, 2003. s.1; M. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 4. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990. s. 22; Güler, s.1.

M.Ö VI. Yüzyıl sonlarında Medlerle İranlıları birleştiren Krus (Kyros), Ermenileri de egemenliği altına aldı. Bir süre Perslere bağlı kalan Ermeniler M.Ö.334'de Makedonyalı Büyük İskender'in İran hükümdarı Dârâ'yı mağlûp etmesi sonucu bu sefer de İskender'e bağlı kaldılar. İskender'in ölümünden sonra da Part egemenliği altında yaşadılar. 226 yılında bölgede Part hâkimiyeti son buldu ve Sâsânî hâkimiyeti başladı. 363 yılında Julianus ve 440 yılında II. Theodosios'un İranlılarla yaptıkları anlaşma ile Ermeni topraklarının batısı Romalılara, doğusu da İranlılara kaldı. 440'da İran tahtına geçen II. Yezdcerd, Ermenileri İran'a kayıtsız şartsız bağlamak için Mazdeizm'i kabule zorladı. Fakat Ermenilerin bir kısmı bunu reddederek Bizans'tan yardım istediler. Bu yardımın gelmeyişi Ermenistan'da Bizans düşmanlığının başlangıcı ve sebebi oldu³.

Bizanslılar ise hükmettikleri Ermenistan topraklarını İmparatorluğun diğer kısımlarına benzetmeye çalıştılar. Ermeni Gregoryan Mezhebini yok etmek için baskı yaparak başka yerlere naklettiler⁴. Bizans, Ermenistan'dan Ermenileri arındırıyordu⁵. İran ve Bizans'ın asimilasyon politikasını yoğunlaştırdığı dönemde ortaya çıkan Müslüman Araplar 652'de Ermenistan'ı hâkimiyetleri altına almışlarsa da, Ermeniler dinlerini muhafaza ettiler⁶. Bölge bazen Bizans, bazen de Arapların tayin ettiği valiler tarafından idare edilmeye çalışıldı. Ermenilerin Bizans İmparatorluğuna yaklaşmasına engel olmak için Abbasi Halife El-Müsta'in'in (862-866) emri ile Ermeni hanedanının en nüfuzlu ve isyanlara karışmamış olanı Aşot'a işhanlar işhanı ünvanı verildi ve hil'at

³ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, 2. Baskı, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998. s.31; Oğuz, age., s.40; Koçaş, age., s. 37.

⁴ Bournoutian, age., s.74; Mehmet Ersan, Anadolu'nun Fethi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Ermenilerin Türklere Karşı Tutumu, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Hazırlayan Şenol Kantarcı vd., Ankara: Asam-Eren Yayınları, 2003, s.329; Erol Kürkçüoğlu, Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Hazırlayan Şenol Kantarcı vd., Ankara: Asam-Eren Yayınları, 2003. s.335; Erol Kürkçüoğlu, Roma'dan Selçuklu İdaresine Ermeniler, *Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkilerini Araştırma Merkezi*, Erzurum: 2005. s. 235; Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988. s.32.

⁵ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Türkçe Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005. s. 572.

⁶ Koçaş, age., s.38-39; Kürkçüoğlu, Roma'dan s. 253.

giydirildi. Daha sonraki dönemde Halife Mutemet Billâh, 885 yılında I. Aşot'u Büyük Ermenistan kralı olarak tayin etti⁷.

I. Aşot'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Simbat'ın (890-914) Bizans İmparatorluğu'nun vassalı olmak istediğini bildirmesi üzerine, Abbasî Halifesi el-Muktedir Bi'llah'ta Arzruni Hanedanı'ndan Vaspurakan Prensi Gagik'e Ermeniye Kralı unvanı verdi. Böylece biri Ani, diğeri de Van merkezli olmak üzere iki Ermeni Krallığı ortaya çıktı⁸.

Simbat'ın ölümünden sonra 914'te oğlu II. Aşot⁹ ve Aşot'un, 929 yılında geride erkek çocuk bırakmaksızın ölümünden sonra kardeşi Abas (929-952) kral oldu. Abas'tan sonra tahta sırasıyla III. Aşot (953-977), II. Simbat (977-989) ve onu takiben I. Gagik (990-1020) geçti¹⁰. Ani'de krallar kralı unvanı ile I. Gagik bulunurken Lore'de kardeşi Gürgen, Kars'ta Gagik'in amcaoğlu Abas (984-1020), Gence-Karabağ bölgesinin güney tarafında yine Gagik'in yeğeni Apusahl (Ebû Sehl) hâkimiyetlerini sürdürdüler. Aynı aileden III. Bagrat (989-1014), Abhaza ve Gürcü memleketlerinin büyük bir bölümünü ele geçirip hâkim oldu, daha sonra da oğlu I. Giorgi (1014-1027) bu hâkimiyeti devam ettirdi. Tiflis'in güney yörelerinde ise Ermeni Orbelian sülâlesi hükümran idi. Söz konusu Bagratuni sülâlesinin başka bir kolu da Çoruh ırmağının güneyi ile Fırat ırmağının kaynakları arasındaki bölgede egemen oldular¹¹. Ancak Van'da kurulan Vaspurakan Krallığı da 1022 yılına kadar ayakta kalabildi¹².

I. Gagik'in ölümünden sonra çocukları arasındaki mücadele krallığın parçalanmasına neden oldu. Ani Ermeni Krallığı, 1045'te ortadan kalktı¹³. Bizans,

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı Sâc Oğulları", TED, S. 9, İstanbul, 1978. s.118; Göyünç, age., s.35; Koçaş, age., s.39

⁸ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK Yayınevi, 2007, s.3-4; Göyünç, age., s.35.

⁹ Bournoutian, age., s.96-97

¹⁰ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.5

¹¹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2002. s.1; Göyünç, age., s.35.

¹² Koçaş, age., s.40; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara Göre 363'den 1071'e Kadar*, Türkçe Çev. Fikret İşiltan, İstanbul: İÜEFY, 1970.s.167; Şahin, age., s.37; Güler, s. 7.

¹³Honigmann, age., s.166; Kürkçüoğlu, Roma'dan s. 224; Şahin, age., s.37; Güler, s.8.

daha sonra da 1064'te Kars'taki Bagratuni Krallığını topraklarına kattı¹⁴ ve burada askeri garnizonlar oluşturdu¹⁵.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Ermenilerin bir kısmı buldukları yerde din ve hâkimiyet mücadelesini devam ettirdiler. Baskılara dayanamayan diğer Ermenilerde Fırat Nehri'nin batısına ve Kilikya bölgesine göç etmeye başladılar. Akdeniz'in kıyısında yer alan ve kuzeybatısında Toroslar, kuzeydoğusunda iç Toroslar, doğusunda ise Amanos dağları ile çevrili olan Kilikya bölgesine yapılan göçler Kilikya Ermeni krallığının temellerini oluşturdu.

Rupen ve Oshin isimindeki Ermeni asilzadeleri, Kilikya bölgesine geldikten sonra bir Ermeni Devleti kurmaya çalışıyorlardı. Bu sırada Haçlı Seferleri başlamış ve Kilikya bölgesi Kudüs'e giden Haçlı Ordularının uğrak yeri haline gelmişti. Rupen ve oğlu Konstantin Haçlılarla anlaşarak onların himayesinde bir Ermeni devleti kurma girişiminde bulundular¹⁶. 1095-1099 tarihleri arasında¹⁷ Haçlılar, Konstantin'e Comes ünvanı verdi. Bu hanedan Rupenyan, Oshin'in kurduğu hanedan da Hetomyan Sülalesi diye adlandırıldı¹⁸.

Konstantin'in ölümünden sonra Rupen Hanedanı'nın yönettiği Kilikya Ermenilerinin başına sırasıyla I.Toros (1100-1129), II. Konstantin (1129), I.Leon, (1129-1138), Bizans hakimiyeti dönemi, II.Toros (1145-1168), II.Rupen (1168-1170), Mleh (1170-1175), III. Rupen (1175-1187), II. Leon (1187-1219) geçti. II. Leon'a Roma-Germen imparatorluğu taç göndererek krallığını tanımıştı. Bunun üzerine harekete geçen Bizans'ta yine II. Leon'a taç göndererek ilişkilerini koruma yoluna gitti¹⁹.

II. Leon, 1219'da öldüğünde geride erkek çocuğu olmadığından, tahtı kızı Zabel'e (Isabella) kaldı. Zabel, Antakya Prenslерinden Phlippe'le evlendi, ancak Phlippe Ermenileri Franklaştırmak istiyordu. Bu duruma tepki gösteren Ermeni Baronlarının şefi olan Namrunlu Konstantin, Zabel'i zorla oğlu Hetum ile evlendirdi

¹⁴ Bournoutian, age., s.99

¹⁵ Kürkçüoğlu, Tarihi Süreçte s.336; Güler, s.11.

¹⁶ Koçaş, age., s.42

¹⁷ Oğuz, age., s.112.

¹⁸ Koçaş, age., s.42.

¹⁹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.174-175.

ve Phillippe’i de bir mağaraya kapatarak öldürttü. Böylelikle Rupenlerin yerine Hetumlar geçmiştir²⁰.

Buraya kadar anlattığımız süreçte Moğollara kadar Ermenilerin tarihini kısaca gözden geçirmeye çalıştık. Bu süreç içerisinde Ermeniler İranlılar ve Bizanslıların dini baskılarına maruz kalmışlar ve asimile edilmeye çalışılmışlardı. Müslümanların ve Türklerin gelmesiyle rahatlığa kavuşmuşlar ve hemen akabinde Haçlı Seferlerinin başlamasının ardından da Haçlıların yanında yer almışlardır. Etrafındaki güçlü devletlere göre politika üreterek ayakta kalmaya çalışan Ermenilerin karşısına, siyasetlerini belirleyecek başka bir güç olan Moğollar çıkacaktır.

2. Moğollar ve Tarih Sahnesine Çıkışı

Moğollar Avrasya bozkırlarının en doğusunda Sibiry-Moğolistan sınırlarında, Altay, Hangay ve Kentey dağlarına doğru Gobi’nin kuzeyindeki steplerde yaşamışlardır. Altay dil ailesinden olan Moğolların adı kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda T’ang sülâlesi resmî tarihleri Chiu T’ang-shu ve Hsin T’ang-s-ftu’da Meng-wu ve Mengwa şeklinde Proto-Moğol Shih-wei kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi şeklinde geçer. Ergenekon’dan çıkanların reisi olan Börteçin’in 8 kuşak sonra torunu olan Bodonçar’ın, Cengiz Han’ın ise 8 kuşak önceki dedesi olduğu söylenmektedir²¹.

Moğol kelimesi Çingiz veya Cengiz Han devrinde resmî bir tabir olup milletin kendisi tarafından kullanılmıştır. Bununla beraber Yüan sülâlesinin resmî yazılarında Moğollara ve onlarla birleşmiş kavimlere Çin’de Moğol, Moğolistan’da Tatar denilmektedir²². Moğolca konuşan kavimlere baktığımızda ise III. asırda Sien-peileri,

²⁰Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi I, 1990. s.63.

²¹ A. Konstantın D’ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Türkçe Çev. Bahadır Apaydın, 1. Baskı, İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008. s.37-38; Leo de Hartog, *Dünya Fatih Cengiz Han*, Türkçe Çev. Mehmet Savan, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2013. s.14; Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Türkçe Çev. Halil İncılık, Ankara: TTK, 2011. s.199; Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, TDVİA., Cilt XXX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 225-229.

²² V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK, 1990. s.406.

V. Asırda Juan-juanlar ile Eftalitleri ve VIII. asırdan XII. asra kadar da K'i-tanları görmekteyiz. Moğol boylarından sayılan Naymanlar ve Keraitlerin ise Türkçe isimler kullanmalarından dolayı kökenleri hala tartışılmaktadır²³.

Cengiz Han Türk takvimine göre domuz yılının başında (1155) doğdu²⁴. Cengiz Han'ın babası Yesugey Tayciutların da aralarında bulunduğu kalabalık bir topluluğun başında bulunuyordu. Ayrıca Keraitlerden Tuğrul'a yardım ederek onun tahta çıkmasını sağlamıştı²⁵. Bölgede söz sahibi olan bir aileden gelen Cengiz Han'ı, babasının ölümünden sonra bağlı bulunduğu kabileler terk etti²⁶ ve Cengiz Han bir süre Tuğrul'un hizmetinde bulundu²⁷.

Uzun ve zorlu mücadeleler veren Cengiz'in asıl adı Timuçin'dir. 1206 yılında Cengiz (Çingiz) ünvanını kazandıktan sonra Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurları idaresi altına aldı ve 1218 yılında da Karahıtay topraklarını ele geçirdi. 1206-1222 seneleri arasında ise Kuzey Çin topraklarını ele geçirmeyi başarmıştı²⁸.

Cengiz, Karahıtay topraklarını ele geçirdikten sonra burada Hârizmşâhlar ile komşu oldu. Otrar kalesi komutanı burada Cengiz Han'ın göndermiş olduğu tüccarları yakalatarak öldürtmesi üzerine Cengiz Han, Hârizmşâh'a karşı sefer başlattı. Muhammed Hârizmşâh, meydan savaşı yerine savunma savaşı yaptı ve ordusunu birlikler halinde şehirlere taksim etti. Bunun neticesinde Otrar, Kaşgar, Balasagun, Hucend gibi şehirler, Cengiz Han'ın gönderdiği komutanlar tarafından tek tek düşürülerek Hârizmşâh'ın doğu toprakları ele geçirildi(1219-1220). Ardından Alâeddin Muhammed'in bir ara sığındığı Hemedan ve hemen sonrasında da Kazvin,

²³ Grousset, *Stepler*, s.199-201.

²⁴ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", TDVİA., VII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 367-369; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi: Taş Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğuna Değın ve Ekleme 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, Cilt I. İstanbul: İşıl Matbaası, 1953. s. 432.

²⁵ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001. s.57-58.

²⁶ Kafalı, "Cengiz Han", TDVİA., VII, s. 367-369.

²⁷ Grousset, *Stepler*, s.201.

²⁸ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003. s.12; Özgüdenli, "Moğollar", TDVİA., XXX, s. 225-229; Grousset, *Stepler*, s.237-242; M. Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İ.A*, Cilt 5/1, İstanbul: M.E.B, 1988. s.274-275.

Moğol topraklarına katıldı²⁹. Alâeddin Muhammed'in yerine geçen oğlu Celâleddin Hârizmşâh zamanında Cebe ve Sübedey kumandasında ki Moğol orduları, Celâleddin'in son önemli direnişini de 1228 yılında İsfahan önlerinde kırdı. Kendi hâkimiyetlerini tanıyan Fars Atabegleri idaresindeki Güney İran dışında ki bütün Orta ve Batı İran'ı yağmaladılar³⁰. 1223 yılında ise aynı komutanlar Don Irmağına dökülen Kalka suyu kıyısında Rusları bozguna uğrattılar³¹.

Cengiz Han, 1227'de³² öldüğünde haleflerine Kore'den Yakındoğu ve Avrupa'ya, Güney Sibiry'a'dan Çin Hindi'ne kadar uzanan, geniş bir imparatorluk bırakmıştı³³. Cengiz Han, daha hayatta iken Büyük oğlu Coçi (Cuci)'ye, Aral Gölü'nün kuzeyinden Bulgar iline kadar uzanan toprakları, Çağatay'a Kayalık'tan ve Uygur ilinden Ceyhun kıyılarına kadar uzanan toprakları, Ögedey'e İmil Irmağı'nın suladığı yerleri, Tolu veya Tuluy'a ise Karakurum Dağı ile Onon Suyu'nun kaynağı arasındaki toprakları yurt olarak verdi³⁴.

Cengiz Han, ölmeden önce kendisinden sonra imparatorluğunun başına Ögedey'in geçmesini vasiyet etti. Babalarının kendilerine verdiği yurtluklardan gelip kurultay toplanana kadar imparatorluğu Tuluy idare etti. 1229 yılında yapılan kurultayda Ögedey resmi imparator ilan edildi ve tahta oturdu³⁵.

Cuci, babası Cengiz Han'dan önce öldü. Bunun üzerine Cuci'nin oğlu Batu, babasından kalan yurtluğun başına geçti (1227)³⁶. Böylece Cuci ulusu denilen Altın Orda (Altın Ordu) Devleti'nin de temelleri atılmış oluyordu.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da şudur ki, Büyük Han seçilirken müstakil yurtlukları bulunan hanlar da bu idarecilerin seçimleri için kurultaylara katılıyordu. Cengiz soyundan gelen her bir Han'ın da seçilme hakkı vardı.

²⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare Ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2011. s.31-36.

³⁰ Özgüdenli, "Moğollar", TDVİA., XXX, s.225-229.

³¹ İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009. s.67.

³² Manghol-un Niuça Topça'an (*Moğolların Gizli Tarihi*), Çev. Ahmet Temir, Ankara: TTK, 1948. s.190.

³³ Kafalı, "Cengiz Han", TDVİA., VII, s. 367-369.

³⁴ D'ohsson, age., s.159-160.

³⁵ Gizli Tarih, s.191; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 252-253; V.V. Barthold, age., s.489.

³⁶ Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, s.67.

Ögedey'in 1242 de ölümünden sonra, kurultay toplanana kadar yönetimi karısı Töregene devraldı (1242). 1246 ilkbaharı ve yazında toplanan kurultaya Batu Han müstesna bütün Cengiz sülalesi ile bağı devletlerin elçilik heyetleri katıldı. Yapılan kurultayda Töregene'nin de isteğı doğrultusunda Ögedey'in oğlu Güyük (Göyük) "Han" seçildi³⁷.

Göyük, Nisan 1248 de ölünce tahtına naib olarak eşi Oğul Kaymış oturdu. Hanedanın en yaşlı üyesi Batu Han'ın emri ile, Issık Gölü'nün kuzeyinde ilk kurultay toplandı. Kurultaya Cuci ve Tuluy ailesi katıldı, Çağatay ve Ögedey ailesi kurultayın yerinin uzak olmasını gerekçe göstererek katılmadı. Bunun üzerine Batu Han, Kerülen'de ikinci kurultayın toplanmasını kararlaştırdı. Kendisini temsil etmesi için kardeşi Berke'yi kurultaya gönderdi. Ancak Çağatay ve Ögedey ailesi bu kez bahanesiz bir şekilde kurultaya katılmadılar. Yapılan kurultayda Mönge (Mengü) 1 Temmuz 1251'de "Han" ilan edildi. Mengü Han, Moğol İmparatorluğunun tahtına oturduktan sonra kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgu'yü de Yakındoğu'ya gönderdi³⁸.

Mengü'nün 11 Ağustos 1259'da ölümü üzerine kardeşi Kubilay, diğerkardeşi Arık-Böge'den önce davranarak kurultayı topladı ve 4 Haziran 1260 da hanlığını ilan etti. 1294'de Kubilay öldükten sonra Hanlık zayıflamaya başladı. Kubilay'ın tahtına torunu Temür Olcaytu³⁹ oturdu.

3. Ermenilerin Moğollara Bakış Açısı ve Onlara Verdikleri İsimler

Dönemin Ermeni tarihçilerinin Moğollara karşı farklı yaklaşımlar sergilediklerini görmekteyiz. Ermeni tarihçilerinin birçoğı; özellikle Güney Kafkas

³⁷Spuler, age., s.49; Grousset, *Stepler*, s.278.

³⁸Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.314-316; Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", TDVİA, Cilt XVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 473-475.

³⁹ Grousset, *Stepler*, s.293; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt II. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1999. s. 578; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.415.

bölgesi manastırlarında yetişen tarihçiler,⁴⁰ Moğolları insan yiyen kurtlar gibi vahşi, görünüşleri korkunç, hayvana benzeyen, gaddar, hunhar, dağınık saçlı, çekik gözlü, çok iyi ok atan ve erkek, çocuk, kadın demeden sayısızca insanı ve hatta köpeklere varıncaya kadar bütün hayvanları katleden, başları öküz başı kadar büyük, gözleri kuş gözü gibi küçük, burunları kedinin ki gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karıncanın ki gibi ince, bacakları domuzun ki gibi kısa ve sakalları olmayan⁴¹ insanlar olarak anlatmışlardır.

Ancak Aknerli Grigor, Moğol-Ermeni ilişkilerinin yumuşamasından sonra Hülâgu'den akıllı, âlim ve adaletli bir hükümdar⁴² olarak bahsetmiştir. Ermeni Katolikosu Partsirpetli Kostantin ise Ermeni halkı ve derebeylerine yazdığı nasihat mektubunda; Tanrının bütün dünyayı Han'ın idaresine verdiğiinden, Ermenilerin İlk dualarında ona ve ordusuna dua etmeleri gerektiğinden, çünkü onu Tanrının görevlendirdiğinden⁴³ bahsederek diğerlerinden farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımının sebebi Moğollara karşı askeri bir direniş gösteremeyeceklerini anlamış olmasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁰ Hasan Oktay, " Ermeni-Moğol İlişkileri ve Moğollar ile İlgili Ermeni Kaynakları hakkında Bir Değerlendirme", TDA, S. 138,(Haziran 2002), s.6.

⁴¹ A.G. Galstyan, "Piskopos Stepanos Vekayinamesi", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 65; A.G. Galstyan, "Harput Şehrindeki İncil'de Yazan Hatıra Notundan Alıntı", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 85; A.G. Galstyan, "Simbat Sparapet'in Semerkand'da Kıbrıs Kralı Henry Luzinyan'a Yazdığı Mektup 1247", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 124; A.G. Galstyan, "Anonim Vakayinameden Pasajlar", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 135; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 14, Gürsoy Solmaz (Edvar Dulaurier Tarafından Asıl Metinden Tercüme Parçaları)", s. 216; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Türkçe Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012. s.23.

⁴² Aknerli Grigor, s.58.

⁴³ A.G. Galstyan, "Ermeni Katolikosu Partsirpetli Kostantin'in Nasihat Mektubunu (1251)", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 89.

Ermeniler Moğollardan "*Okçu Millet*", "*Tatar*", "*Kara Tatar*", "*Mugala*" ve "*Muğal-Tatar*" adlarını vererek bahsetmişlerdir⁴⁴.

⁴⁴ Faruk Sümer, "Tatar", İ.A. cilt 12/I, İstanbul: M.E.B, 1979. s.59; A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s.21

I.BÖLÜM

İLK DÖNEM MOĞOL-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1.1. Cengiz Han Dönemi İlişkiler

1.1.1. Moğolların Güney Kafkasya'ya İlk Gelişleri

Moğollar ile Ermeniler arasındaki ilk karşılaşma hakkında Ermeni kaynakları birbirine yakın bilgiler aktarmaktadır. Sebastatsi Moğolların gelişini 1220 yılı olarak zikretmiştir. Bu vakayinameye göre 20 bin Tatar, Çin ve Maçin ülkesinden çıkarak Agvaniya Devleti sınırlarına dâhil derelerden geçmişler ve Gugark bölgesine kadar gelmişlerdir. Tiflis'e kadar ulaşmışlar yolları üzerindeki bütün yerleri harap etmişlerdir⁴⁵. Piskopos Stepanos ise Moğolların geliş tarihini Sebastatsi gibi 1220 yılı olarak vermiştir. Tatarların Kroman Nehri civarında Gürcüleri bozguna uğrattığından bahseder⁴⁶. XIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen anonim bir vakayinamede de Tatarların ilk olarak 1220 yılında ortaya çıktığı ifade edilmiştir⁴⁷. Vardan Vartabet'in vakayinamesinde de Moğolların geldiği tarih 1220 olarak belirtilmiştir. 20 bin kişilik Tatar ordusunun Çini Maçin'den kalkarak, Albani tarafından ova yoluyla Kukarların memleketine girdiklerini anlatmıştır⁴⁸. ‘*Moğollar Cengiz Han adı verilen hanlarından aldıkları yeni bir emirle Ağuvan'a ve Gürcü ülkesine saldırdılar*’ diye hadiseyi anlatan Aknerli Grigor'un vakayinamesinde de 1220 yılına işaret edilmiştir⁴⁹. Müverrih Kiragos'ta benzer olayları anlatmış ve Moğolların bölgeye geliş tarihini 1220 olarak vermiştir⁵⁰. Mhitar Ayrivanetsi Moğolların gelişiyile ilgili tarih zikretmese de ‘*Tatarların, Cebe ile Sübedey komutasında Kotman Nehri yakınlarında Laşa'yı*

⁴⁵ A.G. Galstyan, “Sebastatsi Vekayinamesi”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s. 39.

⁴⁶ Galstyan, “Stepanos”, s. 63.

⁴⁷ Galstyan, “Anonim”, s.135.

⁴⁸ Müverrih Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1262)”, *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Türkçe Çev. Hrant D. Andreyan. s. 222.

⁴⁹ Aknerli Grigor, s.21.

⁵⁰ Müverrih Kiragos, s. 216.

bozguna uğrattılar” ifadesinden bu olayın aynı tarihlere ait olduğunu anlıyoruz⁵¹. David Bağışetsi ise Tatarların 1221 tarihinde geldiğini ifade etmiştir⁵². Bu tarihte de bir yanlışlık yoktur. Çünkü, Moğollar 1220 yılını 1221 yılına bağlayan aylarda bu bölgede konaklamışlar ve kışı burada geçirmişlerdir. Moğollara Papa tarafından elçi olarak gönderilen Keşiş Simon da 1221 tarihini zikretmiştir⁵³.

Hârizmşâhlar Sultanı Alâeddin Muhammed Hârizmşâh, 13 Mayıs 1220 Isferayin cihetinden Irak’a girdi. Moğol süvarilerinin kendisinin peşinde oldukları, Hemedan, İsfahan, Rey ve Gilan çevresinde bir kovalamaca yaşandığı bilinmektedir⁵⁴. Bu kovalamaca sonucu Moğolların, Ermenilerin yaşadıkları bölgeye yaptığı seferleri aktaran Cüveyni’nin ve İbnü’l Esir’in verdiği bilgiler ile Ermeni kaynaklarının verdiği bilgilerin aynı paralelde olduğunu görmekteyiz. Bu bilgilere göre; Cebe, Hemedan’a Irak’a oradan Erdebil’e geçip yağma ve katliam yaptı. Mevsim kış olduğu için Mugan’a varıp kışı orada geçirdi. O yıl çok kar yağıp yollar uzun süre kapalı kalınca⁵⁵, Cemaleddin Ay Abe ve daha başkaları Irak’ta karışıklıklar çıkarıp Moğollara karşı ayaklandılar. Hemedan’da bulunan Moğol şahnesini öldürdüler. Bahar gelip yollar açılınca, Cebe öldürülen Moğol şahnesinin öcünü almak için Irak’a geldi. Cebe, başta Cemaleddin Ay Abe olmak üzere asilerin tamamını kılıçtan geçirdi. Tebriz, Meraga ve Nahcivan’ı alıp halkını katletti. Daha sonra Erran’a gelip Baylakan’ı aldıktan sonra Şirvan’ın yolunu tuttu. Sarp dağlar arasında bulunan Derbend’e vardı⁵⁶. Buradaki ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere kesin olarak diyebiliriz ki, Ermeniler ile Moğollar 1220 yılında karşılaşmışlardır.

⁵¹ A.G. Galstyan, “Mhitar Ayrivanetsi Vekayinamesi”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s. 165.

⁵² A.G. Galstyan, “David Bağışetsi Tarihi”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s. 181.

⁵³ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, Türkçe Çev. Erendiz Özbayoğlu, Yayına haz. Tufan Karasu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006. s.37.

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*, Ankara: TTK, 2000. s.282.

⁵⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, I.cilt Türkçe Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988. s.189-190; İbnü’l Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, Cilt XII: Türkçe Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987. s.329-332.

⁵⁶ Cüveyni, I. s.190.

1.1.2. İlk Moğol-Ermeni Savaşları

Moğollar, Güney Kafkasya'ya girdikten sonra burada Gürcüler ve Ermeniler ile karşılaştılar. Gürcülerin başında bu dönemde Laşa yahut Parlak Giorgi III (Giorgi III Brillant) (1212-1223) bulunmaktaydı. Gürcüler en parlak dönemlerini yaşıyorlardı⁵⁷. Moğollar ise Cebe ve Sübedey komutasında kışı Muğan Bozkırında geçirirken, Ocak-Şubat 1221 de Gürcistan Krallığını keşfe çıktılar. Kura Nehri üzerinden⁵⁸ Gugark bölgesine geldiler ve Tiflis'e kadar ulaşarak yolları üzerindeki bütün yerleri harap ettiler⁵⁹. Laşa yaklaşık 10.000 kişilik bir orduyla karşılarına çıktı⁶⁰. Aknerli Grigor Gürcü-Ermeni kuvvetlerinin sayısının 60.000 olduğunu belirtmektedir⁶¹. Moğol ordusunun sayısı ise 20.000 dir⁶².

Moğollarla Laşa ve İvane komutasındaki⁶³ Gürcü-Ermeni kuvvetlerinin Kroman Nehri⁶⁴ kenarında karşılaştıklarına dair dönemin kaynakları aynı bilgileri vermektedir. Ancak savaşın sonucuna ve İvane'nin hangi ırka mensup olduğuna dair görüşler farklıdır.

Vardan'a göre Sargis Oğullarından Zakare ve İvane kardeşler Kürt milletine mensuptur ve Hıristiyan'dır. Kraliçe Tamar'ın hizmetinde bulundular. Gösterdikleri başarılar sonucu kraliçe Lore'yi bunlara verdi. Bunlar daha sonra Kars, Ani, Divin gibi şehirleri aldılar⁶⁵. Kiragos ise İvane'nin ölümünden ve defnolunduğu Bege Netzahanak (Bakır Madenleri) isimindeki manastırdan bahsederken İvane'nin vaktiyle burasını Ermenilerin elinden alıp Gürcüler için tamir ettirdiğini vurgular⁶⁶. Bundan da Sargis Oğullarının Ermeni olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak çağdaş Ermeni araştırmacılarının bu aileyi Ermeni saydıkları da bir gerçektir. Buna göre Vakhthang çocuklarına ünlü Ermeni prensleri olan Zakare ve İvane'nin isimlerini

⁵⁷ Grousset, *Stepler*, s.254.

⁵⁸ Hartog, age., s.115.

⁵⁹ Galstyan, "Sebastatsi", s.32.

⁶⁰ Hartog, age., s.115.

⁶¹ Aknerli Grigor, s.21.

⁶² Galstyan, "Sebastatsi", s.31.

⁶³ Galstyan, age., s.26.

⁶⁴ Galstyan, "Stepanos", s.63; Galstyan, "Sebastatsi", s.31; Galstyan, "Mhitar Ayriyanetsi", s.165; Müverrih Vardan, s. 222.

⁶⁵ Müverrih Vardan, s. 217-218.

⁶⁶ Müverrih Kiragos, s. 224.

vermiştir⁶⁷. Ülkemizde de bazı araştırmacılar bu aileyi Ermeni olarak kabul eder. Örneğin Murat Keçiş ''*Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*'' adlı çalışmasında bu aileden, Gürcü hizmetinde görev yapan Ermeni Mhargrdzeli ailesi olarak söz eder⁶⁸.

Bu ailenin bilinen soy ağacı şu şekildedir; Sargis'in iki oğlu ve bir kızı vardır. Oğulları Zakare ve İvane'dir. Zakare'nin çocukları Şahinşah ve Vahram, Vahram'ın oğlu da Akboğa'dır. Sargis'in diğer oğlu İvane'nin oğlunun adı ise Avak'tır. Sargis'in kızının oğlu Hasan Celal, Hasan Celal'in oğlu Vakhtang, onun oğulları ise Celal, Zakare ve İvane'dir⁶⁹. Bu aile ister Ermeni, ister Gürcü veya Kürt kökenli olsun Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde hâkimiyet sürdürdükleri ve dönemin Ermeni kaynaklarında isimlerinin "Ermeni-Gürcü ordusuyla" birlikte anıldıkları bir gerçektir.

Savaşın sonucuna baktığımızda Sebastatsi, Gürcü Kralı Laşa'nın Moğolları geri püskürttüğünden bahseder⁷⁰. Vardan'a göre Laşa Moğolların peşine düştü ve Kroman Nehri kenarında yenilgiye uğrayıp kaçtı. Oranın hükümdarı Vahram, Tatarların karşısına çıkıp onları Gordman'a kadar kovaladı⁷¹. İlk çarpışmada Laşa'nın Moğolları bozguna uğrattığını anlatan Kiragos ise daha sonra Moğolların pusu kurarak Gürcülere arkadan hücum edip onları doğradıklarını anlatır⁷².

Diğer görüşe göre Moğollar Gürcü-Ermeni kuvvetlerini Kroman Nehri civarında bozguna uğrattı⁷³. Moğollar bu savaşta 30.000 Gürcüyü öldürdü⁷⁴. 20.000 bin kişilik Moğol ordusunun 60.000 kişilik Gürcü-Ermeni ordusundan 30.000'ini öldürmesi abartılı görülmektedir. Ancak Moğolların savaş stratejisinde aldığı esirleri

⁶⁷ Yuri Barsegov, Dağlık Karabağ Uluslararası Hukuku ve Dünya Siyasetinde Belgeler ve Yorumlar, Cilt I. Türkçe Çev. Karen Sirunyan, Moskova:2008. Sayfa numarası yok.

⁶⁸ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK, 2013. s. 52,55.

⁶⁹ Müverrih Kiragos, s. 224,235,237.

⁷⁰ Galstyan, "Sebastatsi", s.32.

⁷¹ Müverrih Vardan, s. 222.

⁷² Müverrih Kiragos, s. 217.

⁷³ Galstyan, "Stepanos", s.63; Galstyan, "Mhitar Ayrivanetsi", s.165; Grousset, *Stepler*, s.254.

⁷⁴ İbnü'l Esir, XII, s. 339-340.

ön saflarda düşmana karşı sürmesi ve geri dönenleri öldürmesi⁷⁵ bu sayının mümkün olabileceğini göstermektedir.

Moğollar, bu ilk saldırısının ardından Mart 1221'de Cebe ve Sübedey komutasında Azerbaycan'a dönüp Maraga'yı⁷⁶ kuşattılar. 30 Mart 1221 tarihinde burayı ele geçirdiler⁷⁷. Erdebil yoluyla tekrar Gürcistan'a çıkan Moğolları⁷⁸ Gürcistan Kralı ilkine nispeten daha büyük bir kuvvetle karşıladı⁷⁹. Kasım 1221 de⁸⁰ gerçekleşen bu savaşta Sübedey, Gürcü ordusunu yalancı bir ricat hareketiyle Cebe'nin kurduğu pusuya düşürdü⁸¹. Gürcüler yine ağır bir yenilgi aldı. Dağılan Gürcü-Ermeni ordusu kaçarak Tiflis'e sığındı. Moğollar ise Gürcistan'ın güney kesimlerini yağmalamakla yetindiler⁸².

1222 tarihinde, Moğollar tekrar gelmeye teşebbüs ettiler. Moğol öncü birlikleri Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin hazır bir vaziyette olduklarını görünce savaşmaktan kaçındılar⁸³. 1222 yılı başlarında Derbend üzerinden Kafkasya'ya geçtiler⁸⁴.

1.2. Tuluy ve Ögedey Han Dönemi İlişkiler

1.2.1. Moğolların Güney Kafkasya'ya İkinci Gelişleri

Moğolların bölgeye ilk gelişlerinde olduğu gibi ikinci gelişleri de yine Hârizmşâhlar sebebiyle oldu. Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra Moğolların başına Tuluy geçti. Tuluy'un iki yıl Naip'lik yaptıktan sonra toplanan kurultayda Ögedey, "Han" seçildi. Ögedey Han Hârizmşâhlar üzerine bir sefer düzenledi. 1229 yılında başlatılan bu seferin başında Curmağun Noyan görevlendirildi⁸⁵.

⁷⁵ Hartog, age., s.116, Grousset, *Stepler*, s.254.

⁷⁶ Hartog, age., s.116.

⁷⁷Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994. s.22.

⁷⁸ Grousset, *Stepler*, s.255.

⁷⁹ Müverrih Kiragos, s. 217.

⁸⁰ Hartog, age., s.116.

⁸¹ Grousset, *Stepler*, s.255.

⁸² Hartog, age., s.116.

⁸³ Müverrih Vardan, s. 222.

⁸⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.23.

⁸⁵Yuvalı, *İlhanlılar*, s.27.

Curmağun'un yanına kendisi gibi muktedir kumandanlar verilmişti. İleriki bölümlerde bu isimlerle karşılaşacağımız için isimlerini zikretmekte yarar var. Bunlar; Baycu, Yeke Yisa'ur, Melikşah, Sarıcı, Min İgemiş, Esüke, Büyük Çağatay ve Küçük Çağatay'dır. Bunlardan Baycu, Yeke Yisa'ur ve Melikşah tümen beğleri, diğerleri ise binbaşydı⁸⁶.

Horasan ve Rey yoluyla bölgeye giren Moğollar, Azerbaycan tarafına, Celâleddin Harizmşah'ın üzerine yürüdüler (1230-1231 kışı). Bunun üzerine Celâleddin, Mugan ve Erran ovalarına doğru, sonra da Diyarbakır'a kaçmaya başladı. Moğol akıncıları ise Celâleddin'i takip ettiler. Celâleddin, sonunda Diyarbakır dağlarında bir Kürt köylüsü tarafından katledildi (15 Ağustos 1231)⁸⁷. Celâleddin faktörünü ortadan kaldıran Moğollar bundan sonra bölgede daha rahat hareket edecektir.

Moğolların gerçekleştirdiği bu ikinci seferi ilk seferden ayıran özellik ise kalıcı olarak gelmeleridir. Çünkü, Curmağun Noyan komutasındaki bu ordu, aileleri ile gelmişlerdi⁸⁸. Gelen Moğol ordusu Mugan'a yerleşti⁸⁹. Mugan'ın su, orman, meyve ağaçları ve av hayvanları bakımından oldukça zengin⁹⁰ olması buraya yerleşmelerinde etkili oldu. Curmağun Noyan, ordusunun bir kısmını da Erran bölgesine yerleştirdi. Bu iki bölgeyi yaylak-kışlak olarak kullandı⁹¹. Bu bölgenin coğrafi konum olarak Kafkasya, Anadolu ve İran üçgeninin tam ortasında bulunması burayı yerleşim merkezi olarak seçmelerinin bir diğer sebebi olabilir.

Celâleddin'in Moğollar gelmeden önce Ermeniler ve Gürcüleri mağlup etmesi⁹², Moğolların bölgede ilerleyişini kolaylaştırdı. Ermeniler ile Moğolların ikinci karşılaşmalarının hangi tarihte gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1230-

⁸⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, Ankara: 1970, s.1.

⁸⁷ Grousset, *Stepler*, s.271; Aydın Taneri, *Celâlü'd-din Hârizmşâh ve Zamanı*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977. s. 81-82.

⁸⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.2.

⁸⁹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.184.

⁹⁰ Müverrih Kiragos, s. 222.

⁹¹ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.29.

⁹² Spuler, age., s.40; Şehabeddin Muhammed b. Ahmed b. Ali Nesevi 639/1241, *Celalü'ttin Harezemşah*, Çev. Necip Asım Yazıksız, İstanbul Maarif Vekaleti, 1934. s.70.

1231 tarihlerinde Sultan Celâleddin'i takip eden Moğolların bazı Ermeni şehirlerini harap ettiği bilinmektedir⁹³.

Moğolların ilk ele geçirdiği şehirlerden birisi Gence oldu. Bazı kaynaklara göre Gence'nin ele geçirilme tarihi 1231⁹⁴ olarak verilmiştir. Barthold Gence'nin düşüşünü 1233 olarak belirtmiştir⁹⁵. Ancak 1230'da yerleştikleri Mugan bölgesinin hemen yanı başında bulunan bu şehrin fethini üç yıl geciktirmeleri pek mantıklı değildir. Muhtemelen bu şehri 1231'de Celâleddin'i ortadan kaldırıp Mugan bölgesine döndükten sonra almışlardır. 1233'de Gence'nin alındığını belirten Barthold, Curmağun'un 1232 tarihinde Gürcistan'a girmeye ve ona tâbi olan Ermenistan'ı zapt etmeye muvaffak olduğunu belirtmektedir⁹⁶. Ancak Kiragos ise Gence yağma edildikten sonra Moğolların Ermenistan, Gürcistan ve Ağvanistan'ı aralarında paylaştığını belirtmektedir⁹⁷. Aknerli Grigor'un verdiği bilgilerde Kiragos'un ki ile örtüşmektedir⁹⁸.

Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan Gence halkı, düşmanın eline geçmesin diye yurtlarını ateşe verip yakılması gereken ne varsa hepsini yaktılar. Bu duruma hiddetlenen Moğollar, erkek, kadın, çocuk bütün ahaliyi kılıçtan geçirdi. Ancak firar eden askeri bir birlik bu katliamdan kurtulabildi⁹⁹.

Gence'nin alınmasından sonra kuvvetlenen Moğollar, Gürcistan hudutlarından içeri girip¹⁰⁰ şehir ve kalelerin birçoğunu 1234 yılına kadar zapt ettiler¹⁰¹. Takriben 1233 yılında zapt ettikleri bu şehirlerin başında Şamhur¹⁰² (Şamkor) gelir¹⁰³. Şamhur, Vahram ve oğlu "Ak Boğa"nın taht tasarrufunda bulunuyordu. Curmağun bu şehri alma görevini, komutanlarından Mular Noyan'a verdi. Mular Noyan şehri ilk önce yüz kişilik askeri bir birlik ile muhasara edip giriş çıkışları engelledi. Şehir halkı ise

⁹³ Galstyan, age., s.27.

⁹⁴ Galstyan, "Stepanos", s.67; Galstyan, "Anonim", s.135.

⁹⁵ Spuler, age., s.45.

⁹⁶ Spuler, age., s.45.

⁹⁷ Müverrih Kiragos, s. 223.

⁹⁸ Aknerli Grigor, s.23.

⁹⁹ Müverrih Kiragos, s. 223.

¹⁰⁰Müverrih Vardan, s. 225.

¹⁰¹ Galstyan, "David Bağışetsi", s.182.

¹⁰² Müverrih Kiragos, s. 225.

¹⁰³ Aknerli Grigor, s.24.

Vahram ve oğlundan yardım isteyerek, şehri kuşatanların sayıca az olduğunu bildirdiler. Ak Boğa'nın yardım etmeye taraftar olmasına karşılık babası onu bu düşüncesinden vazgeçirdi. Şehrin kuşatıldığı haberini getirenlere de teslim olmalarını tavsiye etti. Nihayetinde Mular Noyan, asıl askeri birliği ile gelip surların etrafındaki hendeklere odun, çalı çırpı doldurttu. Fakat geceleyin şehir halkı bu odun yığınlarını yaktı. Ertesi gün Mular Noyan askerlerine toprak taşıttırıp hendekleri doldurarak sur hizasına kadar gelmesini sağladı. Neticede, şehir Moğollar tarafından ele geçirilerek ahalisi katledilip bütün binaları yakıldı¹⁰⁴.

Bu zaferden sonra Moğollar, Vahram'a ait olan Derounagan ve Erkövank kaleleri ile Bagratid prenslerinden Gürrike'nin idaresi altında bulunan Madznapert ve Kartman Kalelerini ele geçirdiler. Gadogan Noyan ise Kedapak'ı ele geçirdi¹⁰⁵. Bu fetihler sultan makamı olan Tavuş Şatosu, Norbert, Sagam, Karherts, Tereven gibi yerlerin alınmasıyla devam etti¹⁰⁶. Vahram ise oğlu Ak Boğa ile bir kaleden öbür kaleye kaçmağa başladı¹⁰⁷.

1.2.2. Vardan Vanakan ve Kiragos'un Moğollara Esir Düşmesi

Bu sırada gerçekleşen olaylardan biriside Ermeni kilisesinin önemli âlimlerinden olan Vardan Vanakan ve öğrencisi Kiragos'un Moğollara esir düşmesidir¹⁰⁸. Kiragos'un geniş bilgiler vererek aktardığı bu olay Moğolların yöre halkına, esirlere, din adamlarına karşı tutumunu anlamamızda oldukça önemlidir.

Vardan Vanakan, Tavuş Kalesi'nin güneyinde bulunan Ölorud Köyünün karşısındaki yüksek bir kayalığın tepesine kilise inşa ettirmişti. Ancak Celâleddin'in yaptığı akınlar sonucunda bu kilise harap olmuştu. Vanakan, bir sığınak gibi kullandığı bu kilisede ilmi çalışmalar ve öğrenci yetiştirmekle meşguldü. Zamanla çevreden gelen öğrencilerin artmasıyla birlikte kayalıklar içerisinde yeni bir kilise ve hücreler inşa ettirdi.

¹⁰⁴ Müverrih Kiragos, s. 225-226; Kırzıoğlu, age., s.435.

¹⁰⁵ Müverrih Kiragos, s. 226.

¹⁰⁶ Aknerli Grigor, s.24.

¹⁰⁷ Müverrih Vardan, s. 226

¹⁰⁸ Galstyan, "David Bağışetsi", s.182.

Mular Noyan komutasındaki Moğollar yaklaşınca çevre köylerdeki halk kaçıp buraya sığındı. Yaz ortasında burasını muhasara eden Moğollar, ‘*niçin kendinizi ölüme sevk ediyorsunuz, çıkınız teslim olunuz, sizi idare edecek reisler tayin eder yurtlarınızı size bırakırız*’ vaadinde bulunarak teslim olmalarını istediler. Vanakan, yanına Mark ile Susten adlı iki rahibi de alarak Mular Noyan’ın yanına gitti. Mular Noyan, Vanakan’a; ‘*geldiğimizi öğrenince niçin bizi barış ve dostlukla karşılamadın? Sana tabii olanların en büyüğünden en küçüğüne kadar hiçbirisine dokunulmamasını emrettim*’ dedi¹⁰⁹. Mular Noyan’ın bu ifadelerinden tabiiyetini bildiren halka karşı ılımlı olduğunu ve en önemlisi de din adamlarına karşı ayrıcalıklı bir tutum sergilediğini anlayabiliriz.

Mular Noyan, Vanakan’dan Prens Vahram’a ait kaleler hakkında sorular sorarak bilgi aldı. Ardından Vanakan, saklanan insanlardan teslim olmalarını isteyince onlarda buldukları yerlerden çıktı. Moğollar bunları hapisane hizmeti görecektir bir yere götürdüler. Rahip olmayanları bir kilisenin avlusuna yerleştirip başlarına nöbetçiler diktiler. Ertesi gün Ermenilerin sığındığı manastırdaki ayin sırasında giyilen eşyalara kadar değerli ne varsa yağma edildi. Vanakan’a gümüş kaplı iki İncil teslim ettiler ancak daha sonra buna da el koydular. Moğollar, kendileriyle birlikte yürüyecek insanların bir kısmını ayırdıktan sonra geriye kalanların da manastıra ve köylerine gitmelerini sağladılar. Hatta verdiği sözde duran Mular Noyan, bu insanların başına başkaları tarafından bir iş gelmesin diye bir bekçi bıraktı. General Vanakan’a manastırda ikamet etmesini emretti. Ancak Vanakan Moğollar ile birlikte gidecek olan bir papaz yeğeni olduğundan, hem onu hem de diğerlerini kurtarmak için Moğollarla birlikte yola düştü.

Yolda her türlü kötü muameleye maruz kaldıklarını anlatan Kiragos, bu muameleyi yapanların Hristiyan kanına susamış İranlı nezaret memurları olduğunu söylemektedir¹¹⁰. Moğollar, hâkim oldukları bölgelerin yerli halkını askeri unsur olarak kullandıkları gibi, bütün tecrübeli sanatkârları da hizmetlerinde kullanıyorlardı¹¹¹. Vanakan’ın manastırından yanlarına aldıkları Ermenileri de rehber

¹⁰⁹ Müverrih Kiragos, s. 226-227.

¹¹⁰ Müverrih Kiragos, s. 228.

¹¹¹ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247*, Türkçe Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitabevi, 2003. s. 85,90; Kırzioğlu, age., s.434.

veya tercüman olarak kullanmışlardır. ‘‘Beni de, mektuplarını okumak ve yazmak için kâtip gibi kullanmak üzere; birkaç arkadaşıyla beraber yanlarına aldılar¹¹²’’ diyen Kiragos’un ifadeleri de bunu açıkça göstermektedir.

Vanakan, yaşlı ve hasta olduğunu belirtip yurduna dönmek için Moğollardan müsaade istedi. Moğollar ise kurtuluş fidyesi ödemediği takdirde yurduna dönmesine müsaade edeceklerini söylediler. Vanakan’da ‘‘günlük yiyeceğimi dahi temin edemeyecek durumdayım, ancak civar kalelerden birine götürürseniz oranın Hristiyan halkı benim fidyemi öder’’ dedi. Fidyeye miktarı belirlendikten sonra onun bu isteği yerine getirilerek Kak Kalesine sevk edildi¹¹³. Şehir halkı fidye olarak birçok altın ve mal vererek Vanakan ve öğrencilerini kurtardı¹¹⁴. Ancak Vanakan’ın tüm ısrarına rağmen Kiragos’u bırakmadılar. ‘‘Mektuplarımızı okumak ve yazmak için o bize lazım, daha çok para bile verseniz dahi iade etmeyiz’’ yanıtını verdiler¹¹⁵.

Vanakan’ın Tiflis’te Kırk Cefakeş Kilisesinde yazdığı notta Moğolların Tavuş’ta ki bir incili ele geçirdiğini belirtmesi Kiragos’un bize aktardığı bilgileri doğruluyor. Ayrıca bu olaydan üç yıl sonra, 1236 yılında Moğolların bu incili geri getirdiklerinden ve kendilerine sattıklarından bahsetmektedir¹¹⁶. Bu da bize yaşanan hadisenin 1233 yılında gerçekleştiğini kanıtlamaktadır.

Moğollar, 1236 yılında¹¹⁷ Şahinşah’a ait Lore¹¹⁸ (Lori)¹¹⁹ şehrini kuşattılar. Şahinşah, bütün servetini burada muhafaza ediyordu. Çağatay Noyan komutasındaki¹²⁰ Moğol ordusu geldiği vakit, Şahinşah şehirden kaçarak çevredeki mağaralarda gizlendi. Şehrin savunma işini de kayınbiraderine bıraktı. Şehri ele

¹¹² Müverrih Kiragos, s. 229.

¹¹³ Müverrih Kiragos, s. 229-230.

¹¹⁴ Aknerli Grigor, s.24; Müverrih Vardan, s. 226.

¹¹⁵ Müverrih Kiragos, s. 230.

¹¹⁶ A.G. Galstyan, ‘‘Oganes Vanakan Tavuşetsi’nin El Yazısı’’, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s. 165.

¹¹⁷ Galstyan, ‘‘Stepanos’’, s.66; Galstyan, ‘‘Anonim’’, s.135.

¹¹⁸ Müverrih Kiragos, s. 230.

¹¹⁹ Galstyan, ‘‘Stepanos’’, s.66; Galstyan, ‘‘Anonim’’, s.135.

¹²⁰ Vartan, *Ermeni Müverrihine Göre Moğollar*, Türkiyat Mecmuası, Cilt 5. Türkçe Çev. M. Ed. Dulaurier, Mahmut Kemal Ayas, 1935. s.33; Müverrih Vardan, s. 225.

geçiren Moğollar, halkı katledip Şahinşah'ın hazinelerini de ele geçirdiler¹²¹. Ardından Tomanis, Şamşulde, Defkis gibi yerlerde işgal edildi ve bu şehirlerin halkı da diğerleri ile aynı kaderi paylaştı¹²².

1.2.3. Prens Avak ve Hasan Celal'in Moğol Hakimiyetine Girmesi

Ermeni-Moğol ilişkilerinin seyrini değiştiren en önemli olaylardan birisi hiç şüphesiz ki I.İvane'nin oğlu Avak'ın¹²³ Moğollarla anlaşma yoluna giderek onların hizmetine girmesidir. Kayen kalesine¹²⁴ sığınan Avak'a Moğollar bir emin name göndererek teslim olmasını istedi. Avak ise ilk önce kızı ve hazinelerinin bir kısmını göndererek Moğollardan muhasarayı kaldırmalarını istedi. Muhasara altında bulunan halk su sıkıntısı çekmeye başlayınca sıkıntılarını gidermek üzere Moğollara altınlarını ve hayvanlarını verip kaleden çıkarak su ihtiyaçlarını temin ettiler. Su almak için çıkan insanlara içerdeki yakınlarının teslim olması yönünde tembihte bulunan Moğolların girişimi başarıyla sonuçlandı ve halk kaleden çıkmaya başladı. Moğollar kaleden çıkan halktan güzel gördükleri kadınları erkekleriyle evlendirdiler. Her şeye rağmen kuşatmanın devam ettiğini ve ele geçirilen halkın katledilmeye başladığını gören Avak¹²⁵, kaleden çıkarak teslim oldu¹²⁶. Kiragos'un verdiği bilgileri doğru kabul edersek, Moğolların yakıp yıkmadan ziyade yapıcı bir politika sergilemeye çalıştığını görmekteyiz. Kale teslim olmadığı takdirde acımasızlık kozunu hemen ortaya koymaya başlıyorlardı ve bu gerçekten caydırıcı bir faktör oluyordu. Tabiiyetlerini bildirenlere karşıda gerekli yumuşaklığı gösterdiklerini de görmekteyiz. Şöyle ki; Avak teslim olup tabiiyetini bildirdikten sonra Curmağun'un makamında çok iyi karşılandı. Onu ümera ve erkânının baş tarafına oturttu. Ayrıca Moğolların yediği yiyeceklerin bir kısmının Hıristiyanlarca haram olması münasebetiyle Avak bunları yemeyince, Curmağun onun istediği yiyeceklerin getirilmesini istedi¹²⁷. Curmağun,

¹²¹ Müverrih Kiragos, s. 231; Galstyan, "Stepanos", s.66; Galstyan, "Anonim", s.135; Kırzioğlu, age., s.436.

¹²² Müverrih Kiragos, s. 231.

¹²³ Galstyan, "Stepanos", s.66; Müverrih Kiragos, s. 231.

¹²⁴ Galstyan, "Anonim", s.135; Galstyan, "Mhitar Ayrivanetsi", s.166; Vartan, s.33.

¹²⁵ Müverrih Kiragos, s. 231.

¹²⁶ Galstyan, "Mhitar Ayrivanetsi", s.166.

¹²⁷ Müverrih Kiragos, s. 232.

eskiden Avak'a ait olan şehir ve kalelere dokunulmamasını emredip Avak'ın hatırına bir hayli esiri de serbest bıraktı¹²⁸.

Kırk bin kişilik ordu ile bölgede uzun süre kalamayacaklarının farkında olan Moğollar, gerek baskı gerekse iltifat yoluyla bölgenin yerli unsurlarını kullanmayı çok iyi biliyorlardı. Nitekim bu unsurlar başta Gürcistan ve Anadolu olmak üzere bölgenin Moğol hâkimiyetine girmesinde askeri bir unsur olarak oldukça önemli roller üstleneceklerdir. Ancak, Moğolların göstermiş oldukları başarıların tamamını bu unsurlara ve Moğolların izlemiş oldukları politikaya bağlamakta elbette doğru bir bakış açısı değildir. Moğolların bu muazzam başarılarını göz ardı etmemekle birlikte onların gelişinden önce Celâleddin Hârizmşâh'ın 1225'te Duvin'de Ermenilere, 1225-1226 yıllarında ise Gürcülere vurduğu darbeyi de¹²⁹ unutmamak gerekiyor. Bunun dışında Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın yaklaşan tehlikenin farkında olarak bölgedeki Müslüman devlet ve beyliklerle ittifak kurma teşebbüsünün de sonuçsuz kalması¹³⁰, haliyle Moğolların işini kolaylaştırmıştı.

Avak'ın Moğolların hizmetine girmesinden kısa bir süre sonra Moğollar, 1236 da Gürcistan Krallığı'na girince Kraliçe Rusudan Tiflis'ten Kutais kalesine kaçtı¹³¹. Burada uzun süre direnen Rusudan 1239 yılında Moğollara yıllık vergi vermek şartı ile anlaştı. Bundan sonra Gürcü askerleri Moğol kuvvetlerinin öncü ve yardımcı birlikleri olarak hizmet ettiler¹³².

Curmağun Noyan'ın kardeşi Çola Noyan komutasındaki bir kol da Karabağ'da ki Haçen sancağına girip Vakhthang'ın oğlu Hasan Celal'in elinden topraklarını barış yoluyla aldı. Moğollara bağlılığını ve hizmet edeceğini bildiren Hasan Celal, kızı Ruzukan'ı Curmağun'un oğlu Bagan veya Bere-Noyan ile evlendirerek kendi bölgesindeki hâkimiyetini Moğollara bağlı olarak devam ettirdi¹³³.

¹²⁸ Kırzioğlu, age., s.437.

¹²⁹ Muammer Gül, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti*, 2. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.89.

¹³⁰ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara: TTK, 2009. s.20-21.

¹³¹ Hartog, age., s.151; Grousset, *Stepler*, s.272.

¹³² Yuvalı, *İlhanlılar*, s.29.

¹³³ Kırzioğlu, age., s.435-436.

1.2.4. Moğolların Ani ve Kars'ı Alması

Curmağun Noyan'ın son zaferlerinden birisi de 1239 yılında Ani ve Kars'ı almasıdır¹³⁴. Kiragos'un ifadelerine göre Ani şehri oldukça zengindir ve adeta servet içerisinde yüzmektedirler. Çok sayıda kilise bulunan bu şehirde halk yemin ederken 'Ani'nin binbir kilisesi üzerine'' yemin etmektedirler. Şehri kuşatan Moğollar teslim olmaları için haberci gönderdiler. Ancak şehir halkı Şahinşah'a haber vermeden böyle bir işe kalkışmaktan çekindi. Halktan bir grup, gelen Moğol memurlarını öldürdü. Neticede şehir Moğollar tarafından ele geçirildi. Kiliseler de dâhil olmak üzere şehrin tüm serveti yağmalandı. Halkın bir kısmı esir edilirken bir kısmı da katledildi. Rahipler öldürülerek cesetleri etrafa atıldı ve rahibelerin ırz ve namusları kirletildi¹³⁵.

Ani'den sonra Moğollar Kars'ı kuşattılar. Kars ahalisi ise Moğolların Ani' de yaptıklarını gördükleri için şehrin anahtarlarını teslim ettiler. Ancak diğer yerlere yapılan muamelelere burası da maruz kalmaktan kurtulamadı¹³⁶.

Curmağun Noyan sakatlanınca eşi kısa bir süre komuta işini sürdürdü¹³⁷. 1241 yılı başlarında Ögedey Han, bu göreve Baycu Noyan'ı atadı¹³⁸. Baycu Noyan'ın faaliyetlerine geçmeden önce Curmağun dönemindeki Süryani Hıristiyan Simeon'dan bahsedelim. 1233 yılında Hıristiyanlara ait işlere bakması için Ögedey Han tarafından görevlendirilen Simeon bölge Hıristiyanlarını ve bilhassa Ermenileri himaye etti¹³⁹. Kiragos'un ifadesiyle Simeon adeta Hıristiyanların imdadına yetişmiş onları ölümden ve esaretten kurtararak Tebriz ve Nahcivan gibi İslam şehirlerinde kilise inşa ettirmiştir. Kilise çanlarının çalınmasını, Hristiyanların cenaze merasimlerini açıktan yapmasını emretmiş, hakan tarafından görevlendirildiği içinde kimse sesini çıkaramamıştır. Kiragos, Simeon'un birçok Tatar'ı vaftiz ettiğinden de bahsetmektedir¹⁴⁰.

¹³⁴ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.185; Grousset, *Stepler*, s.272; Spuler, age., s.46.

¹³⁵ Müverrih Kiragos, s. 233; Quentin, s.41; Kırzioğlu, age., s.437-438.

¹³⁶ Müverrih Kiragos, s. 233-234; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.185; Grousset, *Stepler*, s.272; Spuler, age., s.46; Kırzioğlu, age., s.438.

¹³⁷ Hartog, age., s.151; Spuler, age., s.46.

¹³⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.29.

¹³⁹ Grousset, *Stepler*, s.272; Şahin, age., s.52.

¹⁴⁰ Müverrih Kiragos, s. 240.

1.3. Töregene Hatun ve Göyük Han Dönemi İlişkiler

1.3.1. Moğolların Erzurum’u Alması

Baycu Noyan göreve geldiği sırada Anadolu’da baş gösteren Babai İsyanı devam etmekteydi. Anadolu Selçuklu Devleti Erzurum’da bulunan kuvvetlerini isyanı bastırmak için geri çekmişti. Bu durum, Moğolların Erzurum’a müdahalesi için bir fırsat oldu¹⁴¹. Moğollarla birlikte Erzurum’u kuşatmaya gelenler ve Erzurum içerisinde kuşatma altında bulunanlar arasında Ermenilere rastlıyoruz. 1242 yılının sonbaharında Baycu Noyan, kendisine tabii Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin de katılması ile oluşan bir kuvvetle Erzurum’u kuşattı¹⁴². Baycu, şehrin savaştan teslim olmasını talep etti. Ancak bu isteği şiddetle reddedildi. Gönderdiği memurlar hakaretle kovuldu. Surların üstüne çıkan halk sövüp saymaya başladılar¹⁴³. Buna karşılık şehrin surları mancınıklarla dövülmeye başlandı. Bu durum yaklaşık iki ay kadar devam etti¹⁴⁴. Kışın yaklaşmasıyla muhasaranın kalkacağı ümit ediliyordu. Erzurum’u korumakla görevlendiren Sinânü’-d-dîn Yakut ile şehrin şahnesi olan Şerefü’-d-dîn Düveynî birbirlerine düşmanlık güdüyordu. Şerefü’-d-din kendini ve akrabalarını emniyete almak için Moğollarla anlaşarak Moğol askerlerini kendisinin koruduğu cepheden içeri aldı. Bunun üzerine şehir Moğolların eline geçti¹⁴⁵.

Şehri ele geçiren Moğollar, halkın bir kısmını katlettikten sonra kalanları da esir edip şehri yakıp yıktılar¹⁴⁶. Erzurum’da Moğolların aldığı esirler arasında

¹⁴¹ Gül, age., s.107; Kaymaz, age., s.88.

¹⁴² Gül, age., s.106; Kaymaz, age., s.88.

¹⁴³ Müverrih Kiragos, s. 241; Kaymaz, age., s.88.

¹⁴⁴ Ergan, *Anadolu’da Ermeniler*, s.185.

¹⁴⁵ Kaymaz, age., s.88-89; İbn-i Bibi (El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca’feri Er-Rugadi), *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)*, cilt II., Çev. Mürsel Öztürk, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996. s. 62.

¹⁴⁶ Ergan, *Anadolu’da Ermeniler*, s.185; Kaymaz, age., s.89; Gül, age., s.106; Hartog, age., s.151; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, SAD,I, s.s.9.

Ermeniler de bulunuyordu. Baron Umek ve Baron Hovannes'in ailesi¹⁴⁷ ile birlikte birçok Ermeni esir edildi¹⁴⁸.

Ganimet olarak kiliselerden birçok yazma eser ve değerli eşyalar, Moğollar tarafından götürüldü¹⁴⁹. Yağmalanan bu kıymetli eşyalar, Moğol askerleri tarafından onların ordusunda hizmet eden Ermeni ve Gürcülere ucuz fiyata satıldı. Bunlar ise aldıkları bu kıymetli eşyaları kendi memleketlerindeki kilise ve manastırlara hediye ettiler. Ermeni esirler ise Avak, Şahinşah ve Ak Boğa'nın girişimleri ile serbest bırakıldı¹⁵⁰.

Erzurum'un alınmasından sonra kışı Mugan bozkırında geçiren Moğolların,¹⁵¹ ertesi yıl düzenleyecekleri akınların yönü belirlenmiş oluyordu. Anadolu Selçukluları'nın mukavemet gösterememiş olması Moğolları bu yönde fetihler yapma konusunda cesaretlendirdi.

1.3.2. Köseadağ Savaşı ve Sonrasında Ermeniler

Moğollar, yazın gelmesiyle Ermeni ve Gürcülerinde içinde bulunduğu otuz-kırk bin kişilik¹⁵² bir orduyla batıya hareket etti. Bunun üzerine, II. Gıyaseddin Keyhüsrev de yardım arayışlarına başladı. Eyyübî Melikleri, Mardin Artukluları, Kilikya Ermenileri ve İznik Rum Devletine elçiler gönderildi. Yaklaşan tehlikenin yalnız Selçukluları değil kendileri içinde bir tehdit olduğu bu elçiler vasıtasıyla bildirildi¹⁵³. Talep edilen yardım sadece iki bin kişilik bir kuvvetle Halep Eyyübîlerinden geldi. Sultan Gıyaseddin ise yaklaşık 80.000 kişilik ordusuyla Sivas'a hareket etti.

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un babası Baron Konstantin ise Sultan Gıyaseddin tarafından Kayseri'ye davet edildi. Göndermekle yükümlü olduğu askerlerin dışında 3.000 asker daha göndermesi kararlaştırıldı. Bunun karşılığında da başkenti Sis'e hazineler gönderildi. Ancak sonucun netleşmesine kadar çeşitli

¹⁴⁷ Müverrih Vardan, s. 228; Galstyan, "Sebastatsi", s.45.

¹⁴⁸ Galstyan, "David Bağışetsi", s.183.

¹⁴⁹ Galstyan, "Stepanos", s.66.

¹⁵⁰ Müverrih Kiragos, s. 241; Kaymaz, age., s.89.

¹⁵¹ İbn-i Bibi, II, s. 68; Hartog, age., s.151; Kaymaz, age., s.89; Gül, age., s.106.

¹⁵² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.9; Gül, age., s.106; Oğuz, age., s.213.

¹⁵³ Kaymaz, age., s.90 ; Gül, age., s.106.

bahaneler üreten Ermeniler verdikleri sözde durmadılar. Moğolların Kayseri kuşatması sırasında gelen Ermeniler, savaşa girmeden geceleyin kaçıp gittiler¹⁵⁴.

Kösedağ Savaşı, 1243 Temmuz'unun ilk günlerinde¹⁵⁵ Frenk ve Gürcü askerlerinin de içinde bulunduğu 20.000 kişilik Selçuklu öncü birlikleriyle¹⁵⁶ Moğollar arasında meydana geldi. Biraz önce belirttiğimiz gibi Moğol saflarında Ermeniler ve Gürcüler de bulunuyordu. Baycu Noyan, Ermeni ve Gürcülerin ihanet etme ihtimaline karşı, kendi askeri birlikleri içerisine kısım kısım dağıttı. Selçukluların en seçkin kitalarını sağ kola yerleştireceğini düşünen Baycu, en iyi birliklerini bunların karşısına, yani sol kanada koydu. Ermeni ve Gürcülerinde içinde bulunduğu askerlerini sağ kanada yerleştirdi¹⁵⁷. Bunların başında Avak, Ak Boğa, Celal ve Şahinşah bulunuyordu¹⁵⁸. Selçuklu öncü birliğini komuta eden Gürcü (Şalva) oğlu Zahir Üd-Devle, Ak Boğa karşısında tutunamayıp kaçması sonucunda, Gıyaseddin hazinelerini dahi almadan savaş alanını terk etti¹⁵⁹.

Moğol-Ermeni ilişkilerinin seyri açısından köşe taşlarından biri olan Kösedağ Savaşı'nın önemi, Ermenilerin Moğollarla birlikte bu savaşa katılmalarıyla sınırlı değildir. Yine aynı şekilde savaşa katılan Ermenilerin, elde edilen Hıristiyan esirlerin serbest bırakılması¹⁶⁰ girişiminde bulunmalarıyla da sınırlı değildir. Kösedağ savaşı sonuçları itibarı ile Moğol-Ermeni ilişkileri bakımından oldukça önemli gelişmelerin doğmasını sağlamıştır. Bu zamana kadar Güney Kafkasya'da cereyan eden ilişkiler, Kösedağ Savaşı'yla birlikte, Kilikya Ermenilerini çerçevesi içine alarak seyrine devam edecektir.

Kösedağ zaferinin ardından Baycu Noyan Sivas'a yöneldi. Burayı alıp üç gün yağma ettikten sonra hedefi Kayseri oldu¹⁶¹. Kayseri güçlü bir direniş sergiledi.

¹⁵⁴ Gül, age., s.106; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye*, 12. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013. s.451; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.186; Oğuz, age., s.213.

¹⁵⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.9.

¹⁵⁶ Turan, age., s.455.

¹⁵⁷ Kaymaz, age., s.93-94; Viladimir Aleksandrovich Gordlevsky, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, 1. Baskı, Ankara: Onur Yayınları, 1988. s. 64.

¹⁵⁸ Müverrih Kiragos, s. 243; Kaymaz, age., s.94; Quentin, s.58; Kırzioğlu, age., s.440.

¹⁵⁹ Turan, age., s.455.

¹⁶⁰ Müverrih Kiragos, s. 243.

¹⁶¹ İbn-i Bibi, II. s. 74. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.185; Turan, age., s.455.

Direnış karşısında ümidi kırılan Moğollar, muhasarayı kaldırarak ertesi yıl gelmeye karar verdiler. Ancak İğdişbaşı Hajuk oğlu Hüsam adlı Ermeni bir dönmenin ihaneti Moğolları bu fikrinden vazgeçirdi. Hajuk oğlu geceleyin gizlice Baycu ile görüşüp canını teminat altına aldı ve Baycu'ya şehir hakkında bilgiler verdi. Hajuk'un bu yöntemle canını, malını ve ailesini kurtardığını öğrenen şehrin sü-başısı Fahreddin Ayaz'da aynı yöntemi kullanınca, şehir Moğolların eline düştü. Halk Moğollar tarafından kılıçtan geçirilip malları yağma edildi¹⁶².

Moğolların bu hızlı ilerleyişi Kilikya Ermenilerini tedbirler alma konusunda harekete geçirdi. Selçuklulardan para alarak asker göndermesine dair yapılan anlaşmaya uymayan Kilikya Ermenileri, bu anlaşmaya uymadıkları yetmezmiş gibi Moğollarla anlaşma yolunu aramaya başladılar. Bu kargaşa ortamında Anadolu'nun varlıklı aileleri Suriye yönüne kaçarken Kilikya topraklarından geçiyorlardı. Bu topraklarda Ermenilerin tecavüzlerine uğrayıp malları gasp ediliyordu. Hatta Ermeniler tarafından ele geçirilen bazı Türk kadınları, Moğolların teveccühünü kazanmak için onlara hediye olarak gönderildi.

Suriye'ye kaçanlar sadece varlıklı aileler değildi. Sultan Gıyaseddin'in annesiyle kız kardeşi de cariyelerini ve hazinelerini alarak Kilikya'ya kaçıp, Ermeni Kralının babası Baron Konstantin'e sığınmişlardı. Niyetleri buradan Halep'e geçmek ve kendilerini emniyet altına almaktı¹⁶³. Abu'l Farac'ın ifadesiyle Moğollara yaranmak isteyen Ermeniler, onlara haberciler gönderip, '*falanca şahsiyetler bizdedir*' diyerek, Moğollara Sultanın annesi ve kız kardeşini teslim ettiler. Yine Farac bu olayı '*menfur, iğrenç ve bütün hükümdarlar nazarınca kabul edilemez bir davranış*' olarak ifade eder¹⁶⁴. Yazdığı anılarında Türkleri her fırsatta küçümseyen Keşiş Simon'da I. Hetum'un bu davranışını gerçekten '*adaletsiz ve sadakatsiz bir davranış*'¹⁶⁵ olarak belirtmektedir. Gordlevsky de bu duruma '*doğu konukseverliği kuralını bozdular*' diye eleştiride bulunur¹⁶⁶. Ancak bu olay Ermeni kaynaklarında hafifletilerek anlatılmıştır.

¹⁶² Abû'l-Farac, II, s. 542; Turan, age., s.459-460.

¹⁶³ Turan, age., s.461; Göyünç, age., s.38; Güler, s.13.

¹⁶⁴ Abû'l-Farac, II, s.542-543.

¹⁶⁵ Quentin, s.67.

¹⁶⁶ Gordlevsky, age., s. 65.

Simbat olayı şöyle nakletmiştir; Baycu, Kral I. Hetum'a elçi gönderip mültecileri teslim etmelerini, teslim etmezlerse akdetmiş oldukları dostluk anlaşmasının bozulacağını belirtir. I. Hetum ise Moğol istilasından korktuğu için sultanın ailesini onlara teslim eder¹⁶⁷. Ancak Bağışetsi'nin anlatımına göre Hetum, kardeşi Simbat'ı Moğollara itaatini bildirmek için Baycu'nun yanına göndermiştir. Baycu ise, gelen elçiden Sultanın annesi, eşi ve kızının kendilerine teslim edilmesini istemiştir¹⁶⁸.

Bu olay, Kiragos tarafından şu şekilde anlatılmaktadır; Rum Sultanının Tatarlar tarafından mağlup edildiğini gören Hetum, onlara muhteşem hediyeler gönderir. Tatarlara bağlılığını arz etmek ve onlarla barış anlaşması yapmak niyetinde olduklarını bildirir. Hediyeleri götüren elçiler, Moğol hizmetindeki Ermeni prensi olan Prens Celâl tarafından, Baycu Noyan'a ve Curmağun'un zevcesi Eltina Hatun'a takdim edilir. Baycu Noyan elçilerin niçin geldiklerini öğrenip ve getirdikleri hediyeleri gözden geçirdikten sonra, krala iltica etmiş olan sultanın validesinin, zevcesinin ve kızının kendilerine teslim edilmesini talep eder. Bu talep Kral Hetum'u pek kederlendirir. "*Oğlum Leon'u istemelerini tercih ederdim*" der. Fakat Moğollardan korktuğu için ister istemez onların eline teslim eder. Aynı zamanda sığınmacıları almaya gelen Moğollara karşı pek cömert davranırlar¹⁶⁹.

Burada çelişkili ifadeler vardır; Simbat, Moğollar tarafından kendilerine gelen elçilerden bahsederken Bağışetsi ve Kiragos kendileri tarafından Moğollara giden elçilerden bahsetmektedir. Ayrıca Simbat'ın ifadelerinden Moğollarla daha önce bir dostluk anlaşması yapıldığını da görmekteyiz. Bizim kanımıza göre elçilerin Ermeniler tarafından Moğollara gönderilmesi ve Ermenilerin samimiyetlerini kanıtlamak için Sultanın ailesini onlara teslim etmek istemeleri muhtemeldir. Eğer öyle değilse Moğollar sultanın ailesinin Ermeniler elinde olduğunu nereden biliyorlardı? Bununla ilgili herhangi bir ifadeye kaynaklarda rastlamıyoruz. Ayrıca

¹⁶⁷ A.G. Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s.94-95; Simbat, *Vekayiname 951-1334*, Türkçe Çev. Hrand D. Andreasyan,(TTK'nda basılmamış nüsha), s. 136.

¹⁶⁸ Galstyan, "David Bağışetsi", s.183.

¹⁶⁹ Müverrih Kiragos, s. 243-244.

üzüntüsünü ifade etmek için, 'keşke oğlum Leon'u almalarını isterdim'' diyen Hetum'un Suriye tarafına kaçan halka uyguladığı yağma ve tecavüzlerde bu ifadelerinin doğru olmadığını göstermektedir.

Neticede Kilikya'ya gelen Moğol elçileri, Ermenilerin elinde bulunan sultanın ailesini de yanlarına alarak I. Hetum'un adamlarıyla birlikte Baycu'nun katına gitti. Baycu, memnuniyetinden I. Hetum'un adamlarını adeta iltifatlara gark etti. Gerek kendilerine ve gerekse atlarına kış boyunca yiyecek tahsis etti. İlkbaharda, Kralın elçileriyle bir tâbiyet antlaşması yapıp, Moğolca yazılmış olan bir yarlığı bu elçilerle birlikte Hetum'a gönderdi¹⁷⁰. Claude Cahen'in ifadesi ile Hristiyan çevreleri özellikle Kilikya Ermenileri artık kendilerini yeni efendilerini ağırlamakla yükümlü görmeye başlamışlardı¹⁷¹.

1.3.3. Moğolların Ahlat'ı Alması

Kayseri'yi aldıktan sonra geri dönen Moğol kuvvetlerinin bir kolu Erzincan'ı ele geçirip yağmaladı¹⁷². Diğer bir kolu ise, Maraş Elbistan taraflarına yönelip¹⁷³ Diyarbakır ve Ahlat'ı ele geçirdi¹⁷⁴.

Ahlat'ı ele geçiren Moğollar, burayı İvane'nin kız kardeşi olan Tamta'ya verdiler. Tamta aynı zamanda Eyyübîler'den Melik Eşref'in karısıydı. Celâleddin Hârizmşâh, Ahlat'ı ele geçirince Tamta'da Hârizmşâhlar'ın eline geçmişti. Müslümanların Gürcü Hatun dediği Tamta, Hârizmşâh-Moğol mücadelesi sırasında bir şekilde Moğolların eline geçmişti. Gürcistan Kraliçesi tarafından Moğol Hanına gönderilen elçi, Tamta'nın serbest bırakılması ve beraberinde götürmesi için müsaade istedi. Elçinin bu isteği kabul edildiği gibi Melik Eşref'in zevcesi iken elinde bulunan bütün mal varlığının iadesi için de bir emirname verilmişti. Bu emirname neticesinde

¹⁷⁰ Müverrih Kiragos, s. 244; Galstyan, "David Bağışetsi", s.183; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.186.

¹⁷¹ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe Çev. Mustafa Daş, 2. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013. s. 178.

¹⁷² Gül, age., s.106.

¹⁷³ İlhan Erdem, "Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri 1208-1308" Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBETAD, 1995), s.91.

¹⁷⁴ Kaymaz, age., s.103.

de Tamta Ahlat ve civarına sahip oldu¹⁷⁵. Moğollar Tamta'yı serbest bırakıp Ahlat ve çevresini kendisine verirken Gürcistan Kraliçesinin ve İvane'nin sadakatini kazanmayı düşünmüş olmaları muhtemeldir. Bir taraftan Kilikya Ermenileri ile anlaşma yoluna giden Moğolların diğer taraftan Tamta'ya karşı böyle ince bir davranışta bulunup hizmetinde bulunan Hristiyan unsurların gönlünü alması, birbirlerine karşı duydukları ihtiyacın bir tezahürüdür. Ermeniler her ne kadar Moğollarla iyi geçinmek zorunda kalsalar da aynı şey aslında Moğollar içinde geçerlidir. Çünkü Müslümanların hâkim olduğu bir coğrafyada kullanabilecekleri en önemli unsur, Hristiyan Ermenilerdir.

Erzincan'ı alıp yağma ettikten sonra Erzurum'a geçen Baycu'ya yetişen Selçuklu Veziri Mühezzibuddin Ali de onunla beraber Mugan'a gitti. Yıllık vergi vermek ve toprak kaybetmemek üzere Moğollar ile barış yaptı. Yapılan bu barış, gönderilen bir elçilik heyeti ile Batu Han tarafından da tasdik edilmiştir¹⁷⁶. Moğollarla bu barış ortamının sağlanması ile Sultan Gıyaseddin kendisine ihanet eden Kilikya Ermenileri üzerine sefer başlatacaktır¹⁷⁷.

Kilikya Ermenileri üzerine sefer düzenleyen Anadolu Selçuklu Devleti ordusuna Lampron senyörü Konstantin rehberlik etti. Konstantin, Köseadağ bozgunu sonrası Selçuklu tabiiyetine sadık kalmıştı ve Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum ile arası iyi değildi. Konstantin rehberliğinde Babaron Dağı'ndan Çukurova'ya inen Selçuklu ordusu Tarsus'u kuşattı. Kuşatmada her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Şehrin düşeceği sırada şiddetli yağışların başlaması ve Sultanın ölümü üzerine Ermenilerle bir anlaşma yapılarak kuşatma kaldırıldı¹⁷⁸. Simbat'ın ifadelerine göre Tarsus kuşatması esnasında Moğollar Selçuklulara elçi göndererek kuşatmayı kaldırmalarını teklif etmişlerdir. Ancak bu istekleri şehrin her an düşebileceğini düşünen Selçuklular tarafından kabul edilmemiştir¹⁷⁹. Simbat'ın verdiği bu bilgi eğer doğru ise, daha öncede belirttiğimiz gibi Köseadağ savaşı sonrası her iki tarafla da anlaşma yapan Moğolların, iki taraf

¹⁷⁵ Galstyan, "Sebastatsi", s.45; Müverrih Kiragos, s.247-248; Tülay Yürekli, "Eyyubi Ailesi Kadınları" *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011. s.338.

¹⁷⁶ İbn-i Bibi, II. s. 77,78; Gül, age., s.106.

¹⁷⁷ Turan, age., s.471.

¹⁷⁸ İbn-i Bibi, II. s. 86; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.189.

¹⁷⁹ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.97.

arasında gerçekleşen bu savaşta tercihlerini Ermenilerden yana koyduklarını göstermektedir.

1.3.5. Ermeni Simbat'ın Moğollara Elçi Olarak Gönderilmesi

Devam eden süreçte Ermenilerin, Moğol Han'ına karşı üst düzeyde ziyaretler gerçekleştirdiğini görüyoruz. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, kardeşi Simbat'ı kendi gerçekleştireceği ziyaretten önce bir ön ziyaret olarak Göyük Han'a gönderdi. Bu ziyaretin tarihi, kaynaklarda farklı zikredilmiştir. Simbat'ın kendisi 1248'de, "Moğolistan'a gittim"¹⁸⁰ dese de 1247 tarihinde Moğolistan'dan Kıbrıs Kralı Henry Luzinyan'a yazmış olduğu mektup bulunmaktadır¹⁸¹. Kral II. Hetum'a ait vakayinamede ise bu tarih, 1246 olarak verilmiştir. Simbat gönderdiği mektupta gittiği güzergâhı ve gördüklerini anlatmıştır. Değerli hediyeler ile Moğol Hanına giden Simbat, birçok iltifatlara nail olup dönerken, eli boş dönmedi. Vaktiyle Kral Leon'a ait iken bunun vefatından sonra Sultan Alâeddin tarafından zapt edilen birçok yerlerin, kalelerin, Han tarafından kendisine ihsan edildiğine dair bir yarlık ile geri döndü¹⁸².

1.4. Kaymış Hatun ve Mengü Han Dönemi İlişkiler

1.4.1. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un Mengü Han'ı Ziyareti

Simbat'ın çok kârlı geçen ziyaretinden sonra Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, Moğol Hanı'nı ziyaret etmek için hazırlıklara başladı. Zaten Mengü Han'ın tahta çıkmasının ardından Batu Han, I. Hetum'a haber göndererek, hem kendisini hem de Mengü Han'ı ziyaret etmesi gerektiğini bildirmişti.

I.Hetum, Anadolu Selçuklu Sultanı ile arası açık olduğu için Selçuklu topraklarından geçerken çoban kılığına girdi¹⁸³. Selçukluların kendi yokluğunda topraklarına saldırır endişesiyle de Mengü Han'ın huzuruna kendisinin gitmeyeceği, elçilik heyeti göndereceği yönünde haberler yaydı. Hatta Selçuklu Sultanına da bu minvalde mektuplar yolladı¹⁸⁴. I. Hetum'a seyahati sırasında Piskopos Ter Stefanos,

¹⁸⁰ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.98.

¹⁸¹ Galstyan, "Simbat Sparapet'in Mektubu" s.123.

¹⁸² Müverrih Kiragos, s.252.

¹⁸³ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.99.

¹⁸⁴ Abû'l-Farac, II, s.555.

Vartapet Mikhitar, Aziz Peder Barseg, Rahip Toros, Krallık Rahibi Garabet ve birçok prens eşlik etti¹⁸⁵. Selçuklu topraklarını süratle geçen I. Hetum, on iki günde Kars'a ulaştı. Burada Baycu Noyan ve diğer Moğol ümerasını ziyaret etti. Bu ziyaretler sonrasında Ağrı'nın kuzeydoğusunda bulunan Arakadz-Oden sancağındaki Vartanis köyünde aslen Ermeni olan Kurt isminde bir kumandanın evinde misafir oldu. Babası Konstantin'in Moğollara göndereceği hediyelerin gelmesini burada bekledi. Hediyelerin gelmesiyle birlikte Derbent Kapısı üzerinden Batu Han'ın oğlu ve Hıristiyan olan Sartak'ın karargâhına geçen I. Hetum, oradan da Batu Han'ın huzuruna çıktı. Batu Han'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Mengü Han'a gitmek için tekrar yola çıktı. Mengü Han'ın huzuruna çıkan I. Hetum getirdiği hediyeleri takdim etti. Buna karşılık Han ise, kendisine bir yarlık vererek Hetum ve tebaası aleyhine kimse tarafından bir tecavüzde bulunulmaması için emir verdi. Ayrıca bütün kiliselerin vergiden muaf olduğuna dair bir fermanı da Hetum'a verdi¹⁸⁶.

Hetum Patmiç, '*Histoire des Pais Orientaux*' adlı eserinde 1254 yılında Mengü Han ile Hetum arasında gerçekleştirilen anlaşma metnine yer vermektedir.

Buna göre;

''Ermeni Kralı birkaç gün istirahat ettikten sonra Handan buraya kadar gelmesine sebep olan işlerle ilgilenmesi ve memleketine dönmesi için müsaade istemiştir. Han ise onu dikkatle dinledi ve Kralın her istediğinin yerine getirileceğini, kendi isteğiyle bu yolculuğu, gerçekleştirmesinden de çok memnun kaldığını bildirdi. Kral yedi maddeden oluşan istek listesini hazırlayarak Mönge Han'a verdi. Kral Hetum'un isteklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1. Han ve bütün halkın inançlarından vazgeçerek, Hıristiyanlığı kabul etmeleri,*
- 2. Hıristiyan ve Tatarlar arasında daimî barış ve iyi ilişkilerin olması,*
- 3. Tatarların ele geçirdikleri ve geçirecekleri bütün yerlerdeki kiliseyle din görevlilerinin bütün vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulması,*

¹⁸⁵ Kaşgarlı, age., s.74.

¹⁸⁶ Müverrih Kiragos, s. 257-258.

4. Hanın kutsal toprakları Müslümanların elinden alarak Hıristiyanlara iade etmesi,

5. Hanın Müslümanların önderi Bağdat halifesiyle savaşması.

6. Hanın Ermeni ülkesine özel imtiyaz (ihtiyaç duyulduğu takdirde başta Ermeni Krallığı'na komşu olanlar olmak üzere bütün Tatarlardan yardım isteme hakkı ve bu yardımın hiç vakit kaybedilmeden yapılması) vermesi,

7. Ermeni Krallığı'na eskiden bağlı olup da şimdi Müslümanların ve Tatarların elinde bulunan toprakların geri verilmesi ve Müslümanlardan alınacak bu topraklarda rahat hüküm sürebilmek için müsait ortamın hazırlanması olduğunu söyleyebiliriz.

Möngge Han, Ermeni Kralı'nın isteklerini dinledikten sonra, yakınlarını topladı ve onlara şöyle seslendi: "Ermeni Kralı zorunda olmadığı halde çok uzaklardan geldiği için onun isteklerini, özellikle de haklı ve mantıklı olanları yerine getirmeliyiz".

Hanın cevabı şu şekilde olmuştur, "Ey Ermeni Kralı, sizin istekleriniz hoştur ve tanrının yardımıyla onları yerine getirmeye çalışacağız. İlk önce ben, Han ve Tatarların hükümdarı, vaftiz edileceğim ve Hıristiyan dinini kabul edeceğim. Ayrıca halkın da benim yolumu takip etmeleri için gayret göstereceğim. Ancak, bu konuda kimseye baskı yapılmayacaktır. İkinci isteğinize gelince, bizim amacımız Hıristiyan ve Tatarlar arasında ebedî barışı sağlamaktır. Bundan dolayı siz Hıristiyanların, bu antlaşmayı desteklemesini sağlamalısınız. Bizim topraklarımızda bulunan Hıristiyanlara ait bütün kilise ve oradaki din görevlilerinin hür olmalarını istiyoruz. Onlar hiçbir gerekçeyle sıkıştırılmamalı ve rahatsız edilmemelidir. Kutsal topraklar meselesiyle ilgili ise, eğer hiçbir engel olmadan oralara gidebilseydik, Hz. İsa'ya duyduğumuz saygıdan dolayı kendim giderdim. Ancak, meşgul olduğumdan bu işte kardeşim Hülâgü'yü görevlendireceğim. O gerekeni yapacaktır. Kudüs'ü kuşatıp ele geçirir, bütün kutsal topraklardan Müslümanları kovar ve buraları Hıristiyanlara verir. Türk (Selçuklu) Krallığı'nda bulunan Tatarların komutanı ve komşu ülkelerdeki diğer komutanlarımızdan kardeşimizin emirlerine uymalarına hazır olmalarını isteyeceğiz. Bizim isteğimiz, Bağdat Halifesi'nin bizim düşmanımız gibi yok edilmesidir. Ermenistan için ayrı bir imtiyazın verilmesi konusuna gelince, yardıma ihtiyacınız olduğu zaman yeter ki Kral, Tatarlardan istesin, biz seve seve bu isteğinizi kabul ederiz. Yine Ermeni Kralı'nın Müslümanların ve bizim ele geçirdiğimiz Ermeni

topraklarının iadesi konusundaki taleplerine de olumlu cevap veriyoruz. Kardeşimiz Hülâgü'ye bu yerlerin bir an önce teslim etmesini emrediyoruz. Ele geçirdiğimiz yerlerdeki kaleleri de sizin hâkimiyetinize veriyoruz. Bunlar ülkenizin korunmasında size hizmet etsinler. Bu sizlere bizim armağanımızdır¹⁸⁷."

Gerçekten de Hetum bu ziyaretten oldukça karlı döndü. Suriye örneğinde olduğu gibi Mengü Han'ın zapt etmek niyetinde olmadığı yerleri zapt etmeye teşvik etti. Batıda Mengü Han'a danışmanlık ederek Moğol gücünü kendi hesabına kullanıp, kendisini bütün Hıristiyanların başı ilan ettirmek düşüncesindeydi¹⁸⁸.

Sadece Ermeniler değil diğer Hıristiyan devletler de Müslümanlara karşı kullanmak üzere Moğolları diplomatik abluka altına aldılar. Hatta Papalık bile Moğollar ile ilişkileri geliştirebilmek için birçok heyet gönderdi. Hıristiyan dünyasının geleceğini, Moğollarla iyi ilişkiler kurmakta görüyorlardı.

¹⁸⁷ A.G. Galstyan, "Hetum Patmiç", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s.127-131.

¹⁸⁸ Kaşgarlı, age., s.73;
Güler, s.14.

II. BÖLÜM

İLHANLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ

2.1. Hülâgu Dönemi İlişkiler

2.1.1. Hülâgu'nün İl-Han Olarak Batıya Gönderilmesi

Mengü Han, 1251 yılında gerçekleştirilen kurultayda Moğol tahtına oturunca, kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken diğer kardeşi Hülâgu'yü ise batıya gönderme kararı aldı. Moğollar her ne kadar bölgede 1220 yılından itibaren varlığını göstermiş olsa da bölge tam anlamıyla Moğol hâkimiyeti altına girmemişti. Abbasi halifeliği ve onun nüfuzu altında bulunan diğer Müslüman devletler, Moğollar karşısında güçlü bir direniş gösterememişte olsa potansiyel bir tehdit oluşturuyordu. Diğer yandan bölgede Moğol hâkimiyetini kabul eden devletler ve bölgedeki Moğol yöneticilerinin Karakum'a uzak mesafede bulunmaları iletişim sorununa yol açıyordu. Elçilerin ve tâbi devlet yöneticilerinin Büyük Hanın huzuruna gitmesi ayları alıyordu. Ayrıca geniş bir coğrafyaya hâkim olan Han'ın huzuruna giden heyetlerin çokluğu da işlerinin zorlaşmasına neden oluyordu. Hülâgu'ye tüm bu sıkıntıları ve tehditleri ortadan kaldırıp, bölgeyi kalıcı olarak Moğol hâkimiyeti altına alma görevi verildi. Hülâgu'nün fethettiği ülkeler Büyük Han Mengü'nün nüfuzu altında olmak şartıyla Hülâgu'nün hâkimiyetine girecekti¹⁸⁹.

Hülâgu'nün ordusunda Cengiz Han dönemindeki ünlü kumandanların oğulları ve hanedanın diğer üyelerinin de temsilcileri bulunuyordu. Doğu ve batı ordularından her on kişiden ikisi Hülâgu'nün hizmetine verildi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra

¹⁸⁹ Mehmet Çelik ve Diğerleri, *Edessa 'dan Urfa'ya*, Cilt II. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2007. s. 194; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't- tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, Türkçe Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejanı, 1. Baskı, Ankara: TTK, 2013. s. 12-13; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.194; Grousset, *Stepler*, s.356; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.54-55; Spuler, age., s.59.

Kit-Buğa komutasındaki öncü birlik Ağustos 1253'te harekete geçti. Ardından da Hülâgu komutasındaki asıl ordu 19 Ekim 1253 yılında Karamkum'dan hareket etti. Ancak çeşitli bayramların denk gelmesi, vassal hükümdarların ziyaretleri ve özellikle konumuzla ilgili olarak Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum ve kardeşi Simbat'ın ziyaretleri sebebiyle ordunun ilerlemesi oldukça yavaş oldu¹⁹⁰. Hülâgu Karakum'dan hareket ederken Batıdaki Baycu'ya da haber gönderip Anadolu tarafına çekilmesini, gelecek olan ordunun ihtiyacını karşılamak için un ve içki temin etmesini emretti¹⁹¹.

Hülâgu'den önce bölgeye gönderilen Curmağun, Baycu ve Elçigidey Noyanları en çok uğraştıran unsurlardan biri ise İsmâîlî meselesiydi. Moğollara tabii olan devletler sürekli İsmâîlîleri Büyük Han'a şikâyet ediyorlardı. Ardı arkası kesilmeyen bu şikâyetler 1256 yılında İsmâîlîlerin Hülâgu tarafından ortadan kaldırılmasıyla son buldu. Haşhaşiler sorununu ortadan kaldıran Hülâgu'nün hedefinde şimdi Abbasiler vardı.¹⁹²

2.1.2. Hülâgu'nün Bağdat Seferi ve Ermeniler

Abbasi Halifesi'ne elçiler gönderen Hülâgu, Halife'nin Moğollara İl olmasını istedi. Halife Mustasım tarafından bu istek şiddetle reddedilince, Halifelik üzerine sefer başlatıldı. Baycu Noyan da Anadolu'dan hareket edip Erbil taraflarından Musul'a geçti. Oradan da kuşatma sırasında Hülâgu'nün ordusuna katıldı¹⁹³. Baycu Noyan'ın ordusunda Ermeniler ve Gürcülerin bulunduğunu daha önceki bölümde görmüştük. Bağdat seferi sırasında bu unsurların bulunması da muhakkaktır. Bu sefer, Ermenilerin uzun zamandan beri bekledikleri ve diledikleri şeydi¹⁹⁴. Zaten Hülâgu'nün Batıya doğru hareket ettiğini haber alan I.Hetum kıymetli hediyelerle birlikte ziyaretine gidip kendisiyle görüşmüştü. Hülâgu'de bu durumdan oldukça memnun kalmıştı¹⁹⁵. Kiragos, Şahinşah'ın oğlu Prens Zakare'nin Tatarlar arasında bulunduğunu açıkça

¹⁹⁰Abû'l-Farac, II, s.556; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.56-58; Spuler, age., s.60.

¹⁹¹Reşîdüddin, s.14.

¹⁹²Cüveyni, III, s.66-68; Spuler, age., s.60; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.325; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.60.

¹⁹³Reşîdüddin, s.38-39.

¹⁹⁴Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.332.

¹⁹⁵Aknerli Grigor, s.57.

belirtiyor¹⁹⁶. Abu'l Farac'ın ifadesinden de bu Hıristiyan unsurların varlığını anlamak mümkün. Buna göre Bağdat'da yapılan katliamda bilhassa İbaryalılar çok kan dökmüştü¹⁹⁷. İbaryalılardan kasıt, Baycu hizmetindeki Ermeni-Gürcü kuvvetlerinin olduğu muhakkaktır. Şubat 1258'de Bağdat'ın ele geçirilmesi ve Halifenin ortadan kaldırılması dönemin Ermeni kaynaklarında sevinçle bahsedilmiştir. Kiragos bu sevincini şu cümlelerle ifade eder; '*Dicle Nehrinin üstünde inşa edilmiş olan bu şehir, hâkimiyetini muhafaza ettiği müddetçe doymak bilmez bir sülük gibi, bütün dünyanın kanını emdi. Fakat bütün yuttuklarını iade etti. Yaptığı fenalıkların, döktüğü kanların cezasını vermekle Cenab-ı Hak gecikmedi*'¹⁹⁸. Bağdat ele geçirildikten sonra Müslümanlar katledilirken Hıristiyanlara dokunulmadı. Hıristiyanlara Hülâgu'nün eşi Dokuz Hatun şefaet ediyordu¹⁹⁹.

2.1.3. Hülâgu'den Cesaret Alan Anadolu Ermenilerinin Durumu

Hülâgu'nün gelişiyle birlikte Ermeniler, Anadolu'da önemli kazanımlar elde ediyorlardı. Ermeniler, Maraş'a saldırmaya başladılar. Bu saldırılar karşısında Maraş Uç Beyi İmadeddin, Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'tan yardım istedi. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Baycu, Anadolu'ya gelmişti ve bu sebeple yardım İmadeddin'e gönderilemedi. Bunun üzerine İmadeddin, Dımaşk Eyyûbî Meliki el-Melikü'n-Nâsır Selahaddin'e başvurdu. Ondandır yardım isteyerek hâkimiyeti altındaki şehirleri vereceğini vaat etti. İmadeddin'e buradan da olumlu bir cevap gelmeyince Maraş'ı terk ederek Anadolu içlerine çekildi. Neticede Maraş 1258 yılında Ermenilerin eline geçti. Maraş'ın yeni sahibi olduğunu Hülâgu'ye onaylatan I. Hetum, Fırat'ı geçerek Antep'e kadar ilerledi. Burc ar-Raçac, Mazban ve Rabban Moğollar tarafından I. Hetum'a verildi. Behisni'nin Müslüman kenti olması nedeniyle Moğollar burayı kendilerine ayırdılar. Fakat 1261 de Behisni de Ermenilere verildi²⁰⁰.

¹⁹⁶ Müverrih Kiragos, s.262.

¹⁹⁷ Abû'l-Farac, II, s.569.

¹⁹⁸ Müverrih Kiragos, s.264.

¹⁹⁹ Abû'l-Farac, II, s.570; Müverrih Vardan, s.232; Müverrih Kiragos, s.264.

²⁰⁰ Kaşgarlı, age., s.75; İlyas Gökhan, Memlükler Devrinde Maraş, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIX, Özel sayı, Ankara, 2009 s.387-388.

2.1.4. Hülâgu'nun Suriye Seferi ve Ermeniler

Bağdat'ın işgalinden sonra Hülâgu, Azerbaycan'a dönüp, bir sonraki sene gerçekleştireceği Suriye seferinin hazırlıklarına başladı. Suriye, Franklarla Müslüman Eyyûbî Hanedanı arasında paylaşılmış durumdaydı. Franklar iki ayrı devlet halinde sahil mıntikasına sahiptiler. Kuzeyinde ikisi de prens VI. Bohemond'a ait bulunan Antakya Prensi ve Trablus Kontluğu bulunuyordu. Güneyde ise uzun zamandan beri Kudüs şehrini kaybetmiş olup, hakikatte Sur Baronluğu, Akkâ Komünü, Yafa Kontluğu gibi hakiki bir kral otoritesinden mahrum Kudüs Krallığı hâkimdi. Antakya-Trablus prensi VI. Bohemond, I. Hetum'un kızıyla evli olup kuzey komşusu Hetum'un samimi müttefikiydi. VI.Bohemond da I. Hetum'u örnek alarak Moğol saflarında yer almıştı.Suriye'nin iç kesimleri ise Halep ve Şam'la beraber Eyyûbî ailesinden Yusuf en-Nasır'a aitti²⁰¹. Musul sahibi Bedreddin Lü'lü ise Bağdat'ın alınmasından hemen sonra Moğollara tabii olmuştu. Bu durumda Moğollara tabii olmayan Eyyûbî hanedanından müstakil devletçikler kalmıştı. Hülâgu bunları da biran önce tabiiyetine almak istiyordu²⁰².

Hülâgu, bu ortamda Azerbaycan'dan hareket etti. Mardin'i ele geçirdikten sonra Eyyûbî ailesinden el-Melikü'l Kamil'e ait olan Meyyâfârikin'e yöneldi²⁰³. Moğolların Melikü'l Kamil'e saldırma bahaneleri, onun Moğol izin belgesiyle memleketine girmiş olan bir Yakubî Hristiyan rahibini çarmıha germiş olmasıydı. Hülâgu, Gürcü reisi Haşan Broş idaresinde Gürcü ve Ermeni kuvvetinin yardım ettiği bir Moğol birliğiyle Meyyâfarikin'i muhasara ettirdi. Bu muhasara esnasında, Kaçen'li Sevata adında bir Ermeni prensi de öldürüldü²⁰⁴. Meyyâfârikin kuşatması bir buçuk yıl sürdü²⁰⁵. Açlıkla baş başa kalan halk, Kiragos'un ifadesiyle her türlü hayvanatı yemeğe, sonraları da insan eti yemeğe mecbur kalmıştı. Eti yenecek aciz ve zayıf kimselerde kalmayınca, baba oğlu, ana kızı, dost dostunu yemeğe başlamış ve her türlü insanî şefkat hisleri ortadan kalkmıştı²⁰⁶.

²⁰¹ Grousset, *Stepler*, s.362.

²⁰² Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler 1169-1260*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012. s.161.

²⁰³ Şeşen, age., s.161.

²⁰⁴ Grousset, *Stepler*, s.362.

²⁰⁵ Şeşen, age., s.161.

²⁰⁶ Müverrih Kiragos, s.265.

Meyyâfârikin bu uzun kuşatma sonrasında Moğolların eline geçince Melikü'l Kamil öldürülüp, Müslüman ahalinin büyük bir kısmı katledildi. Eski bir Yakubî piskoposluğu ve bir Ermeni merkezi olduğundan çok sayıda Hıristiyan nüfusu barındıran bu şehrin Hıristiyanlarına dokunulmadı²⁰⁷.

Meyyâfârikin kuşatması devam ederken, asıl Moğol ordusu Suriye topraklarına inmiş bulunuyordu. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum bu seferde Moğollara olan sadakatini ispat etmek için elinden geleni yapıyordu. Yine bu sefer başladığı sırada Vardan'ın belirttiği üzere bir Ermeni Katolikosu gelip Hülâgu'yü takdis etti²⁰⁸. Moğol ordusu içerisinde yer alan, Hıristiyan unsurlar bu sefere adeta bir Haçlı Seferi kutsiyeti gözüyle bakıyorlardı. Sefer öyle bir hal almıştı ki, *‘‘Haç ile Cengiz Han'ın bayrağı yan yana dalgalanıyordu’’*. Yalnız Hetum değil, damadı VI. Bohemond'da bu sefere katılmıştı²⁰⁹.

Moğollar Halep'in çevresindeki şehirleri ele geçirdikten sonra Ocak 1260'ta da yine Eyyübî ailesinden el-Melikü'n-Nâsır Selahaddin'e ait olan Halep'i ele geçirdiler²¹⁰. Ermenilerin buradaki tutumunu ve elde ettikleri kazancı Roux şöyle ifade etmektedir; *‘‘Moğollar, âdetleri olduğu üzere acımasızca zulmetti, ama Ermenilerin şiddet ve acımasızlıkta kendilerine layık rakipler olduğunu keşfettiler. Doğu İslamı'nın en güzel ve eski camilerinden biri olan Büyük Cami'yi kral kendi elleriyle ateşe verdi. Altı gün süren yağmadan sonra Hülâgu, sert bir emirle yeniden huzuru sağladı. Hetum katkılarından dolayı bolca ödüllendirildi, İlhan ona ganimetin bir kısmını, şehrin çevresindeki birkaç kazayı verdi. Akrabası Antakyalı Bohemond'a Haleplilerin ondan aldıkları tüm toprakları, özellikle de Antakya'yı geri verdirdi’’*²¹¹. Reşîdüddin'e göre, buradaki katliamdan sadece bir Ermeni kuyumcu kurtulmuştu²¹². Abû'l Farac ise burada kiliseye sığınanların bir kısmının ilk başta katledildiğini ve ardından devreye

²⁰⁷ Grousset, *Stepler*, s.363.

²⁰⁸ Vartan, s.38.

²⁰⁹ Grousset, *Stepler*, s.362-363.

²¹⁰ Şeşen, age., s.163.

²¹¹ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.338.

²¹² Reşîdüddin, s.54.

giren Mar Konstantin'in oğlu Ermeni Toros'un bu Hristiyanları himaye ettiğini zikreder²¹³.

Halep'in ardından 1 Mart 1260'ta Kit-Buğa öncülüğündeki Moğollarla birlikte Şam'a giren Ermeniler, burada da Müslümanlara karşı diğer bölgelerde uyguladıkları zulmü uygulamaktan kaçınmadılar. Şam sokaklarında haç ile gezen Ermeniler ve diğer Hristiyan unsurlar Müslümanları haçın önünde ayağa kalkmaya ve haça saygı göstermeye zorluyorlardı. Şam Emeviye Camii de dâhil olmak üzere, Müslümanların kutsal kabul ettikleri tüm mekânlara şarap akıtıyorlardı. Prens Bohemond ise kiliseden camiye çevrilmiş bir camiyi tekrar kiliseye çevirerek burada bir ayin düzenlenmesini sağladı²¹⁴.

2.1.5. Memlûk, Ermeni ve Moğol Savaşları

Hülâgu, İran'a gelmeden önce, Eyyûbîlere ait Mısır'da da önemli gelişmeler yaşanmıştı. Mısır'da Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Salih 1249'da ölünce, yerine oğlu el-Melik Muazzam Turanşah geçmişti. Turanşah, Memlûkleri saltanatına ortak kişiler ve rakip olarak görüyordu. Ayrıca üvey annesi Şeceretü'd Dürr ile de babasının serveti yüzünden arası açılmıştı. Neticede Şeceretü'd Dürr ile anlaşılan Memlûklerin, Turanşah'ı öldürülmesiyle Melik Salih'in eşi Şeceretü'd Dürr kısa süreliğine devletin idaresini ele almıştı. Memlûk Türklerinden Aybeğ et-Türkmanî, Şeceretü'd Dürr ile evlenip, Memlûk Türklerini birleştirerek Mısır'da Memlûkler dönemini başlatmıştı²¹⁵.

Irak ve Suriye topraklarını ele geçiren Hülâgu, bundan sonra Mısır'ı itaat altına almak istiyordu. Bunun için Şam'dan dönerken Mısır'a bir elçilik heyeti gönderip kendisine itaat etmelerini istedi. Aksi durumda diğer bölgedeki yaşanan olayların, Mısır'ında başına geleceğini bildirerek tehdit etti²¹⁶. Bu sırada Mısır, Memlûklerden olan Kutuz tarafından idare ediliyordu. Kutuz, Kıpçak Türklerinden olup, aynı zamanda Hârizmliydi. Diğer taraftan Suriye'de ki Moğol zulmünden kaçanların sığındıkları yer de Mısır'dı²¹⁷. Tüm bu şartlar altında gelen elçilik heyetine verilecek

²¹³ Abû'l-Farac, II, s.574.

²¹⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.338; Grousset, *Stepler*, s.365.

²¹⁵ Gül, age., s.111; Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, Cilt V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 169-170.

²¹⁶ Reşîdüddin, s.55.

²¹⁷ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.86.

cevap hakkında emirleri ile istişare eden Kutuz, Moğollarla mücadele etme kararı aldı. Gelen elçileri öldürtüp Moğollara karşı savaş ilan etti²¹⁸.

Savaş öncesinde Suriye'deki Haçlı Kontlukları ile bir anlaşma yapan Kutuz, onların topraklarından geçme izni alarak, rahatça bu topraklardan geçti. Ayn Calut mevkiinde Hülâgu'nün Kit-Buğa komutasında bıraktığı 15 bin kişilik kuvvetle Memlûk Sultanı Kutuz önderliğindeki 30 bin kişilik kuvvet karşı karşıya geldi(3 Eylül 1260). Savaşta mağlup olan, Moğol ordusunun kumandanı Kit-Buğa'nın başı kesilerek Kahire'ye gönderildi²¹⁹.

Ayn Calut Savaşında da Ermenilerin varlığıyla karşılaşılıyor. Bu savaşta, Kilikya Ermenilerinden beş yüz asker görev aldı²²⁰. Savaş sonrasında, kurtulmayı başaran Moğollar, Kilikya'ya sığındı. Kilikya Kıralları, kaçan bu Ermeni ve Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayarak bunlara para ve at verdi²²¹.

Ayn Calut şekil itibariyle büyük bir savaş olmasa da, sonuçları bakımından büyük etkileri olan bir savaştır. Tarihçilerin ittifakla dile getirdiği üzere Moğolların yenilmezlik efsanesi adeta yıkıldı. Konumuzla alakalı olarak, Ayn Calut mağlubiyetinden sonra Moğolların gücü Suriye topraklarında zayıflamaya başlayınca Ermeniler Memlûklerin hedefi haline gelecektir²²². Suriye ve sair bölgelerdeki Moğol zırhını kullanarak uyguladıkları acımasızlığın cezası, Memlûkler tarafından ödettirilecektir.

Ayn Calut Savaşı sonrasında Memlûk Sultanı Ekim 1260'ta Halep'e kadar ilerleyip Moğol hakimiyeti altına girmiş olan şehir ve kaleleri ele geçirerek, buranın yeni idarecilerini cezalandırdı. Böylece Fırat nehrinin batısı Memlûklerin eline geçti. Buralara yeni idareciler atanarak, gelecek bir Moğol saldırısına karşı birtakım tedbirler alındı. Sultan Kutuz, ülkesine döndükten sonra, Suriye'nin güvenliği için hazırlıklara başladı. Ancak kumandanlarından Baybars isyan ederek Kutuz'u tahttan indirip

²¹⁸ Reşîdüddin, s.57.

²¹⁹Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Cilt V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 221-222.

²²⁰ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.103

²²¹ Müverrih Vardan, s. 234.

²²² Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.196.

Memlûk Sultanı oldu²²³. Bundan sonraki süreçte Anadolu ve Suriye topraklarındaki Ermeni-Moğol münasebetleri Memlûk ekseninde etrafında şekillenmeye başladı.

2.1.6. Hülâgu Döneminde Güney Kafkasya Ermenileri

Güney’de, Ayn Calut Savaşı sonrasında yeni bir döneme girilirken Kuzeyde Ermenistan ve Gürcistan taraflarında Ermeniler ve Gürcüler aleyhine bazı gelişmeler yaşanıyor. Gürcistan Kralı Davit, Moğolların ağır vergileri karşısında memleketini, tacını ve tahtını bırakarak Abhazistan’ın iç kısımlarına kaçınca, Moğol valisi Argun onun peşine düştü. Kralı ele geçiremeyince, Gürcistan’a girip yağma ve katliam yaptı. Bu sırada bir alay Gürcü süvarisi, baskın yaparak, Argun’un ordusunun bir kısmını imha edip geri kaçtı. Durumu Hülâgu’ye bildiren Argun, vergi vermedikleri gerekçesiyle Gürcistan Kralı Davit’in karısını, kızını, Şahinşah’ı ve Hasan Celal’i hapse attırdı²²⁴.

En şiddetli işkenceye Hasan Celal’in maruz kaldığını ifade eden Kiragos ve Vardan, Hasan Celal’in bu işkence ve baskıya maruz kalmasının nedenini dindar bir Hıristiyan olmasına ve Müslümanların Argun’u kışkırtmalarına bağlarlar. Argun’un zaten Müslüman olduğunu ifade eden Kiragos, Argun’un bu kışkırtmalara kapıldığını da ekler. Argun, Hasan Celal’i Kazvin’e sevk edince Curmağun oğlu Bera Noyan’ın karısı ve aynı zamanda Hasan Celal’in kızı, babasının kurtarılması için Hülâgu’nün karısı Dokuz Hatun’a gidip ricada bulundu. Ancak bu sırada Hasan Celal, Argun tarafından öldürülmüştü (1261)²²⁵.

Yine bu dönemde Vardan’ın bildirdiğine göre Şahinşah ve oğlu Zakare vergilerin toplanmasına mani olduğu için, Hülâgu’nün emri ile idam edildi. Vardan, bunların da kışkırtmalar ve iftiralar neticesinde öldürüldüğünü belirtir²²⁶. Kiragos’un ifadesine göre ise, Argun Gürcistan seferini düzenlerken Zakare de hizmetindedir. Zakare bu sırada kayınpederi olan Oukhthik Prensi Sargis’in nezdinde bulunan zevcesini görmeye gitmişti. Sargis ise Gürcistan Kralı Davit ile isyan hareketine girmiş bulunuyordu. Argun, Zakare’nin Moğollara ihanet eden kayınpederinin yanına

²²³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.90.

²²⁴ Müverrih Kiragos, s.266-267.

²²⁵ Müverrih Kiragos, s.267; Müverrih Vardan, s. 234.

²²⁶ Müverrih Vardan, s. 235.

gitmesini Hülâgu ye bildirince Hülâgude bunun ölüm emrini verdi. Oğlunun öldürülmesine dayanamayan Şahinşah da kederinden öldü²²⁷.

Ermeni müverrihleri yukarda ismi geçen şahısların öldürülme sebeplerini, Hıristiyan olmalarına ve Argun'un Müslümanlar tarafından bunların aleyhinde kışkırtılmasına bağlasalar da, bu pek inandırıcı değildir. Şöyle ki, daha önceki bölümlerde de sıkça bahsettiğimiz gibi Moğollar Müslümanlardan ziyade Hıristiyanlarla yakın işbirliği içerisindeydi. Bunların öldürülme sebebi, hiç şüphesiz ne Argun'un Müslüman olması ne de Müslümanlar tarafından kışkırtılmasıdır. Bunların öldürülme sebebi isyan hareketlerinin içerisinde girmiş bulunmaları veya isyan hareketlerinin içinde olanlarla yakın temasta olmalarından kaynaklanmaktadır. Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus ise, kuzeydeki Altın Orda Devleti ile İlhanlılar arasında bu bölgenin tampon bölge olmasıdır. Altın Orda-İlhanlı münasebetlerinin gergin olması nedeniyle sadakatlerinden şüphe duyulan bu şahısların ilerde sorun oluşturmamaları için idam ettirilmeleri ihtimaller dâhilindedir.

2.1.7. Hülâgu Dönemi Anadolu Türkmenleri ve Ermeniler

Kuzeyde ve Güneyde Ermeniler aleyhine yukarıda bahsettiğimiz olaylar yaşanırken, Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'ya kaçan Türkmenler de Ermenilerin başına bela oluyordu. Zaman zaman hem gazâ yapmak hemde geçimlerini temin etmek gayesiyle Kilikya sınırlarına saldırılar düzenliyorlardı. Özellikle 1254 yılında Afşar boyundan İslam Bey ve 1258 yılında Sarum Bey önemli faaliyetlerde bulundular. Ermenilere karşı sürekli saldırılarda bulunanların bir diğeri ise Ağaçeri Türkmenleriydi. Bu Türkmenlere boyun eğdirmeye çalışan Hülâgu, 1262 yılında Baycu'yu görevlendirerek sistemli bir şekilde sindirme harekâtı başlattı. Ağaçeri Türkmenlerinin bir kısmı Suriye tarafına kaçarken bir kısmı da etkisiz bir şekilde bölgede varlıklarını sürdürdü. Yine bu dönemde ortaya çıkan diğeri bir isim olan Karaman Bey de Ermenilere saldırmaktan çekinmedi ve I. Hetum'u iki defa bozguna uğrattı²²⁸.

²²⁷ Müverrih Kiragos, s.268.

²²⁸ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Türkçe Çev. Erol Üyepazarcı, 5. Baskı.İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2014. s.262, 263; Turan, age., s.536,537; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.196-197.

2.1.8. Memlûkler ve Moğol-Ermeni İlişkileri

Ayn Calut Savaşından sonra Memlûklerin Ekim 1260'ta Halep'e kadar ilerlediğini ve bu tarihten itibaren Ermeni Moğol ilişkilerinin seyrinin, Memlûk-Moğol ilişkilerine göre şekilleneceğini yukarıda belirtmiştik.

Memlûklerin Ermenilere karşı bir mücadele içerisine girmesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz, Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum Suriye ve Mısır'ı ekonomik yönden kısıpaca almaya çalışıyordu. Bunun için Anadolu'dan kereste ve demirin Memlûk Devleti'ne gitmesine engel oluyordu. Bu malzemeler Mısır donanması için oldukça önemliydi. I. Hetum ile damadı Antakya hâkimi Bohemond, ormanları kontrolleri altında bulundurdukları için, bu durumu Memlûklere karşı bir koz olarak kullanmaya çalışıyorlardı. Yine Moğollardan aldığı cesaretle Anadolu-Suriye yolundaki kervanlar ve Hac vazifesini yerine getirmek için yola çıkan kafilelere karşı gerçekleştirilen tecavüzler, Memlûklerin Ermeniler üzerine bir harekât düzenlemesini zorunlu kıldı. Ayrıca Ayn Calut Savaşında Ermenilerin Moğol safında yer alması ve Müslüman halka uyguladığı zulüm bir başka gerekçeydi²²⁹.

Tüm bu sebeplerden ötürü Memlûklerin ilk seferi Moğollarla anlaşmış olan VI. Bohemond üzerine oldu. 1261 ve 1262 yıllarında Antakya'ya ordu gönderen Baybars, ummadığı bir durumla karşı karşıya kaldı. Ermeni Kralı I. Hetum, Memlûklerin Bohemond'a saldırması üzerine Moğollardan yardım alıp Memlûklerin karşısına çıkınca Memlûkleri geri çekilmek zorunda bıraktı²³⁰.

Kral I. Hetum, Memlûk tehdidine karşı Hülâgu'den yardım istemek ve İlhanlıların gerçekleştirdiği kurultaya katılmak için Temmuz 1263'te Tebriz'e gitmek üzere yola çıktı²³¹. Bu kurultaya İran Moğollarının müttefiki olan devlet yöneticilerinin de katıldığını görüyoruz. Ermeni müverrihi Vardan da bu kurultaya katılıp Kral I.Hetum'u, Gürcistan Kralı David'i ve Antakya Prensi Bohemond'u

²²⁹ Cüneyt Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye-Cukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)*, Bildiriler, Adana, 1999, s. 430.

²³⁰ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.200.

²³¹ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.107.

burada görmüştür²³². Hülâgu'nun bu son kurultayında Altın Orda ve Memlûklere karşı yeni bir eylem planı hazırlayıp, vassallarına bunu tebliğ ettiği muhtemeldir. Şöyle ki; Kral I. Hetum İran'dan dönerken Hülâgu onun yanına Mugalk ve Arguçık isminde iki Moğol kanunşinas vermiştir. Ayrıca I.Hetum ile Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında bir anlaşma yapılmasını sağlamıştır²³³. I. Hetum'un bu ittifak anlaşmasından sonra Moğollardan aldığı destek ve cesaretle Kuzey Suriye üzerine saldırıya geçtiğini görüyoruz. 1264 yılında atlı ve yaya kuvvetlerle birlikte harekete geçen Ermeni ordusu, Amuk, Maarra, Sermin ve Fu'a'ya kadar ilerledi. Fu'a'da 380 Müslüman'ı esir aldı. I.Hetum, Sermin'e baskın düzenlediği sırada, Halep kuvvetlerinin gelmesi ve kaledekilerin de karşı saldırı gerçekleştirmesiyle bozguna uğradı. Ermenilerin esir aldığı Müslümanlar kurtarıldı. Bu bozgun sonrasında I. Hetum'un Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinden yardım istemesi üzerine 700 Moğol atlısı yola çıktı. Ancak hava şartlarının kötü olmasından dolayı yola çıkan Moğol atlı birliklerinin bir kısmı helak olurken kurtulanlar da geri dönmek zorunda kaldı²³⁴. Kral I. Hetum bu başarısızlığına rağmen pes etmeyerek aynı sene Antep üzerine bir saldırı gerçekleştirdi. Antep'e karşı ilk saldırısında başarı elde edemeyerek memleketine döndü ve aynı senenin kış aylarında tekrar bir saldırı düzenledi²³⁵. Her ne kadar ordusunda bulunan Moğol mütteliklerinin sayısının çok olduğu intibaini vermek için askerlerinin 1000'ine Moğol börk ve elbiselerini giydirse de Memlûk ordusu karşısında bozguna uğramaktan kurtulamadı. Memlûk ordusu ise çok sayıda esir ve ganimet alarak Antakya'yı yağmaladıktan sonra Şam'a yöneldi²³⁶.

²³² Müverrih Vardan, s. 237

²³³ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.107; Turan, age., s.544.

²³⁴ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s..108; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.200, 201; Mustafa Akkuş, Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2012, s.213.

²³⁵ Galstyan, "Simbat Sparapet Vekayinamesi", s.108.

²³⁶ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.201.

2.2. Abaka Han Dönemi İlişkiler

2.2.1. I. Hetum'un Oğlu Leon'un, Memlûklere Esir Düşmesi

Hülâgu'nün 8 Şubat 1265'te²³⁷ ölümünden sonra yerine oğlu Abaka geçmişti. Ancak Ermenilerle olan münasebetlerde herhangi bir değişiklik olmadı. Kilikya Kralı I. Hetum, Memlûkler karşısında yukarıda bahsettiğimiz yenilgileri almasına rağmen Moğollara olan güveni sayesinde Baybars'a köle diye hitap ederek hakaret etmekten çekinmiyordu. Sultan Baybars 1266 yılında Hetum'a haber göndererek kendisine vergi vermesini, Suriye yolunu açmasını, Moğolların yardımıyla almış olduğu kaleleri geri vermesini istedi. Fakat I. Hetum, Baybars'ın bu isteğini reddetti²³⁸. Memlûklerin kendi ülkesi üzerine geldiğini haber alan I. Hetum, askerlerini toplayarak oğulları Levon ile Toros'u veliaht tayin etti ve kendisi de yanına bir miktar askerle yardım almak amacıyla Elbistan ve Keysun arasında bulunan Moğol kumandanın yanına gitti²³⁹. Fakat Moğol kumandanı Nefci, Hanlar Hanının emri olmadan gelemeyeceğini belirtti. Bunun üzerine Han'a elçi gönderildi ve gelecek olan cevap beklendi²⁴⁰.

I.Hetum, kendisine yardıma gelecek Moğollardan iki gün önce yola çıkarak²⁴¹ memleketine döndüğünde Memlûklerin askerlerini yendiğini, oğlu Toros'un öldürüldüğünü diğer oğlu Leon'un ise esir edildiğini öğrendi. Memlûkler Kilikya'ya yayılarak Ermeni topraklarını yağma ve talan ederek birçok esir aldı²⁴². Ermenilere yardıma gelen Moğollar ise onlara yardım edecekleri yerde Memlûk ordusundan arta kalan şeyleri yağma ettiler²⁴³.

²³⁷ Spuler, age., s.77.

²³⁸ Abû'l-Farac, II, s.586.

²³⁹ Aknerli Grigor, s.69

²⁴⁰ Abû'l-Farac, II, s.586.

²⁴¹ Aknerli Grigor, s.69.

²⁴² A.G. Galstyan, "Vahram Vekayinamesi", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 190.; Aknerli Grigor, s.69; Abû'l-Farac, II, s.586; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, Eserin Orijinal Adı: *El Bidaye ve'n-nihaye*, Cilt XIII, Türkçe Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994, s. 428,429.

²⁴³ Abû'l-Farac, II, s.587.

Ermeni Kralı I. Hetum, oğlu Leon'u Memlûklerin elinden kurtarmak için 1267 yılında Baybars'a elçi gönderdi.²⁴⁴ Amacı Sultan'ın niyetini anlamak ve oğlunu kurtarabilmek için ne kadar fidye vermesi gerektiğini bilmektir.²⁴⁵ I. Hetum'un elçileri Leon'u kurtarmak için altınlar ve kaleler vaat ettiler. Baybars ise Moğolların elinde tutsak bulunan Sungur Aşkar'ın kendisine getirildiği takdirde Ermeni Leon'u serbest bırakacağını söyledi.²⁴⁶

Ermeni Kralı, elçilerin getirdiği haberi öğrenir öğrenmez Abaka Han için birçok kıymetli eşya ve hediyeler hazırlattı. 1267 yılında Musul'a geldi ve buradan da Abaka Han'ın huzuruna gitti. Memlûklerin kendilerine yaptıklarını ağlayarak Abaka Han'a bir bir anlattı ve oğlunu kurtarmak için Sungur Aşkar'ı istedi. Abaka Han ise I. Hetum'a acıyarak: '*Bu adam yakınlarda değil, sen memleketine dön ben onu getirtilir, sana gönderirim*' cevabını verdi. I. Hetum memleketine döndükten sonra yeğenini Abaka Han'a gönderdi ve o da Sungur Aşkar'ı Hetum'a getirdi.²⁴⁷

Bu gelişmeler sonrasında Sungur el-Aşkar ile Leon arasında karşılıklı bir değişim oldu ve ikisi de memleketlerine döndüler. Bu olayda Moğolların Ermenilerle olan ilişkilerine özen gösterdiklerini ve onların makul isteklerini yerine getirdiklerine şahit oluyoruz. I. Hetum'un Leon'dan başka oğlunun kalmaması ve gelecekte de Leon'un Ermeni Kralı olacağını düşündüğümüzde Moğolların I. Hetum'un bu isteğini neden yerine getirdiği daha anlaşılır oluyor. Çünkü bölgede Memlûkler karşısında yenilgiler almaya başlayan Moğollar bu sadık dostlarının sadakatlerini kaybetmek istemiyorlardı.

Abaka Han döneminde ortaya çıkan İlhanlı-Çağatay mücadelesi İlhanlıların Suriye politikasında değişiklik yapmaya zorlamıştır. Abaka Han, Memlûk Sultanı Baybars'a 1265 ve 1268 yıllarında elçiler göndererek barış kurma yolunu aradı. Abaka Han, bunun için kayınpederi olan ve Sultan Baybars'la da arası iyi olan Bizans

²⁴⁴ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.204.

²⁴⁵ Aknerli Grigor, s.77.

²⁴⁶ Abû'l-Farac, II, s.587; Aknerli Grigor, s.77; İbn Kesîr, XIII, s. 428,429.; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.204-205.

²⁴⁷ Abû'l-Farac, II, s.587; Aknerli Grigor, s.77-78; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.205; İbn Kesîr, XIII, s. 428,429.

İmparatoru Mihael'i aracı koydu. Bölgede barışın sağlanmasını en çok isteyen ve bunun çaba sarfedenlerden bir diğeri ise Ermeni Kırallığı I. Hetum'du. I. Hetum'un bir adamının da refakat ettiği İlhanlı elçisi Baybars'a gitti ve Abaka'nın tehdit dolu mektubunu ona ilettiler. Lakin Sultan Baybars, İlhanlıların Çağataylılar ile olan mücadelesinde zor durumda kaldığını bildiğinden anlaşmaya yanaşmadı²⁴⁸.

2.2.2. İlhanlı-Çağatay Hanlığı Mücadelesi ve Ermeniler

Çağatay Hanı Barak ise Abaka Han'ın gönderdiği birlikleri mağlup ederek Nişabur'u zapt etti. Ayrıca Barak, Çağatay şehzadelerinden olduğu halde o sırada İlhanlıların hizmetinde olan amcazadesi Muci-Yebe'nin oğlu Nikudar'a haber göndererek, Abaka Han'ı arkadan vurmasını teklif etti. Bu sırada Nikudar Azerbaycan ve Ermenistan taraflarında bulunuyordu²⁴⁹.

Nikudar, Aknerli Grigor'un ifadesine göre manastırlara saldırmış, ayin icra etmekte olan papazları baş aşağı asmış ve bölgeyi talan etmiştir. Bu durumdan şikâyetçi olan Ermeni ve Gürcü prensleri hep beraber toplanarak Abaka Han'ın huzuruna gitmişler ve kılıçları önüne atarak ya Nikudar'ı atlılarıyla birlikte bizim elimize ver ya da kiliselerimize ve ruhanilerimize yapılan bu hareketleri görmemek için bizi huzurunda öldürt demişlerdir. Nikudar'ı yok etmek için Abaka Han Curmağun Noyan'ın oğlu Siremun'u 100.000 kişilik bir Moğol ordusunun başında görevlendirdi. Ayrıca Ermeni ve Gürcü birliklerinin tüm kuvvetleriyle bu orduya katılmasını emretti. Nikudar'a karşı girişilecek bu mücadeleyi Ermeniler sevinçle karşıladılar²⁵⁰. Nihayet Gürcistan'da yakalanan Nikudar Irak'a götürüldü ve orada hapsedildi²⁵¹.

2.2.3. Baybars'ın Kilikya Seferleri

Tekrar Kilikya Ermenilerine dönecek olursak, I. Hetum, oğlu Leon'u esaret hayatından kurtardıktan sonra krallığını ona vermeye karar verdi. I. Hetum, bunun için Bağdat'a, Abaka Han'ın huzuruna gitti, Leon'un kurtarılmasını sağladığı için

²⁴⁸ Cüneyt Kanat, Baybars Zamanı Memlûk-İlhanlı Münasebetleri, *TİD*, S. XVI, 2001, s. 38.

²⁴⁹ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara: 2005, s. 111

²⁵⁰ Aknerli Grigor, s.82, 83.

²⁵¹ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 111.

şükranlarını sundu ve oğlu Leon'un, yerine kral olması için Abaka Han'dan ferman aldı²⁵².

1271'de Kral ilan edilen III. Leon döneminde de, Ermenilerin Moğollarla olan münasebetlerinin babası dönemindeki çizgide devam ettiğini görüyoruz²⁵³. Moğollarla bu sıkı ilişkilerin devam etmesi ve Ermenilerin Memlûkler aleyhine olan tutumları kendilerini yine hedef haline getirdi. Bunun sonucunda da Kilikya üzerine bir dizi Memlûk seferi düzenlendi. Bu seferlerden ilki, 1273 yılında gerçekleşti. Sis ve Ayas şehirleri Memlûk ordusu tarafından yağmalanıp ateşe verildi²⁵⁴.

Memlûkler, gerçekleştirdiği bu seferden sonra 1275 ve 1276 yılında iki sefer daha düzenlediler. Diğer yandan Anadolu Selçuklu Devletinin baş veziri Pervane Muîneddin Süleyman da Baybars'ı Anadolu'ya davet ediyordu. Amacı Anadolu'da kendi iktidarına karşı olan Moğolları bertaraf etmektir. Bu sırada Sultan Baybars ise bizzat yönettiği ordusu ile Kilikya'ya girdi ve Kilikya Ermenilerinin başkenti Sis'i yakıp yıktı²⁵⁵. Ermeni Kralı III. Leon ise bu saldırıların önüne geçmesi için Abaka Han'dan yardım istiyordu²⁵⁶.

1277 yılında Sultan Baybars, Pervane ile gizlice anlaştıktan sonra Kahire'den hareket ederek ordusunu Halep'de topladı. Nisan 1277'de Ayntab geldi ve oradan hareketle kervan yolunu takip ederek Göynük ve Göksu'dan Akçaderbend'e vardı. Ermeniler ise Memlûk ordusunun bu ilerleyişini Kırşehir'de bulunan Moğol noyanları Toku ve Tudavun'a bildirdiler. Bunun üzerine Moğol askerleri ve Muîneddin Pervane'nin başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri Kayseri'de toplanıp yola çıktılar. Niğde'de bulunan bir başka Moğol birliği de buradan hareket etti. Toku ve Tudavun komutasındaki Moğol birliği 30.000 kişi idi. Moğolların, Giray komutasında gönderdiği 3.000 kişilik birliği Sungur el-Aşkar komutasındaki Memlûk kuvvetleri tarafından yok edilmiştir. Nihayet iki ordu Elbistan ovasında karşılaştı. Moğollar bu karşılaşmada Pervane'nin Baybars'la mektuplaştığını düşündüğünden Selçuklu

²⁵² Abû'l-Farac, II, s.589.

²⁵³ Kaşgarlı, age., s.77.

²⁵⁴ Galstyan, "Stepanos", s.71.

²⁵⁵ Spuler, age., s.84,85; Turan, age., s.554; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.208, 209.

²⁵⁶ Kaşgarlı, age., s.77.

kuvvetlerini ayrı bir noktada kontrol altında tutarak, savaş meydanına Ermeniler ve Gürcülerden oluşan birliklerini sürdüler²⁵⁷.

Moğollar ile onların hizmetinde bulunan Ermeni ve Gürcü birliklerini, Elbistan'da yenen Baybars buradan Kayseri'ye geçti ve şehre muzafferane bir giriş yaptı²⁵⁸. Daha sonra Kayseri'den ayrılan Sultan Baybars, Sivas'a geldi burada bir gün kaldıktan sonra memleketine dönmek için yola çıktı. Bu sırada firar eden Moğol askerlerine yataklık yaptıkları gerekçesiyle Emir Taybars'ı Remane'ye gönderdi. Emir Taybars, buradaki Ermenileri kılıçtan geçirdikten sonra çocuk ve kadınları esir alarak şehri ateşe verdi²⁵⁹.

Sultan Baybars'ın gerçekleştirmiş olduğu Anadolu Seferiyle, buradaki Moğolları ve onların yardımcı kuvvetlerini yok etmesini haber alan Abaka Han, Temmuz 1277 de Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Erzincan'a uğrayan Abaka, burada Ermeni başpapazı Ter-Sarkis'in yaptırmış olduğu kiliseyi ziyaret etti²⁶⁰. Ter-Sarkis, Han'dan aldığı yarlık sayesinde Erzincan'da çok itibar kazanmıştı. Sarkis, Toku Noyan'a Pervane aleyhinde şikayetlerde bulunuyor, Tebriz'e giderken Erzincan'ı Beylerbeyi Seyfeddin Toruntay'a ikta ettiğini bildiriyordu. Öyle ki bu memleketin kendisine verilmesi halinde her yıl, Han'a 500 süvarilik asker besleyip göndereceğini söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Abaka Han'ın teveccühünü kazanan Ermeni papazı, ondan aldığı cesaretle de Türklere karşı fenalıklar yapıyordu. Bu fenalıklara dayanamayan Harput beyi Hüsameddin Baycâr 200 adamı ile birlikte hareket etmiş ve bu Ermeni'yi 30 adamı ile birlikte öldürmüştü²⁶¹. Abaka, Anadolu'ya geldiği ilk vakit Erzincan'dan geçerken öldürülen bu Ermeni'nin kilisesini ziyaret etmekle kalmadı Sarkis'in katili hakkında bilgi topladı, yakınlarına çeşitli lütuflarda bulundu, Harput bölgesini harap ederek birçok kişiyi öldürttü²⁶². Abaka, gerçekleştirdiği bu seferde Anadolu Türklerini şiddetli bir biçimde cezalandırırken Hristiyan halka dokunmadı. Kilikya Ermenilerinin başkenti Sis'te kışlayan Moğol kumandanı Gökçe Bahadır'a

²⁵⁷ Turan, age., s.562.

²⁵⁸ Grousset, *Stepler*, s.371.

²⁵⁹ İbrahim Güneş, "Memlük Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", *FÜSBD*, Cilt XX, S.2. Elazığ: 2009, s. 354.

²⁶⁰ Galstyan, "Sebastatsi", s.52.

²⁶¹ Turan, age., s.555.556.

²⁶² Galstyan, "Sebastatsi", s.53; Galstyan, "Stepanos", s.72.

haber gönderen Abaka, Pervane'nin tutuklanması emrini verdi ve hakkında tahkikat yaptırdıktan sonra Pervane'yi idam ettirdi²⁶³.

2.2.4. Moğol-Memlûk Savaşlarında Ermenilerin Rolü

Sultan Baybars ise 20 Haziran 1277'de Dımaşk'ta ölünce yerine oğlu Berke Kağan geçti. Fakat izlediği siyasetin Ümarâ'yı kızdırması üzerine Berke kendisini hal ederek tahttan çekildikten sonra yerine henüz yedi yaşında olan kardeşi Sülemiş geçti. Baybars'ın önde gelen devlet adamlarından Kalavun ise Ümerâ'yı toplayarak Sülemiş'in yaşının küçüklüğünden dolayı işleri yürütemeyeceğinden bahsetti. Bunun üzerine Ümerâ Sülemiş'i azlederek 1279 yılında, Kalavun'un sultan olmasına karar verdiler²⁶⁴.

Kalavun döneminde de sürekli olarak Kilikya Ermenileri üzerine seferler düzenleniyordu. Kilikya, Memlûklerin baskısına maruz kalıyor ve tahrip ediliyordu. Abaka, bu durumu kendi hükümlerine karşı bir tecavüz olarak görüyordu. Sungur el-Aşkar'ında Memlûkler ile arasının açık olmasından dolayı Moğolları bir sefer yapmaya zorluyordu. Bunun üzerine, Ermeni Kralı Leon'un bizzat Abaka'nın huzuruna giderek yardım istemesi, Moğolların Memlûkler üzerine bir sefer düzenlemesini zorunlu kıldı²⁶⁵.

Abaka, Halep'in yağmalanması için 10.000 kişilik bir ordu gönderdi. Ardından Eylül-Ekim 1280'de daha büyük bir kuvvet gönderdi. Bu gönderilen birliklerin amacı keşifte bulunmaktı²⁶⁶. Halep'i ele geçiren Moğol ordusu halkı kılıçtan geçirmeye başladı ve mallarını gasp ettiler. Camileri, medreseleri, nâibin ve emirlerin evlerini yaktılar. Burada iki gün süreyle kalan Moğollar, Sungur'un kendileriyle ortak hareket

²⁶³ Turan, age., s.569; Grousset, *Stepler*, s.371.

²⁶⁴ Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, V, s.177-178.

²⁶⁵ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir" *Bellekten*, Cilt LIII, S. 206, Ankara: Nisan 1989. s. 184; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.210.

²⁶⁶ Grousset, *Stepler*, s.372.

etmekten vazgeçmesi üzerine, elde ettikleri yüklü ganimetlerle ülkelerine geri döndüler²⁶⁷.

Ancak Abaka, asıl orduyu kardeşi Mengü Timur komutasında gönderdi. 28 Ağustos 1281'de Halep'e giren ordu burayı kan gölüne çevirdi. Bu orduyla birlikte hareket eden Ermeniler ise şehrin büyük camiini içindeki eşyaları ile birlikte ateşe verdiler²⁶⁸. 29 Ekim 1281'de iki ordu Humus'ta karşı karşıya geldi²⁶⁹. İlhanlı ordusu 50.000 Moğol ve bunlara katılan 30.000 Ermeni, Gürcü ve Frenk askerinden oluşuyordu²⁷⁰. Ermeni Kralı III. Leon'da bu savaşa bizzat katılmıştı. İlk başta Moğollar savaş alanında üstün geldiler. Ancak Memlûklerin kurdukları pusuyu yüzünden önden ve arkadan kuşatılmış olduklarını zannettiler. Bunun üzerine Moğol ordusunun merkezdeki ve soldaki kolu kaçmaya başladı. Ordunun sağ tarafında bulunan Ermeni Kralı ve askerleri Moğol ordusunun sol ve merkez kısmının dağıldığını görmeyerek Memlûkler üzerine şiddetli bir şekilde saldırdı. Memlûkleri Emesa kapısına kadar takip eden Ermeni birliği diğer birliklerin kaçmış olduklarını haber alınca geri döndü. Dönüş yolunda dağılan Moğol ordusunu takip eden Memlûk birlikleriyle karşı karşıya geldiler ve yine savaşa tutuştular²⁷¹. Savaşın galibi Memlûkler oldu. Savaşta 30.000 Moğol ve Kral Leon komutasındaki 2.000 Ermeni askeri öldü²⁷². Savaş sonrasında Ermeniler, savaş meydanından Memlûk paraları, katırları ve eşyalarını ganimet olarak alarak memleketlerine döndüler²⁷³.

²⁶⁷ Abdullah Mesut Ağır, "Sultan Kalavun Devri Memlûk İlhanlı İlişkileri II. Humus Savaşı 679/M 1281", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, Ekim 2008, s.4.

²⁶⁸ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.211.

²⁶⁹ Reşîdüddin, s.124.

²⁷⁰ Grousset, *Stepler*, s.372; Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, Türkçe Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, 5. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008. s. 298.

²⁷¹ Abû'l-Farac, II, s.607.

²⁷² Galstyan, "Sebastatsi", s.54; A.G. Galstyan, "II. Hetum Vekayinamesi", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s.143; A.G. Galstyan, "Nerses Paliants Vekayinamesi", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005. s. 169.

²⁷³ Abû'l-Farac, II, s.608; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 211.

2.3. Ahmed Teküder Dönemi İlişkiler

Abaka, Humus yenilgisinden sonra 1 Nisan 1282’de ölünce İlhanlı tahtına Teküder geçti. İslamiyeti kabul ederek Ahmed adını aldı²⁷⁴. Teküder’in İslamiyeti kabul etmesi, Budist olan Moğollarda bir şok etkisi oluşturduğu gibi Hristiyan vassallarında ve özellikle de Ermenilerde aynı etkiyi oluşturdu. Ermeni müverrihi Stephanos, Teküder’in Müslüman olmasını ve bundan duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade eder; *‘Han unvanını sultan unvanıyla değiştirdi. Bundan sonra önemli makamlara Türkleri getirdi. Etrafını Muhammed’e inanan kötü insanlar, şeyhler sardı. Devlet, ordu ve şehir halkıyla ilgili işler onların eline geçti. Bir gün sebepsiz yere Piskopos Berke ve diğer ruhbanları öldürdü’*²⁷⁵. Sebastatsi ise Ahmed’in bazı Gürcü ve Ermeni prenslerini öldürdüğünden bahseder²⁷⁶. Abû’l Farac ise Ermeni müverrihlerinin aksine Ahmed’in merhametli, Hristiyan mezheplerinin reislerine iltifat eden, kiliseleri, din evlerini rahip ve papazları vergiden muaf tutan bir Han olduğundan bahseder²⁷⁷. Ermeni müverrihi Stephanos, Ahmed ile Abaka’nın oğlu Argun arasındaki taht mücadelesine bir Hristiyan-Müslüman mücadelesi gözüyle bakmış Ahmed’in mağlup olması ve öldürülmesinin Hristiyanlarca sevinçle karşılandığını belirtmiştir²⁷⁸.

2.4 Argun Han Dönemi İlişkiler

Ahmed Teküder’in 10 Ağustos 1284’de idam edilmesinden sonra İlhanlı tahtına Argun oturdu²⁷⁹. Argun dönemi dış politikada huzurun sürdüğü gibi Moğol-Ermeni ilişkileri açısından da sakin geçen bir dönem oldu. Bunda Argun’un tahta geçmesiyle birlikte başlayan İlhanlılar’daki ekonomik gerileme ve Ermeniler ile Memlûkler arasında imzalanan barış anlaşması etkili olmuştur. 1285 yılında yapılan bu anlaşmaya göre Ermeni Kralı Memlûklere yılda 1000000 dirhem tutarında vergi verecekti. Yine vergiye dâhil olarak 50 soy at ve katır, çivisi ile birlikte 10000 nal

²⁷⁴ Grousset, *Stepler*, s. 272.

²⁷⁵ Galstyan, “Stepanos”, s.74.

²⁷⁶ Galstyan, “Sebastatsi”, s.54.

²⁷⁷ Abû’l-Farac, II, s.610.

²⁷⁸ Galstyan, “Stepanos”, s.76.

²⁷⁹ Grousset, *Stepler*, s.373.

verilecekti. Bundan başka kral, elinde bulunan tüm Müslüman esirleri ve tüccarları malları ile birlikte serbest bırakacaktı²⁸⁰.

2.4.1. Karamanoğlu-Ermeni İlişkilerinde Moğollar

Sebastatsi ve anonim vakayinameye göre Ermeni kralı III. Leon, 1285 ve 1289 yılında Argun'u ziyarete gitti. Sebastatsi Kral'ın Argun tarafından çok iyi karşılandığını ve 1285'deki ziyarette Selçuklu Sultanının da orda olduğunu belirtir²⁸¹. Gerçekten de Sultan Mesud'un bu tarihte Argun'a bir ziyaret gerçekleştirdiği doğrudur²⁸². Her iki vakayiname de Leon'un ziyaretinin ne amaçla olduğuna dair herhangi bir bilgi vermez. Fakat 1285 yılında Argun, kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndermişti. Bu Moğol kuvvetleri Anadolu'da hâkim bulunuyordu ve Uclarda harekete geçmişti. Bu fırsattan yararlanan Karamanoğulları, Ermenilere yönelik bir hareket başlatmış ve Tarsus bölgesini istila etmişlerdi. Ermeni Kralı ise bu durumu Argun'a şikayet etti. Bu tarih ise 1288'dir²⁸³. Anonim Vakayiname ile yakın tarih olması ve tarihte ufak sapmalar olduğunu düşündüğümüzde, Ermeni Kralının Han'a ne amaçla ziyaret gerçekleştirdiğini anlamış oluyoruz. Ermeni Kralının bu şikayeti üzerine Geyhatu, Sultan Mesud ve Sâhib Ata ile birlikte Karamanlılar üzerine bir sefer düzenledi. Karamanlılar ise sarp dağlara sığınarak kendilerini korumayı başardılar. Karamanlıları bulamayan Moğol-Selçuklu ordusu ise Larende şehrini ve Karaman ülkesini harap etti²⁸⁴.

2.5. Gazan Han Dönemi İlişkiler

2.5.1. Gazan Han Dönemine Kadar İlhanlılarda ve Kilikya Ermeni Krallığında Meydana Gelen Saltanat Değişiklikleri

III. Leon'un 1289 yılında ölmesinden sonra Ermeni tahtına, oğlu II. Hetum geçti. II. Hetum, Memlûklerin baskısı karşısında Papa'dan yardım isteklerinde

²⁸⁰ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 212-213; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara 1963, s. 12.

²⁸¹ Galstyan, "Sebastatsi", s.56; Galstyan, "Anonim", s.154.

²⁸² Turan, age., s.605.

²⁸³ Turan, age., s.606.

²⁸⁴ Turan, age., s. 606.

bulunmuş, bu yardımların gelmeyişi ve 1292’de Memlûklere yenilmesinden sonra, tahtını kardeşi Toros’a bırakarak manastıra çekilmişti. Toros, 1295 yılına kadar hüküm sürecek ve bu sene Ermeni ileri gelenlerinin ısrarı üzerine, II. Hetum tekrar tahta oturacaktır²⁸⁵.

İlhanlı tahtına ise, Argun’un 7 Mart 1291’de ölümünden sonra düzenlenen kurultayla Abaka’nın oğlu Geyhatu (1291-1295) geçti. Geyhatu, kendini şaraba ve kadına vermiş, hiçbir vasfı olmayan zayıf bir hükümdardı. Geyhatu’nun bu vasıflarından dolayı bazı Moğol beyleri tarafından yay kirişiyle boğdurulduktan sonra yerine amcasının oğlu Baydu’yu tahta oturtular²⁸⁶.

2.5.2. II. Hetum’un Gazan Han’ı Ziyareti

Kilikya Ermeni Kralı II. Hetum, Baydu’nun tahta oturduğunu ve Hıristiyanların dostu olduğunu duyunca onunla şahsen görüşmek, ona hürmetlerini sunmak ve aralarındaki bazı meseleleri sağlam esaslara bağlamak amacıyla bir seyahate çıktı. II. Hetum, Şihakuk civarına geldiği sırada Baydu ile Argun’un oğlu Gazan Han arasında taht mücadelesi yaşanıyordu. Baydu, bu mücadele ile meşgul olduğundan II. Hetum’a bir elçi gönderdi ve harpler bitene kadar beklemesini söyledi. Ancak Baydu’nun bu mücadele esnasında Moğol kumandanlarından Nevruz’a mağlup olması üzerine II. Hetum Gazan Han’ı ziyaret etti ve Baydu için getirdiği hediyeleri Gazan Han’a sundu. Gazan Han Hetum’a ‘‘*sen bizi değil Baydu’yu ziyarete geldin*’’ deyince, Hetum ‘‘*Ben Cengiz Han’ın bütün ahfadına ubudiyet göstermekle mükellefim*’’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Gazan Han Ermeni Kralına iyi muamelede bulundu, ona kral elbisesi giydirdi ve onu tanıdığını gösteren bir belge vererek, isteklerinin yerine getirilmesini de emretti²⁸⁷.

Gazan Han’ın Teküder’den sonra İslamiyeti kabul eden ikinci İlhanlı Han’ı olması ve Teküder’in aksine İlhanlı tahtında uzun bir süre oturması ve İlhanlıların İslamlaşma sürecini başlatması, onu diğer İlhanlı hükümdarları arasında ayrı bir yere koyar.

²⁸⁵ Ersan, *Anadolu’da Ermeniler*, s. 214-216.

²⁸⁶ Grousset, *Stepler*, s.377.

²⁸⁷ Abû'l-Farac, II, s.655-656.

Gazan Han, İslamiyeti kabul etmiş olmasına rağmen, Ermenilerle olan münasebetlerde büyük değişimlere yol açmamıştır. Aslında ileride de göreceğimiz gibi Ermeni-Moğol münasebetlerinin en yoğun geçen dönemlerinden birisi de olmuştur diyebiliriz.

Ermeni Kralı II. Hetum, yukarıda bahsettiğimiz ziyarette bazı şikâyetlerde bulundu. Bu şikâyetler, bazı Moğol sergerdelerinin yağma ve katliam esnasında rahipleri öldürmesi, kiliseleri yıkması hakkındaydı. Ayrıca Gazan Han'ın daha önce vermiş olduğu bir buyruğun kaldırılmasını da rica etti. Bu buyrukta, Gazan Han, kiliselerin ve Yahudi havralarının yıkılmasını, din adamlarına baskı yapılmasını ve onlardan vergi alınmasını emrediyordu. Ermeni Kralı II. Hetum'un girişimiyle Hıristiyanlar aleyhine verilen bütün bu hükümler geçerliliğini kaybetti. II. Hetum bu kazanımları elde ederek 9 Ekim 1296'da Kilikya'ya döndü²⁸⁸.

II. Hetum, Gazan'ı ziyareti sonrası yerine kardeşi Simbat'ı bıraktı ve yanına diğer kardeşi Toros'u da alarak İstanbul'a, Bizans imparatoru IX. Mihail'in huzuruna gitti. Kız kardeşini imparator ile evlendiren II. Hetum'un amacı Müslümanlara karşı bir yardım almaktı²⁸⁹.

2.5.3. Anadolu Moğol Noyanlarının Gazan Han'a İsyanı ve Ermeniler

Anadolu'da görev yapan ve Gazan-Baydu mücadelesi zamanında Baydu'nun safında yer alan Tugaşar isimli Moğol generali, Muîneddin Pervane'nin yakınlarının işbirliğiyle Anadolu'da bağımsız bir güç olmayı denedi. Ancak Anadolu'daki eski bir Moğol komutanının oğlu olan Baltu tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu kez de Baltu isyan etti. Baltu, Karamanlılardan ve Sultan Mesud'dan destek almıştı. Baltu, Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş tarafından yenilgiye uğratılınca Kilikya'ya kaçtı²⁹⁰. Simbat,

²⁸⁸ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.217; Abû'l-Farac, II, s.657.

²⁸⁹ Galstyan, "Sebastatsi", s.58; Galstyan, "II. Hetum Vekayinamesi", s.145; Galstyan, "Anonim", s.149; Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları 1295-1304*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009. s. 202.

²⁹⁰ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s.306; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi* (Aksraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret al-ahyar Adlı Farsça Tarihinin Tercümesi), Türkçe Çev. M. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar F. N. Uzluk, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1943. s. 256,262,263.

Kilikya'ya sığınan Baltu ve oğlu Karat'ı yakalattırıp Gazan Han'a gönderdi. Ardından da kendisi Gazan Han'a tâbiiyetini bildirmek üzere huzuruna gitti²⁹¹.

Simbat, Gazan Han'ı ziyaret ettikten sonra dönüşte Sivas'a uğradı. Burada kardeşi II. Hetum'un Sinop'a döndüğünü ve Gâzân Han'ın yanına gitmek istediğini duyunca onu takip etmeye başladı. II. Hetum ve Toros'u yakalayıp Kilikya'ya getirdi. Toros'u öldürdükten sonra Hetum'un gözünü kör ettirdi. Diğer kardeşleri II. Konstantin ise bu olup bitenler karşısında Simbat'a karşı isyan etti. Bu durumda Simbat kaçtı ve Anadolu'daki Moğol komutanı Bââyancar'a sığındı. O da Simbat'ı II. Hetum'a teslim etti²⁹².

II. Hetum tekrar Kilikya tahtına geçtikten sonra bu kez de Anadolu'da Baycu'nun torunu Sülemiş isyana kalkıştı. Bunun üzerine Gazan Han, 15 Şubat 1299 yılında Emir Kutluşah'ı, isyanı bastırması için Diyarbekir üzerinden Anadolu'ya gönderdi. Erzincan'da iki ordu karşılaştı ve yenilen Sülemiş Şam'a kaçtı²⁹³. Şam'a kaçan Sülemiş buradan Ermeni Kıralları II. Hetum üzerine 1200 kişiden oluşan bir ordu ile saldırıya geçti ve bozguna uğradı. Hetum, tutsak aldığı Sülemiş'i Gazan Han'a yolladı²⁹⁴.

2.5.4. Gazan Han'ın Suriye Seferleri ve Ermeniler

Diğer taraftan Memlûkler sürekli Kilikya'yı sıkıştırıp, II. Hetum'un topraklarını, kalelerini ve müstahkem mevki haline getirdiği yerleri teker teker ele geçiriyorlardı. II. Hetum'un bu saldırılar karşısında, Moğollardan yardım istemekten başka çaresi yoktu. Biraz öncede belirttiğimiz gibi İstanbul'a Bizans imparatorundan yardım istemek için gitmiş, ancak eli boş dönmüştü. Gazan Han, II. Hetum'un bu isteğine kayıtsız kalmadı ve 1299 yılında Suriye'ye bir sefer düzenledi²⁹⁵.

Ancak 'Camiüt Tevârih' yazarı, Gazan Han'ın bu seferine başka gerekçeler gösterir. Buna göre; Rum ve Diyarbekir taraflarından birçok elçi, Gazan Han'a

²⁹¹ Galstyan, "Sebastatsi", s.58; Özgüdenli, Gâzân Han, age., s.202.

²⁹² Galstyan, "Sebastatsi", s.58; Galstyan, "Anonim", s.149; Özgüdenli, Gâzân Han, age., s.202,203.

²⁹³ Reşîdüddin, s.275; Aksarayî, s. 309.

²⁹⁴ Galstyan, "Sebastatsi", s.60.

²⁹⁵ Kaşgarlı, age., s.79.

Şamlıların sınırlarına gelerek yağma yaptıklarını, yol kesip tahılları yaktıklarını, Müslümanlara eziyet ettiklerini, Mardin'i kuşatarak birçok Müslümanı esir aldıklarını ve Ramazan ayında Müslüman kızlarla camide fesad ile meşgul olduklarını bildirmişlerdir. Bu durumu öğrenen İslam Padişahı Gazan Han, öfkelenmiş ve bir sefer yapma kararı almıştır. Ayrıca yapacağı sefer için, ulemadan da fetva almıştır²⁹⁶. Fakat Reşîdüddin'in verdiği bu bilgilerin abartılı olduğu aşikârdır.

Bu sırada Memlûk tahtında, en-Nâsır Muhammed B.Kalavun oturuyordu. Gazan Han'ın ordusuna II. Hetum 10.000 askeri ile katıldı²⁹⁷. 22 Aralık 1299'da iki ordu karşı karşıya geldi. Savaş, Memlûklerin yenilgisiyle sonuçlandı²⁹⁸. Gazan Han, bu sefer sırasında yağma ve talanı yasaklamış ve buna uymayanın yasaya çarptırılması için emir vermişti. Ermeni Kralı II. Hetum Dımaşk, şehrini yakmak arzusuyla Gazan Han'dan izin almak için çok uğraştı. Ancak Kral'a bu izin verilmedi²⁹⁹.

Kilikya Kralı savaş meydanını terk eden Memlûk sultanının peşinden 4.000 adamı ile birlikte takibe koyulduysa da onu ele geçirmeyi başaramadı³⁰⁰. Öte yandan Gazan Han'ın yağmayı yasak etmesine rağmen, Moğol ordusunda bulunan Ermeniler etrafi yağma etmeye başladılar. Camilerde, türbelerde ve medreselerdeki halılara, kandillere varıncaya kadar yağma ettiler. Bazı binaları yıktılar, gömülmüş paraları almak bahanesiyle mezarları kazdılar ve birçok esir elde ettiler³⁰¹. Gazan ise bu duruma hiddetlenerek Kit-Buğa'nın torunu Aragay'a yağmaya engel olunmasını, halkı korumasını ve yağmaya karışan kişilerin yasaya çarptırılması emrini verdi³⁰².

Ermeni Kralı ise, Memlûk Sultanı'nı taktipten döndükten sonra Kudüs'e gitti. Memlûklerden kaçıp mağaralara saklanan Hıristiyanları topladı. Burada on beş gün kalan Kral, kutsal mekânları ziyaret etti ve büyük ayinler düzenledi³⁰³.

²⁹⁶ Reşîdüddin, s.277.

²⁹⁷ Simbat, *Vekayiname*, s.95.

²⁹⁸ Reşîdüddin, s.278,279.

²⁹⁹ Reşîdüddin, s.278; Simbat, *Vekayiname*, s.95; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.220.

³⁰⁰ Simbat, *Vekayiname*, s.95.

³⁰¹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.220.

³⁰² Reşîdüddin, s.281.

³⁰³ Simbat, *Vekayiname*, s.97; Kaşgarlı, age., s.79.

Bu savaştan sonra Ermeniler Memlûklere ödemekte oldukları vergiyi kesmişlerdi. Ancak bu Ermenilerin başına sorunlar çıkaracaktır. Nitekim, İlhanlılar daha Azerbaycan'a dönerken Suriye'de tekrar karışıklıklar başlamış ve burada kalan Moğol askerleri de geri dönmek zorunda kalmıştı. Burada bulunan Moğol kuvvetlerinin geri çekilişi Ermenilerle Memlûkleri tekrar karşı karşıya getirdi. Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed B. Kalavun Çukurova üzerine bir sefer emri vererek, Emîr-i Sîlah Bedreddin Bektaş ve Emir İzzeddin Aybek komutasında bir orduyu Ermeniler üzerine gönderdi. Ordu Haziran 1302'de Ermenilerin başkenti Sis ve çevresini talan ederek Ermeni Kralını Memlûklere tabii etti ve geri döndü³⁰⁴.

Memlûk saldırısı karşısında Ermeni Kralı, yanına üç adamını alarak Gazan Han'ın huzuruna gitti ve bölgede vuku bulan olayları anlattı. Hatta bazı kaynaklarda Ermeni Kralı II. Hetum'un Gazan Han'ın huzuruna çıkıp, yakasını yırtarak; '*Ben sana düşmanlarını kâmilten imha et demiştim, lakin sen dinlemedin. İşte şimdi nesilden nesile mahcup kalacaksınız. Bu sefil Mısır milleti tarafından tard edildikten ve aldandıktan sonra kendini nasıl bir efendi addececeksin*' dediği belirtilir³⁰⁵. Lakin Ermeni Kralının bu cüretkâr sözleri Gazan Han'a karşı söylemesi düşünülemez.

Moğollar aleyhinde gelişen olaylar ve Ermeni Kralının teşvikiyle Gazan Han, Memlûkler üzerine yeni bir sefer düzenleme kararı aldı. 1303 yılı ilkbaharında hareket eden Moğol ordusu Humus'u muhasara ettiği sırada Memlûk ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi geldi³⁰⁶. Ermeni Kralı ise Moğol saflarında 4.000 mızraklı süvari, 1.000 piyade, 4.000 yaylı askeri ile hazır bulunuyordu. Ayrıca muhasara işlerinde hizmet edecek birçok Ermeni sanatkârda bu orduda bulunuyordu. Öyle ki, Ermeni güçlerinin toplamı 10.000 kişiyi buluyordu³⁰⁷.

Moğol ve Memlûk kuvvetleri 20 Nisan 1303 yılında, Dımaşk yakınlarında Şakhab civarında karşı karşıya geldiler. Moğol ordusu büyük bir bozguna uğrayıp kaçışmaya başladı. Memlûkler, kaçan Moğol ordusunu takibe koyuldu. Bunların bir kısmı Dımaşk tarafına doğru kaçmışlardı. Şehirde bulunan Moğol ve Ermeni askerlerinin öldürülebileceği duyurusu yapılmış, bu sırada da birçok İlhanlı askeri ve

³⁰⁴ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.220-221; Özgüdenli, *Gâzân Han*, age., s.151.

³⁰⁵ Simbat, *Vekayiname*, s.97-98.

³⁰⁶ Spuler, age., s.115.

³⁰⁷ Simbat, *Vekayiname*, s.98.

Ermeni katledilmişti. Kaçmayı başarabilen Moğol ordusunun bir kısmı Fırat Nehri kıyısına ulaştılar. Buradan tulum ve ağaç dallarından sal yaparak karşı kıyıya geçtiler. Moğollarla birlikte kaçan Ermeniler ise, Moğollara para ödeyerek karşı kıyıya geçmeyi başarabildiler³⁰⁸.

Ermeni Kralı II. Hetum ise savaş sonrasında bu yenilgiden dolayı taziyesini iletmek için, Kilikya'ya dönmeden Gazan Han'ın huzuruna gitti. Gazan Han Ermeni Kralını çok iyi karşıladı, ferman ve imtiyazlar vererek Kralı bolca mükâfatlandırdı. Ermeni Kralına masrafları kendisine ait olmak üzere, 1000 kişilik bir Moğol muhafız kıtasının, yanında 1000 süvarilik bir diğer alayın masrafına karşılık olmak üzere Anadolu saltanatı varidatından bir pay tahsis etti³⁰⁹.

Bu savaşın ardından Moğollar Suriye'yi kesin olarak kaybetmişler, artık bu topraklarda hâkim olamayacaklarını anlamışlardır. Moğolların, Memlûkler karşısındaki bu başarısızlığından yine en çok Ermeniler etkilenmiştir. Savaştan sonra Kilikya'ya giren Memlûk ordusu yağma ve çapulda bulunarak İlhanlılara tâbi olan Ermeni Krallığını cizye ödemeye mecbur bırakmıştır.³¹⁰.

2.6. Olcaytu Han Dönemi İlişkiler

2.6.1. Memlûklerin Kilikya Seferleri ve Moğollar

Gazan Han'ın 17 Mayıs 1304'te ölümü üzerine İlhanlı tahtına kardeşi Olcaytu (1304-1316) oturdu. Olcaytu, Memlûkler ile dostluk kurmanın yollarını aradı. Onun bu arayışları sürerken Memlûklerin tekrar Kilikya üzerine Bedreddin Bektaş komutasında bir ordu göndermesi dostluk arayışlarını boşa çıkardı. 1304 sonlarında Sis'e giren Memlûk ordusu burayı tahrip ve talan ettikten sonra Tel Hamdun'a yöneldi ve burayı da ele geçirdi. 1305 yılında ise Halep emiri Şemseddin Kara Sungur, Ermeni Kralı'nın göndermesi gereken yıllık vergiyi geciktirmesi üzerine, Emir Seyfeddin Kuştemur komutasında bir orduyu Ermeniler üzerine gönderdi. Ermeni Kralı II.

³⁰⁸ Simbat, *Vekayiname*, s.99; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.221; Spuler, age., s.115; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı", *SÜİFD*, S. 15, 2012, s. 23-24.

³⁰⁹ Simbat, *Vekayiname*, s.100 ; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.221.

³¹⁰ Grousset, *Stepler*, s.382; Spuler, age., s.116; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.222; Özgüdenli, *Gâzân Han*, age., s.166.

Hetum, ödemesi gereken verginin bir kısmını Kuştemur'un geri dönmesi karşılığında ödedi. Ancak Kuştemur geri dönmedi ve ilerlemeye devam etti. Bunun üzerine, Anadolu'daki Moğol birlikleri harekete geçti ve Kuştemur'un ordusuna ağır kayıplar verdirdiler. Moğollar ile Ermenilerin Memlûk ordusunun karşısına çıkması ve yenilgiye uğratması üzerine Memlûk Sultanı, Bedreddin Bektaş komutasında derhal yeni bir ordu gönderdi. Korkuya kapılan Kral II. Hetum, Halep Naibine bir mektup yazarak Moğolların yalnız başına savaştığını, kendilerinin bununla bir ilgilerinin olmadığını, her yıl düzenli olarak vergi ödeyeceğini bildirdi. Kral II. Hetum'un yazdığı bu mektup Memlûklerin Kilikya üzerine sefer düzenlemesinden vazgeçmesini sağladı ve iki devlet arasında bir barış anlaşması imzalandı. Bunun hemen akabinde Kral II. Hetum tahttan çekilmesiyle, yerine yeğeni IV. Leon tahta oturdu³¹¹.

2.6.2. Moğol Noyanı Bulargu'nun Kilikya'daki Faaliyetleri

İlhanlı Noyanları arasında İslamiyetin iyiden iyiye yerleşmesiyle birlikte, bu Noyanların Ermenilere bakışı da değişmeye başladı. Bu dönemde, Anadolu'ya atanan Müslüman Moğol valileri Hristiyanlara karşı uygulanan dini politikaları terk ettiler. Bu valiler eski müttefikleri olan Ermenilere karşı taarruzda bulunmaktan da geri kalmadılar. Bunun en güzel örneklerinden birisi Bulargu Noyan'dır. İrincin Noyan, Anadolu idaresine tayin edilince o da akrabası olan, Bulargu Noyan'ı Kilikya'ya, Ermeniler üzerine kumandan tayin etti. Bulargu Noyan ise Ermenilere ait olan Ayas ve Sis şehirlerini kendisine kışlak olarak seçti. Çok samimi bir Müslüman olan Bulargu, Ermeni ülkesine gelince burada Abbasi Halifesi Me'mun döneminde inşa edilmiş olan surları görünce burasının zamanında bir Müslüman beldesi olduğunu anladı. Ayrıca Halife'nin kızı Aişe'ye ait olan türbeyi ziyaret ettiği sırada buranın domuzlarla kirletildiğini görünce Ermenilere karşı kını arttı.

Bulargu, burada geçirdiği ilk kışta mühendis ve mimarlar getirerek Ayas'ta bir Camii inşa ettirdi ve bu camiyi rengarenk nakışlı Anadolu halılarıyla donattı, kandillerle süsledi, imam ve müezzinler getirerek ezan ve kuran sesini burada yükseltti. Ardından Ermenilerin başkenti olan Sis'de de bir camii inşasına girişti.

³¹¹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.222; Grousset, *Stepler*, s.384; Spuler, age., s.120; Sümer, "Çukurova", s.13-14.

Bulargu'nun bu faaliyetleri karşısında Ermeni Kralı IV. Leon (1305-1307) kayıtsız kalmadı ve Bulargu'yu ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başladı. Bunun için de hem İlhanlılar ile hem de Memlûkler ile bir dizi temaslarda bulunuyordu. Memlûklere haber gönderen Ermeni Kralı, Bulargu'nun bu diyarda tüm malları tasarruf ettiğini, bu yüzden kararlaştırılan vergiyi ödeyemediğini, Moğol askerleri gelmeden Memlûkler gelirse buranında Moğol zulmünden kurtulacağını belirterek Memlûkleri Bulargu'ya karşı savaşa teşvik ediyordu.

Diğer yandan ise Moğol beylerine Bulargu hakkında şikâyetlerde bulunuyor, onları kazanmak için kıymetli hediyeler gönderiyordu. Ermeni Kralı bu şikâyetlerini Olcaytu Han'a kadar ulaştırmıştı. Ona gönderdiği haberde, Bulargu'nun Memlûkler ile birleşme gayreti içinde olduğunu bildiriyordu. Olcaytu Han ise Bulargu'yu takbih ve tehdit ederek katına çağırıldı. Bu durum Bulargu'nun Ermeni Kralına olan kinini iyice artırdı.

Bu sırada Memlûk Sultanı Nâsır, alıkonulan haraç meselesini görüşmek için Bulargu'ya bir elçi gönderdi, bu görüşmeler sırasında elçi Ermeni kralının Memlûklere yaptığı müracaatı Bulargu'ya bildirdi. Ermeni Kralının faaliyetlerinden haberdar olan Bulargu, kralı ortadan kaldırmaya karar verdi. Kral IV. Leon'a haber göndererek Mısır Sultanının elçisi ile görüşmek ve ortak bir karar vermek için onu yanına davet etti. Bu daveti kabul eden IV. Leon yirmi kadar Ermeni Senyörü ve eski Kral II. Hetum ile birlikte Bulargu'nun yanına gitti.

Bulargu, Ermeni Kralı ve yanında gelenleri öldürdü. Ancak kral ile birlikte gelen adamlarından biri sağ kurtulmayı başararak kaçtı ve civardaki Ermenilere durumu haber verdi. Bunun üzerine, etrafta bulunan Ermeni kaleleri birbirlerine ışıldaklarla hücum işareti verdiler. Bulargu geri çekilmeye mecbur kalarak Sivas'a geldi. Olup bitenleri Olcaytu'ya anlatmak üzere huzuruna çıkan Oşin, Bulargu'dan şikâyetçi oldu ve yapılan yargılama sonucunda Bulargu 1307 yılında idama mahkum edildi. Oşin ise Olcaytu Han tarafından kral tayin edilerek memleketine gönderildi³¹².

³¹² Turan, age., s.652; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.223-224; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.76; Spuler, age., s.120-121; Simbat, *Vekayiname*, s.100-101; Akkuş, agm., s. 216.

2.7. Ebû Sâid Bahâdır Han Dönemi İlişkiler

Olcaytu Han, 16 Aralık 1316 da ölünce yerine oğlu Ebû Sâid Bahâdır ‘‘Han’’ geçti³¹³. Ebû Said döneminde İlhanlı-Ermeni ilişkileri tamamen kopmuştur diyebiliriz. Bunda, İlhanlı Devletinin iyice zayıflamış olmasının, küçük yaşta tahta geçen Ebû Said Han’ın beylerine söz geçiremez oluşunun ve Bulargu örneğinde olduğu gibi Moğol Noyanlarının arasında İslamiyetin yerleşmiş olmasının etkisi büyüktür.

Ebu Said döneminin en kudretli devlet adamlarından olan Emir Çoban, oğlu Timurtaş’ı 1317 yılında Anadolu’ya umumi vali olarak gönderdi. Timurtaş Anadolu’ya geldikten sonra muhaliflerini etkisiz hale getirdi. Onun Anadolu’ya gelişi ile Karamanoğulları Anadolu’da rahat hareket edemez hale geldi. Karamanoğlu Bedreddin I. İbrahim Bey, Ermeniler üzerine yöneldi ve Tarsus bölgesini işgal etti. Ermenilerin uğradığı bu saldırı Karamanoğulları ile sınırlı kalmadı³¹⁴.

Konya ve çevresini Karamanoğullarından alan Timurtaş’ın hedefi Ermeniler oldu. Bunun için Memlûklerin Halep naibi ³¹⁵ ve Memlûk Sultanı Melik Nasır B. Kalavun’a haber göndererek Ermenilere karşı birlikte saldırıya geçmelerini istedi. Memlûk sultanına yazdığı mektupta, ‘‘*Hepimiz Müslümanız, Bize layık olan nusret-i din üzere müttefik olmaktır. Bu hususta düşmana karşı olmamız ve Ermenileri tedip eylememiz lazım gelir. Onları bize sadık bırakmaya muvaffak olursak bu geçitlerden gidip gelecek olan halk, tüccar ve hacılar ferah ve serbest gelip giderler aramızdaki dostluk devam ederse düşmanlık bertaraf olur*’’ diyordu. Memlûk Sultanı Melik Nasır B. Kalavun bu teklife kayıtsız kalmadı ve o da Ermeniler üzerine saldırıya geçti³¹⁶. Timurtaş Noyan 1321 yılında Kilikya Ermenilerinin topraklarına girdi ve burada

³¹³ Grousset, *Stepler*, s.386.

³¹⁴ Turan, age., s.660; Sümer, ‘‘Anadolu’da Moğollar’’, SAD,I, s.86; İlyas Kamalov, ‘‘Kazan Hanlığının Yıkılışında Bazı Ermeni Tüccarların Ruslarla İşbirliği’’, *Bilig*, S. 58, Ankara: 2011, s. 320.

³¹⁵ Sümer, ‘‘Anadolu’da Moğollar’’, SAD,I, s.86.

³¹⁶ Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu 1317-1335*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBETABD, 2007, s. 78.

yaklaşık bir ay kalarak büyük çaplı yağma ve tahriplerde bulundu. Birçok Ermeni'yi öldürüp birçoğunu da esir etti³¹⁷.

Timurtaş'ın izlediği bu politika, İlhanlı Devletinin Ermeni politikasına tamamen ters düşüyordu. Çünkü Kilikya Ermeni Krallığı Anadolu ve Memlükler arasında bir tampon bölge ve Memlükler'e karşı Anadolu'yu elde tutmak için bir karakol vazifesi görüyordu³¹⁸. Timurtaş'ın Anadolu'da başına buyruk davranması üzerine babası Emir Çoban harekete geçerek Ebu Said'den oğlunu huzuruna getirmesi için müsaade istedi. Söylediğini yapan Emir Çoban, oğlu Timurtaş'ı Ebu Said'in huzuruna çıkardı. Burada af dileğinde bulunan Timurtaş'ın bu dileği yerine getirildiği gibi tekrar Anadolu'ya gönderildi. Ancak Timurtaş'ın Ermeniler üzerine izlediği siyasetin tam aksi olarak Ebu Said, tavrını Ermenilerden yana koydu. Ebu Said'in bundaki amacı Ermenileri kendine daha sıkı bağlamak istemesi ve biraz öncede belirttiğimiz gibi Memlüklerin Anadolu ile bağlantısını kesmekti³¹⁹.

Timurtaş, Ebu Said Bahadır Han'ın huzurundan döndükten sonra tekrar başına buyruk hareket etmeye başladı. Ebu Said'in ise Emir Çoban ve oğullarına itimadı kalmadı. Timurtaş'ın kardeşi, Dımaşk Hoca'yı öldürtünce sıranın kendisine geldiğini anlayan Timurtaş Mısır'a kaçtı. İlhanlıların Memlük Sultanından Timurtaş'ı istemesi üzerine Timurtaş burada idam edildi³²⁰.

Ebu Said Bahadır Han 1335 yılında ölünce İlhanlıların, Anadolu ve çevresindeki gücü kırılmış oldu. Onun ölümünün hemen sonrasında İlhanlı Devleti parçalanma sürecine girdi ve kısa sürede dağıldı³²¹. Dolayısıyla İlhanlıların Ermeniler ile olan münasebetleri de, Ebu Said Bahadır Han ile son bulmuş oldu. Ermeniler ise zaten bu dönemde yaşananlar sebebiyle İlhanlılardan artık bir destek veya himaye gelemeyeceğinin farkında olduklarından kralları Oşin döneminde Latinlere

³¹⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.86; Galstyan, "Anonim", s.144; Simbat, *Vekayiname*, s.104.

³¹⁸ Kürşat Solak, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", *Cappadocia*, S. III. Ahlen/Germany: 2014, s.67.

³¹⁹ Spuler, age., s.137-138.

³²⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD,I, s.90-92; Turan, age., s.664.

³²¹ Abdullah Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, S. 2, 2013, s. 321; Turan, age., s.665.

yakınlaşmaya başlamıştı. Ancak Ermenilerin bu politikası da fayda vermeyecek ve İlhanlıların dağılmasıyla ortaya çıkan boşluktan yararlanan Memlûkler kısa sürede Kilikya Ermeni Krallığını tamamen ele geçireceklerdir (1375)³²².

³²² Kaşgarlı, age., s.80; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.225,230.

III. BÖLÜM

ALTIN ORDA ve TİMURLU DEVLETİ DÖNEMİ ERMENİ MÜNESEBETLERİ

3.1. Altın Orda-Ermeni Münesebetleri

Cengiz Han'ın oğlu Cuci, babasından önce ölünce kendisine ait yurtluğu 1227 yılında oğlu Batu'ya verilmişti. Böylece Altın Orda Devletinin temellerinin atıldığından giriş bölümünde bahsetmiştik.

Altın Orda Devleti ile Ermeniler arasında olan ilişkiler İlhanlı-Ermeni ilişkilerindeki gibi yoğun olmamakla birlikte Batu Han döneminde başladı. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'a haber gönderen Batu Han, hem kendisini hem de Büyük Han Mengü'yü ziyaret etmesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine yola çıkan Kral I. Hetum, 1254 yılında Batu Han'ı ziyaret etti ve ona kıymetli hediyeler sunduktan sonra Mengü Hanın huzuruna gitti³²³.

Batu Han döneminde gerçekleşen bir diğer olay ise Ermeni prenslerinden Prens Hasan Celal'in bir heyetle onun ziyaretine gitmesidir. Hasan Celal, Batu Han'ın oğlu olan ve aynı zamanda bir Hristiyan olan Sartak'ı ziyarete gitti. Sartak ise ziyaretine gelen misafirlerini babasının huzuruna çıkardı. Batu Han, Hasan Celal'i çok iyi karşıladı. Ona Türkler ve Gürcüler tarafından zapt olunan Çariperet, Ağana ve Gargar gibi müstahkem mevkiileri verdi. Ayrıca Ağvanlar katolikosu Senyor Nerses lehinde bir yarlık çıkartarak bütün emval ve emlakini vergiden muaf tuttu. Katolikosa ruhani idaresine tabi yörelerde serbestçe dolaşma hakkını verdi³²⁴.

Ermenilerin, Altın Orda Devleti ile sıkı bir siyasi ilişkisi olmamakla birlikte bu devletin hâkimiyeti altında ticaret ve zanaatla uğraştıklarını biliyoruz. Moğolların gelişiyle birlikte Karadeniz'in kuzeyinde ticaret canlanmıştı. Ermeni tüccarlarda ticaretin canlandığı bu ortamdan faydalanmışlardır. Ermenilerin ticari faaliyetleri

³²³ Galstyan, "David Bağışetsi", s.183; Galstyan, "Sebastatsi", s.46; Müverrih Kiragos, s.257.

³²⁴ Müverrih Kiragos, s.255.

Kırım yarımadasında yoğunluk kazanıyordu. Özellikle Kefe’de faaliyet gösteren Ermeni tüccarlar buraya gelen malları Altın Orda Devletinin en ücra köşelerine kadar ulaştırıyorlardı³²⁵.

İlk başlarda ticari faaliyetler ve Moğolların fetihleri neticesinde Altın Orda topraklarında oluşan Ermeni nüfusu, sonraki dönemlerde getirilen Ermeni zanaatkârla birlikte daha da artmaya başlamıştır³²⁶. Özellikle Altın Orda Devleti’nin ilk başkenti olan Saray şehrinde çok sayıda Ermeni usta çalışmıştır³²⁷.

Altın Orda ordusu içerisinde Ermenilerin varlığına incelediğimiz kaynaklarda pek yer verilmemiştir. Ruslar ile Altın Orda hükümdarı Mamay Mirza arasında gerçekleştirilen Kulukovskaya Savaşında, Ermeni paralı askerleri Altın Orda saflarında yer almıştır. Paralı Ermeni askerlerinin savaş alanını terk etmesiyle Mamay Mirza savaşı kaybetmiştir³²⁸.

3.2.Timurlu-Ermeni Münasebetleri

3.2.1. Timur ve Devletin Kuruluşu

Cengiz Han ölmeden önce ülkesini dört oğlu arasında paylaştığından ve bu oğullarından birinin de Çağatay olduğundan giriş bölümünde bahsetmiştik. Çağatay Hanlığının kurulduğu topraklarda yaşayan halkın büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman’dı. Çağatay Han’ı Kazan, idari yapıyı güçlendirmek için bazı çalışmalara başlayınca boy beyleri ile arası açılmaya başladı. Boy beylerinden birisi olan Kazagan, ayaklanarak Moğol şehzadelerinden birini ‘Han’ ilan ettirdi ve Kazan Han’ı öldürttü.

³²⁵A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976, s. 306; Kemal Özcan, “Kırım Hanlığın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Bahar 2005, s. 27, 34.

³²⁶ İlyas Kamalov, “Kazan Hanlığının Yıkılışı” s.203.

³²⁷Yakubovskiy, age., s. 149.

³²⁸ Rizaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Çev. İlyas Kamalov, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2003. s.65-66; İlyas Kamalov, “Kazan Hanlığının Yıkılışı” s.203.

Kazagan, Moğol şehzadesini tahta oturtsa da idareyi kendi eline almıştı. Şehzadeyi tahta oturtması yönetiminin meşruluğunu temin etmek içindi. Emir Kazagan'ın damadı tarafından öldürülmesi sonucu bölgede tekrar karışıklıklar baş gösterdi(1358).

Timur, bu kargaşa ortamından istifade etmesini bilmiştir. İli Moğolları hükümdarı Tuğluk Timur, Maverünnehir bölgesine geldiği dönemde buradaki bazı boy beyleri bölgeyi terk ederken Timur, Tuğluk Timur'a bağlılığını arzetti. Bunun karşılığında da Keş ve çevresi kendisine bırakıldı.

Timur, 8 Nisan 1336'da Semerkant'ın güneyinde bulunan Keş'de doğdu. Timur devrindeki tarihçiler onun soyunu Cengiz Han'ın arkadaşlarından birine, hatta Cengiz Han'a bağlamaya çalışsalar da o bir Türk'tür. Ancak hakimiyeti altında bulunan halkın çoğunluğunun Moğol olması ve Çağatay tahtına oturması sebebiyle, Timur dönemini de Moğol-Ermeni münasebetleri çerçevesinde konumuza dahil etmeyi uygun gördük.

Timur 1365'te Belh'i hâkimiyeti altına alınca bölgede hâkim duruma geldi. Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin'in Bertaraf edilmesiyle de Semerkant'a gelerek Çağatay Tahtına oturdu (9 Nisan 1371). Bu tarihten kısa bir süre sonra geniş bir coğrafyaya hakim olmuş ve kendi adını verdiği kudretli imparatorluğunu kurmuştur³²⁹.

Timurlu Devleti ile Ermeniler arasında gerçekleşen ilişkilere kaynaklarda yeterince yer verilmemiştir. Ancak bu dönemde Ermeni Toma Metsopski tarafından kaleme alınan eserde Ermenilerin Timur'a bakış açısı ortaya konulmaktadır. Metsopski'ye göre Timur, ''lamezheb Muhammed'in din ve tarikatından olup, iftiracı iblisin bütün dehşetli kinini, menfurluğunu ve mübhem sırlarını özünde toplamış, çok merhametsiz, hayasız ve zalim''³³⁰ birisidir. Metsopski'nin manastırda görev yapan din âlimi olmasını göz önünde bulundurduğumuzda Timur hakkındaki bu görüşlerini halka yansıtacağını düşünebiliriz. Dolayısıyla bölgede yaşayan diğer Ermenilerinde Timur hakkındaki görüşleri de bu şekildedir desek yanlış olmayacaktır.

³²⁹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınevi, 2000, s. 3-7; Grousset, *Stepler*, s.406-407.

³³⁰ Toma Metsopski, ''Timurlenk ve Onun Haleflerinin Tarihi'', Azerbaycan Türkçesinden Aktaran Gürsoy Solmaz, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 1999 s.185.

Timur ile Ermeni ilişkilerini incelerken iki başlık altında işlemek uygun olacaktır. Bunlardan biri Timur'un Gürcistan ve Altın Orda Devletleri üzerine yaptığı seferlerde gerçekleşen ilişkilerdir. Özellikle Gürcistan üzerine düzenlediği seferler Ermenileri de doğrudan ilgilendirmektedir. Bir diğeri ise Timur'un Anadolu üzerine gerçekleştirdiği seferlerde gerçekleşen ilişkilerdir.

3.2.2. Timur'un Gürcistan Seferlerinde Ermenilerle Münasebetleri

Timur'un Gürcistan Seferleri sadece Gürcüler üzerine düzenlenmiş olan bir sefer değildir. Timur birçok bölgeye seferler düzenlerken Gürcüler üzerine düzenlediği seferleri gaza amacıyla düzenlediğini söylüyordu³³¹. Timur'un Güney Kafkasya'ya düzenlediği Gaza seferlerinde karşısındaki tek Hristiyan güç Gürcüler değil onlarla birlikte hareket eden Ermenilerdir. Ermenilerin Gürcüler ile birlikte hareket ettiğine dair delilimiz ise Toma Metsopski'nin ifadeleridir. Metsopski'nin Timur'un seferlerde Bagrat taifesi tarafından yapılmış olan bazı istihkâmlarımızı yıktı demesi ve Gürcistan Kralı Bagrat ile neslinden bahsederken onlardan '*Ani ve diğer Ermenilerin hükümdarı*'³³² ifadelerini kullanması Ermenilerin Gürcü hâkimiyetini kabul edip onlarla birlikte hareket ettiklerini kanıtlıyor.

Timur'un Güney Kafkasya üzerine ilk seferi 1386-1388 yılları arasında gerçekleşti. Bu seferlerinde Nahcivan ve Kars'ı alarak Tiflis'e kadar geldi. Gürcistan Kralı Bagrat esir alınıp Timur'un huzuruna çıkarıldı. Bagrat canını kurtarmak maksadıyla Müslüman olduğunu ve hâkimiyeti altında bulunan halkı da Müslüman olması için çalışacağını vaat etti. Bunun üzerine Bagrat'a hil'at verdi. Timur, Bagrat'a topraklarını verdiği gibi yeni topraklarda vererek ülkesine gönderdi³³³. Timur'un bu seferini Ahlatlı Grigor şu sözlerle anlatır; '*Tatarların Aderpatakan'a girmiş oldukları kara haberi duyuldu. Onlar, İran ve Ermeni memleketlerini talan ve esarete uğrattılar. Merhametsizce hareket ederek erkekleri kılıçtan geçirdiler, kadınları esir ettiler, bazılarının saçlarını derisi ile beraber kazıdılar, onları koyun gibi kestiler, boğdular, ateşe attılar, kendileri de kavrulanların karşısında sevinip eğlendiler. Birçok insan*

³³¹ Kâzım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *FÜSBD*, Cilt 16, S. 1, Elazığ; 2006 s. 421.

³³² Metsopski, s.187-188.

³³³ Paydaş, agm., s.423; Metsopski, s.188.

İsa'yı inkâr ederek Müslüman oldu. Onlar, Ararat eyaletinden Ağuvan (Arran) memleketine girdiler, Tiflis denilen payitaht şehrini zapt ettiler; Gürcü kralı Bagrat'ı ihtida ettirdiler ve oradan geri dönüp Mugan'da kışladılar. Onlar, ilkbaharda Sünik (Karabağ)e girip Orodan kalesini zapt ettiler ve Kars'a kadar akın ederek bütün yerleri çöl haline getirdiler, çünkü, başlarında Lang-Tamur (Timur-leng) olmak üzere üç dört defa aynı yerlerden geçtiler. Bu, 1387 senesinde olmuştur. Bu yerlerde zapt edilen kalelerin içinde Bıçni kalesi de vardı ki oranın piskoposu ile Dzarh Hasan'ın iki oğlu ile beraber öldürdüler, diğer birçok insanı da esir ettiler. Onlar Kaput kalesini de alarak orada dört yüz, Erivan'da da beş yüz kişiyi öldürdüler. Bu akıbeta yalnız Hıristiyan halk değil, İranlı, Ermeni, Türk milletleri hepsi de maruz bırakılıyordu. Bunlar Aras nehrinin öbür tarafında da yapılmıştır. Onlar, nehrin bu kıyasına geçip Türkleri takip ettiler, Amid Suyu'na kadar geldiler ve pek çok cinayetler işlediler. Oradan da gelip Van'ı kuşattılar, metin kaleyi talanladılar, Türk ve Ermenileri tutup uçuruma attılar ve o kadar çok insan öldürdüler ki cesetler muazzam bir yığın haline geldi. Onlar, Erinçak kalesini de Paskalya haftasından Haç yortusuna kadar şiddetle muhasara ettiler, fakat bir şey başaramadılar ve bırakıp kendi memleketlerine döndüler''³³⁴. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Timur'un yaptığı seferden sadece Ermeniler ve Gürcüler değil Türkler de nasibini almıştır. Bu şartlar altında Ermenilerin, Timur'un yanında yer alması söz konusu olamaz. Timur'un seferleri karşısında Ermeniler bölgedeki yerel Müslüman güçlerle birlikte hareket etmişlerdir. Timur, Van Gölü çevresinde bulunan bir Ermeni kalesi üzerine hareket edince, Van hâkimi olan Emir İzzeddin Şir, onun huzuruna gitmeyip, kendi askerleri ve Ermenilerle birlikte kalesine çekilmişti. İzzeddin kısa bir müddet sonra kendisi teslim olsa da kaledeki Müslüman ve Ermeniler teslim olmayıp savunmaya devam ettiler. Muhasaraya dayanamayan kale halkı bir müddet sonra teslim olunca, Müslüman-Hıristiyan ayırt edilmeksizin kale duvarlarından aşağı atıldılar³³⁵.

Timur Hindistan seferine çıkınca Gürcü ve Ermeniler harekete geçerek saldırılara başladı. Semerkand'a döndükten sonra durumdan haberdar olan Timur Gürcü ve Ermenileri cezalandırmak için sefer düzenleme kararı alarak 1399-1400

³³⁴ Hrand D. Andreasyan, "XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *İÜEFTE*, S 3, Ekim 1972, s. 85-86.

³³⁵ Metsopski, s.190.

yılında yola çıktı. Bölgenin ormanlarla kaplı olması nedeniyle yol açma çalışmalarına başladı. Bu sırada kar yağışı başlayınca bunu fırsat bilen Gürcü ve Ermeni kuvvetleri saldırılarda bulunmuşlarsa da Timur karşısında bir başarı elde edememişlerdir³³⁶.

Ermeni Toma Metsopski, Timur'u yerden yere vursa da, hakkında malumatımız olmayan Şeyh Ahmed adlı Timurludan övgüyle bahseder. Bu bilgiye göre Şeyh Ahmed, Timur tarafından 1397 yılında Van ve çevresinde görevlendirmiştir. Şeyh Ahmed bölgeye gelince Ermeni din görevlilerini ve Metsopski manastırını Vartapet Vilannes'e bağlamıştır. Ermenilere sevgiyle yaklaşmıştır³³⁷.

3.2.3. Timur'un Anadolu Seferlerinde Ermenilerle Münasebetleri

Timur'un Anadolu seferlerine başlamadan önce bölgede yaşanan gelişmeleri daha iyi anlamak için bölgenin siyasi yapısını gözden geçirmekte fayda var. İç Anadolu'da Sivas ve Kayseri çevresinde, Eratna Devleti'nde kadılık, vezirlik ve naiblik görevlerinde bulunduktan sonra bu devletin bakiyesi üzerine yeni devletini inşa etmiş olan Kadı Burhaneddin³³⁸ ve kendi adını taşıyan devleti bulunuyordu. Erzincan çevresinde bağımsız olarak hareket eden Emir Mutahharten hüküm sürüyordu. Mutahharten, Kadı Burhaneddin Devleti ile sürekli bir mücadelenin içerisindeydi. Kendisine arka çıkacak bir güç arıyordu. Bu nedenle de 1386-1387 yılından itibaren Timur ile temasa geçmiş ve ilişkilerini geliştirme yolunu tutmuştu. Konya çevresinde topraklarının büyük bir kısmını Osmanlı Devletine kaptırmış olan Karamanoğulları bulunurken, Maraş çevresinde de Memlûklerin baskısından yılmış olan Dulkadirli beyliği bulunuyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da Karakoyunlular hüküm sürüyordu. Anadolu'nun batısında ise Rumeli topraklarını ele geçiren ve Anadolu'da siyasi birliği sağlama gayreti içerisinde olan Osmanlı Devleti hâkimdi³³⁹. Ermeniler ise daha önce belirttiğimiz gibi Kilikya Ermeni Krallığının yıkılmasıyla Anadolu'da

³³⁶ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbîya ve Mülûk)*, Çev. İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları, 2011. s. 6; Paydaş, agm., s.426.

³³⁷ Metsopski, s.193.

³³⁸ Abdullah Kaya, "Kadı Burhaneddin-Dulkadirli Münasebetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XVII, S. 1, 2013. 163.

³³⁹ Sadettin Baştürk, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 15.

ki bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türk devlet ve beyliklerinin egemenliği altında dağınık şekilde yaşıyorlardı.

Timur tehlikesine karşı Anadolu ve çevresinde bulunan beylik ve devletler bazı tedbirler alma, ittifaklar kurma yoluna gitmişlerdi. Timur'un Anadolu'ya girmesi Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Erzincan Emirliği tarafından sevinçle karşılandı. Osmanlılar ve Memlûklere karşı ortaya çıkan yeni güçten yararlanmak istiyorlardı. Timur, Van'ı ele geçirdiği sırada Erzincan Emiri Mutahharten kendisine elçilik heyetiyle hediyeler gönderip bağlılığını bildirdi. Karamanoğlu Alaeddin Bey ile Dulkadiroğlu Suli Bey de aynı şekilde Timur'a bağlılıklarını bildirdiler. Memlûk Sultanı Berkuk ise Timur tarafından gelen elçileri öldürttü. Kadı Burhaneddin'de Timur'un kendisine itaat isteğini reddederek Timur tarafından gelen mektubun birer örneğini Berkuk ve Yıldırım Bayezid'e gönderdi. Ayrıca bu iki devletten Timur'a karşı bir ittifak kurulmasını istedi. Diğer taraftan Timur'un Altın Orda Devleti ile arası açıldı ve savaş halindeydiler. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı-Memlûk-Altın Orda ve Kadı Burhaneddin Devleti arasında bir ittifak sağlandı³⁴⁰. Peki, Ermeniler bu ittifaklarda hangi tarafta yer aldılar?

Ermenilerin hangi tarafta yer aldığına dair elimizde kesin bir kayıt yok. Ancak bu dönemde yaşanan bazı olaylar Ermenilerin Timur'un karşısında yer aldığını gösteriyor. Erzincan Emiri Mutahharten'in Timur'a bağlılığını bildirdiğini söylemiştik. Onun emirliğinde çok sayıda Rum ve Ermeni'nin yaşadığını ifade eden Clavio, birde olay anlatıyor. Bu olaya göre Mutahharten kendi topraklarında yaşayan Rum ve Ermenilere bazı ayrıcalıklar sağlamıştır. Bu durum Müslüman ahaliyi rahatsız etmiştir. Durumdan rahatsız olan Müslüman ahali Timur'a giderek bir takım şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bu şikâyetlerin başında kiliselerin camilerden büyük yapılması gelir. Timur, şikâyetler üzerine Mutahharten'i dinlemiş, Mutahharten ise Hristiyanları kayırdığının doğru olduğunu çünkü bu insanların ticaretle uğraşıp kendisine servet kazandırdığını beyan etmiştir. Timur aldığı bu cevap üzerine Hristiyanlar arasından değer verilen bir papazın getirilmesini ister. Papaz gelince Timur, ondan Müslüman olmasını ister. Papaz buna razı olmayınca da Timur, şehrin bütün Hristiyanlarınının kılıçtan geçirilmesini emreder. Ancak Mutahharten araya

³⁴⁰ Baştürk, agm., s. 17.

girerek merhamet göstermesini, merhamet gösterdiği takdirde dokuz bin altın ve dokuz bin parça gümüş hediye edeceğini bildirir. Timur bu hediye kabul etmiştir ancak kiliseler yıkılmaktan kurtulamamıştır³⁴¹. Timur'un bu olay karşısındaki tutumu Hristiyanlara dolayısıyla Ermenilere karşı tavrını ortaya koymaktadır.

Timur'un baskıcı politikasına karşı Osmanlı Devleti hoşgörü politikası izliyordu. Timur Hristiyanlara zorla Müslümanlığı kabul ettirmeye çalışırken Osmanlı Devletinin dini politikası kalpleri İslam'a ısındırmak şeklindeydi. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in esir düşmesi ve ardından yaşanan fetret devrinde Balkanlardaki Hristiyan unsurların devletten kopmamalarının nedenin, Osmanlı devletinin izlediği politika sonucu olduğu tarihçiler tarafından sıkça zikredilir. Bu politika nedeniyledir ki Ermenilerde Timur'a karşı Osmanlı Devletinin yanında yer almışlardır. Timur'un Sivas kuşatmasında ve sonrasında Ermenilerle karşılaşılıyor. Timur şehri kuşatınca Ermeniler şehri Türklerle birlikte savunmuşlardır. Şehir ele geçirildikten sonra da Timur, kuyular kazdırarak dört bin atlı Ermeni'yi canlı canlı kuyulara gömdürmüştür³⁴². Tarih-i Kebir'de öldürülenlerin Ermeni olduğu ifade edilse de Metsopski, Müslüman-Hristiyan ayırt edilmeksizin öldürüldüğünü söyler. Ancak verilen sayı örtüşmektedir³⁴³. Tarih-i Kebir'de öldürülenlerin tamamının Ermeni olduğunun net bir şekilde belirtilmesine de kuşkuyla yaklaşmak lazım. Zira Timur'un, Müslüman ahaliye dokunmadığı izlenimi vermek için yazıldığını göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Ermenilerin Timur'a karşı Kürtlerle birlikte hareket ettiğine de şahit oluyoruz. Vaktiyle Karakoyunlulardan Kara Mehmed'in maiyetinde olan ve daha sonra ondan ayrılan Pir Hasan Muş'un güneyinde Timurlulara saldırdı. Pir Hasan'ın kuvvetleri Timurlu birliklerini kati bir şekilde yenilgiye uğrattınca, Timurlu birlikleri iki binden fazla kayıp verdiler ve kaçmaya başladılar. Pir Hasan'ın bu başarısı bölgedeki Ermeni ve Kürtleri cesaretlendirdi. Onlarda bu cesaretle dağlardan aşağı inerek kaçmaya

³⁴¹ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur, Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefîri Clavijo'nun Seyahat ve İzlenimleri*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993. s. 82.

³⁴² Muhammed el-Hüseynî, s. 13, Ömer Demirel, "Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Dönemi Sivas Ermenileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Cilt 3, Kayseri; 2007. s. 494.

³⁴³ Metsopski, s.194.

çalışan Timurlu askerlerini perişan ettiler³⁴⁴. Bu olaydan da anlaşılıyor ki Ermeniler Timur'a karşı her türlü fırsatı değerlendirmekten geri kalmamışlardır.

3.2.4. Timur Sonrası Münasebetler

Timur, Kasım 1404 de Semerkand'dan Aksulat'a doğru hareket etti. Olumsuz hava şartlarından dolayı burada kışlamaya karar verdi. Bu sırada Moğollar üzerine bir sefer düzenleme kararı aldı. Bunun için şehzadelerden Halil Sultan, Ömer Şeyhin oğlu Ahmed ile bazı beyleri sağ kol olarak Taşkent'e yollarken, kızından torunu olan Sultan Hüseyin'i sol kol olarak Sayram taraflarına yolladı. Kendisi de Otrar'a hareket etti. Otrar'da bulunurken yolların sefer için uygun olmadığı haberi üzerine bir müddet burada bekleme kararı aldı. Bu bekleyiş sırasında rahatsızlanan Timur, 18 Şubat 1405 tarihinde öldü³⁴⁵. Timur'un ölümünden sonra devlet içerisinde uzun süren taht kavgaları meydana gelmiş ve Timurlu Devleti eski ihtişamlı gücünü kaybetmeye başlamıştır.

Timur, dönemin Ermenileri tarafından zulümle anılırken halefleri Miranşah (1405-1409) ve Şahruh (1404-1447) bu durumdan kurtulmuştur. Mugan, Azerbaycan, Bağdat bölgesinde Timur'un oğlu Miranşah idareyi elinde bulunduruyordu. Attan düşerek rahatsızlanması sonucu onun oğlu Ömer Mirza idareyi ele aldı³⁴⁶. Toma Metsopski, Miranşah'tan yumuşak huylu, alicenap ve Vartapet Kroki'yi güler yüzle karşılayan bir adam³⁴⁷ olarak bahseder.

Ermeni müellifler, Timur'un oğlu olan Şahruh'tan da iyilikle bahsederler. Karakoyunlulardan Kara Yusuf üzerine düzenlediği seferi ve Şahruh'un kişiliğini Ahlatlı Grigor şu sözlerle ifade eder; '*Mir Timur'un oğlu ve Miranşah'ın küçük kardeşi olan Şahruh başlarında olduğu halde, Timur'un otuz bin'inden daha çok sayıda olup elli beş bin kişilik Çağatay ordusu geldi. O (Şahruh), fenalıktan uzak, hayırsever ve sakin bir adam idi. Türkmen askerleri, yaptıkları fena işlerden dolayı korkarak kaçtılar ve sonra geri geldilerse de kırıldılar ve Şahruh'un eline düşüp*

³⁴⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular Başlangıcından Cihan-Şah'a Kadar*, Cilt I. 3. Baskı, Ankara TTK, 1992. s. 50.

³⁴⁵ Aka, Timur ve Devleti, s. 32-33.

³⁴⁶ Grousset, *Stepler*, s.447.

³⁴⁷ Metsopski, s.195.

birçoğu öldürüldü, çoğu da kısmen kaçtı veya esir edildi. Dağ ve ormanlara kaçıp dağılan askerler, topladıkları büyük miktarda kıymetli eşya, cins atlar ve birçok deveyi beraberlerinde götürdülerse de, birbirine düşüp kendi kendilerini kırdılar. Şahruh ise, merhametli ve yumuşak kalpli bir adam olduğundan, onları öldürmeyi yasak etti, takip ettirmedi ve memleketlerine dönmelerine izin verdi’’³⁴⁸. Yine Rahip Karabet ve Grigor’da Şahruh’tan ‘‘tatlı huylu, merhametli, iyilikle hareket eden bir adam’’³⁴⁹ olarak bahseden Ermenilerdendir.

SONUÇ

Moğollar, doğudan büyük bir güç olarak çıktıktan kısa bir süre sonra Ermeniler ile karşı karşıya geldiler. Moğolların ilk başlardaki tutumu Ermenilerin aleyhine

³⁴⁸ Andreasyan, ‘‘Kronolojiler ve Kolofonlar’’, s. 87.

³⁴⁹ Andreasyan, ‘‘Kronolojiler ve Kolofonlar’’, s.103-109,110.

olmuştur. Ancak sonraki dönemlerde Ermeniler, Moğollara hizmet etme yoluna girmişlerdir. Müslüman bir coğrafyada bu iki millet kendilerini birbirlerine yakın görmüşlerdir. Ermeniler Moğolların hizmetine girdikten sonra tutumları değişmiş, saldırgan bir politika izlemeye başlamışlardır. Moğolların Müslüman halk üzerine düzenlediği seferlere katılan Ermeniler, Müslüman ahaliye Moğollardan daha acımasız davranmışlardır.

Ermenilerin, Moğollar ile birlikte hareket etmesi İslam coğrafyası açısından olumsuzluklara neden olmuştur. Moğol ordularının ilerlemesinde Ermenilerin rehberlik etmesi, Moğolların olası bir pusuya düşmelerinin önüne geçmiştir. Yine Moğol ordusunun içerisinde çok sayıda Ermeni bulunması da bu ordunun zafer kazanmasında etkili olmuştur. Örneğin Köseadağ Savaşında Moğol ordusunun içerisinde çok sayıda Ermeni bulunduğunu biliyoruz. Yine Kayseri'nin Moğollar eline geçmesi de bir Ermeni'nin ihaneti sonucu olmuştur.

Moğolların Ortadoğu seferlerinde de Ermeniler etkin rol oynamışlardır. Hatta bu bölgeye sefer düzenlenmesinde Ermenilerin büyük rolleri olmuştur. Örneğin Kilikya Ermeni Kralı I.Hetum Mengü Hanı ziyaretinde, Mengü Han'ın zapt etmek niyetinde olmadığı yerleri zapt etmeye teşvik etmiştir. Batıda Mengü Han'a danışmanlık ederek Moğol gücünü kendi hesabına kullanıp, kendisini bütün Hıristiyanların başı ilan ettirmek düşüncesine kapılmıştır. Moğollar ise bu duruma kayıtsız kalmamışlardır. Ermenilerin başı sıkıştığında sürekli yardımlarına koşmuşlar bu nedenle de sık sık gerek Memlûkler ile gerekse bölgedeki diğer Müslüman devletler ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bunun neticesinde Müslüman ahali sürekli baskıya maruz kalmış ve gerileme göstermeye başlamıştır.

Ermenilerin Moğollardan aldığı destekle yaptığı zulümler kendi sonlarını hazırlamıştır. Özellikle Kilikya Ermenilerinin Moğol-Memlûk mücadelesinde sergilediği tutum, Memlûklerin Kilikya üzerine seferler düzenlemesine sebep olmuştur. İlhanlıların bölgede gücünün zayıflaması ve İslamiyet'in Moğollar arasında yayılmasıyla birlikte Ermeniler yalnızlaşmaya başlamışlardır. Bu durumu fırsat bilen Memlûkler, Kilikya Ermenilerine son vermişlerdir.

Timur döneminde ise Ermenilerin tavrı diğerlerinden değişik olmuştur. Timur'un Müslüman olması ve Hıristiyanlara karşı uyguladığı sert tutum Ermenilerin

Timur ile yakınlık kurmasına engel olmuştur. Bu nedenle de Ermeniler, Anadolu'daki yerel Müslüman halkın yanında yer almışlardır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür. Ermeniler, Müslüman bir coğrafyada azınlık olmaları nedeniyle, güçlü olanın yanında yer almayı ve varlıklarını bu şekilde sürdürmeyi amaç edinmişlerdir. Selçuklular gelince Bizans'ı, Moğollar gelince Anadolu Selçuklularını terk etmişler, Timur gelince de tekrar eski komşularının yanında yer almışlardır.

KAYNAKÇA

- A. BOURNOUTIAN, George, *Ermeni Tarihi Ermeni Halklarının Tarihine Kısa Bir Bakış*, Çev. Ender Abadoğlu ve Ohannes Kılıçdağı, İstanbul: Aras Yayınları, 2011.
- A.G. GALSTYAN, ‘‘Harput Şehrindeki İncil’de Yazan Hatıra Notundan Alıntı’’, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- A.G. GALSTYAN, ‘‘Hetum Patmiç’’, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- A.G. GALSTYAN, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Türkçe Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- ABÛ’L-FARAC, Gregory, (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, Cilt II. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1999.
- AĞIR, Abdullah Mesut, ‘‘Sultan Kalavun Devri Memlûk İlhanlı İlişkileri II. Humus Savaşı 679/M 1281’’, *Akademik Bakış*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S. 15, Ekim 2008. s. 1-10.
- AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2000.
- AKKUŞ, Mustafa, ‘‘Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini’’, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2012. s. 205-221.
- AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milletini Tarihi*, Türkçe Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud, *Selçukî Devletleri Tarihi(Aksraylı Kerimeddin Mahmud’un Müsameret al-ahyar Adlı Farsça Tarihinin Tercümesi)*, Türkçe Çev. M. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar F. N. Uzluk, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1943.
- ANDREASYAN, Hrand D., ‘‘XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar’’, *İÜFTED*, S. 3, Ekim 1972. s. 83-148.

- ANONİM, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- AYAZ, Fatih Yahya, ‘‘Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Şakhab Savaşı’’, *SÜİFD*, S. 15, 2012. s. 1-32.
- BARSEĞOV, Yuri, Dağlık Karabağ Uluslar arası Hukuku ve Dünya Siyasetinde Belgeler ve Yorumlar, Cilt I. Türkçe Çev. Karen Sirunyan, Moskova:2008.
- BARTHOLD, V.V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK, 1990.
- BAŞTÜRK, Sadettin, ‘‘Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları’’, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010. s. 13-26.
- CA’FERÎ b. MUHAMMED el-HÜSEYNÎ, Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbîya ve Mülûk), Çev. İsmail Aka, Ankara: TTK , 2011.
- CARPİNİ, Johann de Plano, Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247, Türkçe Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitabevi, 2003.
- CAHEN, Claude, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, Türkçe Çev. Mustafa Daş, 2. Baskı. İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2013.
- CAHEN, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, Türkçe Çev. Erol Üyepazarcı, 5. Baskı.İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2014.
- CLAVİJO, Ruy Gonzales de, *Anadolu Orta Asya ve Timur, Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo’nun Seyahat ve İzlenimleri*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, I-IIIcilt Türkçe Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- ÇELİK, Mehmet ve Diğerleri, *Edessa’dan Urfa’ya II*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2007.

- D'OHSSON, A. Konstantın, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Türkçe Çev. Bahadır Apaydın, 1.Baskı, İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008.
- DAVİD BAGİŞETSİ, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- DEMİREL, Ömer, ‘‘Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Dönemi Sivas Ermenileri’’, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Cilt 3, Kayseri; 2007, s. 491-502
- ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri 1208-1308*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBETAD, 1995.
- ERSAN, Mehmet, ‘‘Anadolu’nun Fethi ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Ermenilerin Türklere Karşı Tutumu’’, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Hazırlayanlar: Şenol Kantarcı vd., Ankara: Asam-Eren Yayınları, 2003, s. 329-334
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara: TTK, 2007.
- FAHREDDİN, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Çev. İlyas Kamalov, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2003.
- GORDLEVSKY, Viladimir Aleksandrovich, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, 1. Baskı, Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- GÖKHAN, İlyas, ‘‘Memlükler Devrinde Maraş’’, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIX, Özel sayı, Ankara, 2009. s. 385-411.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, Yayına Haz. Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005.
- GROUSSET, Rene, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, Türkçe Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul:Aras Yayıncılık, 2005.
- GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Türkçe Çev. Halil İnalçık, Ankara: TTK, 2011.

- GÜL, Muammer, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti, 2. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010
- GÜLER, Ali-AKGÜN, Suat, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Berikan Yayınları, 2003.
- GÜNEŞ, İbrahim, ‘‘Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi’’, *FÜSBD*, Cilt XX, S. 2. Elazığ 2010. s. 343-360
- HARTOG, Leo de, *Dünya Fatihî Cengiz Han*, Türkçe Çev. Mehmet Savan, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu, 1317-1335*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBETABD, 2007.
- HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara Göre 363’den 1071’e Kadar*, Türkçe Çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İÜEFY, 1970.
- II. HETUM, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- İBN-İ BİBİ, *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)*, Çev. Mürsel Öztürk, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İBN KESİR, *Büyük İslam Tarihi, Eserin Orijinal Adı: El Bidaye ve’n-nihaye*, Cilt XIII, Türkçe Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İBNÜ’L ESİR, *el-Kamil fi’t-Tarih*, Cilt XII: Türkçe Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- KAFALI, Mustafa, ‘‘Cengiz Han’’, *TDVİA*, Cilt VII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 369
- KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara: 2005.

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi (1092-1221)*, Ankara: TTK, 2000.
- KAMALOV, İlyas, ‘‘Kazan Hanlığının Yıkılışında Bazı Ermeni Tüccarların Ruslarla İşbirliği’’, *Bilig*, S. 58, Ankara: 2011. s. 203-210
- KAMALOV, İlyas, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- KANAT, Cüneyt, ‘‘Baybars Zamanı Memlûk-İlhanlı Münasebetler’’, *TİD*, S. XVI, 2001. s. 31-45
- KANAT, Cüneyt, ‘‘Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova’nın Türkleşmesindeki Rolü’’, *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)*, Bildiriler, Adana, 1999, s. 423-434
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi I, 1990.
- KAYA, Abdullah, ‘‘İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası’’, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, S. 2, 2013. s. 293-326
- KAYA, Abdullah, ‘‘Kadı Burhaneddin-Dulkadirli Münasebetleri’’, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XVII, S. 1, 2013. s. 161-170
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü’-d-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara: TTK, 2009.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK, 2013.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi: Taş Çağları’ndan Osmanlı İmparatorluğuna Değın ve Ekleme 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, Cilt I. İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

- KİRAGOS, ‘‘Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar’’, *A.  Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Gürsoy Solmaz (Edvar Dulaurier Tarafından Asıl Metinden Tercüme Parçaları)’’, 2000. s. 216-270.
- KOÇAŞ, M. Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 4. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990.
- KONUKÇU, Enver, ‘‘Tarihi Coğrafiyada Ermeniler’’, Edit. Ramazan Tosun, *Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu*, Konya: Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, s.61-67
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, ‘‘Mısır Memlûkleri’’, *Türkler*, Cilt V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.166-216
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, ‘‘H rizmŐahlar’’, *İ.A*, Cilt 5/1, İstanbul: M.E.B, 1988, s. 265-296
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Roma’dan Selçuklu İdaresine Ermeniler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İliŐkelerini Araştırma Merkezi, 2005.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, ‘‘Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri’’, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Hazırlayan Şenol Kantarcı vd., Ankara: Asam-Eren Yayınları, 2003, s. 335-341
- Manghol-un Niua Topa’an (*Moğolların Gizli Tarihi*), ev. Ahmet Temir, Ankara: TTK, 1948.
- MHİTAR AYRİVANETSİ, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya ev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye ev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- NERSES PALİENTS, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya ev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye ev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- NESEVİ, Şehabeddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *Celal ttin Harezemşah*, ev. Necip Asım Yazıksız, İstanbul Maarif Vek leti, 1934.

- OĞUZ, Mevlüt, *Anadolu'nun Fethi Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise 1018-1923*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, 2004.
- OKTAY, Hasan, "Ermeni-Moğol İlişkileri ve Moğollar ile İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme", *TDA*, S. 138, Haziran 2002. s. 197-217.
- ÖZBEK, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Cilt V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 217-227.
- ÖZCAN, Kemal, "Kırım Hanlığın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Bahar 2005. s. 26-36.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Moğollar", *TDVİA*, Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 229.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları 1295-1304*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- PARTSİRPE TLİ KOSTANTİN, Nasihat Mektubu, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- PAYDAŞ, Kâzım, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *FÜSBD*, Cilt 16, S. 1, Elazığ; 2006, s. 419-437.
- QUENTİN, Simon de Saint, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, Türkçe Çev. Erendiz Özbayoğlu, Yayına haz. Tufan Karasu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.
- REŞİDÜDDİN, *Câmiu't- tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, Türkçe Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani, 1. Baskı, Ankara: TTK, 2013.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

- ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 yıl*, Türkçe Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, 5. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- SEBASTATSI, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2002.
- SİMBAT, Kıbrıs Kralı Henry Luzinyan'a Yazdığı Mektup 1247, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- SİMBAT, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- SİMBAT, *Vekayiname 951-1334*, Türkçe Çev. Hrand D. Andreasyan, (TTK'nda basılmamış nüsha).
- SOLAK, Kürşat, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", *Cappadocia*, S. III. Ahlen/Germany: 2014. s. 61-74.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset, İdare Ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2011.
- STEPANOS, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- SÜMER, Faruk, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir" *Bellekten*, Cilt LIII, S. 206, Ankara: Nisan 1989, s. 175-197.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I, Ankara: 1970. s. 1-147.
- SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular Başlangıcından Cihan-Şah'a Kadar*, Cilt I. 3. Baskı, Ankara TTK, 1992.

- SÜMER, Faruk, "Tatar", İ.A. cilt 12/I, İstanbul: M.E.B, 1979, s. 50-61.
- SÜMER, Faruk, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara 1963, s. 1-111.
- ŞAHİN, Recep, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Eyyübîler 1169-1260*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- TANERİ, Aydın, *Celâlü'd-din Hârizmşâh ve Zamanı*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- TOMA METSOPSKİ "Timurlenk ve Onun Haleflerinin Tarihi", Azerbaycan Türkçesinden Aktaran Gürsoy Solmaz, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 1999. s. 183-215.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye, 12. Baskı İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- URAL, Gültekin, *Ermeni Dosyası*, 2. Baskı, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- VAHRAM, Vakayinâme, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- VANAKAN TAVUŞETSİ, Tavuşetsi'nin El Yazısı, Kısmen Rusçaya Çev. A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusçadan Türkçeye Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- VARDAN, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1262)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, ½, Türkçe Çev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul: 1937. s. 154-254.
- VARTAN, Ermeni Müverrihine Göre Moğollar, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 5. Türkçe Çev. M. Ed. Dulaurier, Mahmut Kemal Ayas, 1935. s. 27-48.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976.

- YILDIZ, Hakkı Dursun, ‘‘Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı Sâc Oğulları’’, *TED*, S. 9, İstanbul, 1978, s. 107-128.
- YUVALI, Abdülkadir, ‘‘Hülâgû’’, *TDVİA*, Cilt XVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 105.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I*. Kuruluş Devri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994.
- YÜREKLİ, Tülay, ‘‘Eyyubi Ailesi Kadınları’’ *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011, s. 329-342.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Özgür IŞIK

Uyruğu: TC

Doğum Tarihi ve Yeri: 1986-ZARA/SİVAS

e-posta: ozgurzara@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans:	Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü	2011

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: İngilizce KPDS (.....) ÜDS (.....) TOEFL (.....) EILTS (.....)